

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ESAD EFENDİ'NİN YASİN SURESİ TEFSİRİ
(HASANPAŞA YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ NÜSHASI)

SALIHA KÜÇÜKOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. BURHAN BALTACI

HAZİRAN - 2022

KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Saliha KÜÇÜKOĞLU

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ESAD EFENDİ’NİN YASİN SURESİ TEFSİRİ
(HASANPAŞA YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ NÜSHASI)****SALİHA KÜÇÜKOĞLU****KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN:PROF. DR. BURHAN BALTACI**

İnsanlığın son ilahi rehberi olan Kur’an-ı Kerim, muhataplarına sıklıkla tefekkür etmeyi ve araştırmayı öğütlemektedir. Buna kayıtsız kalmayan inananlar, her dönemde gerek ilahi kelamın âyetleri, gerekse dikkat çekmeye çalıştığı yönler üzerinde düşünme, araştırma, anlama ve uygulama çabası içinde olmuşlardır. Sahabenin Hz. Peygambere yönelttiği soruların cevabını veya peygamberin açıklamalarını başlangıç sayabileceğimiz bu çaba, devirlere göre yenilenecek ve gelişerek tefsir ilmini oluşturmuş, devamında ki ilmi çalışmalar tefsir mirası olarak gelecek nesillere aktarılmıştır. Asırlarca İslam’ın sancaktarlığını yapan Osmanlı Devleti de bu ilmi çalışmalarda da öncü olmuş, tefsir, hadis, akaid ve fıkıh gibi dersler medreselerde, camilerde ve saraylarda talim edilmiştir. Osmanlıda gelenek halini almış âyet ve sûre tefsiri ise ziyadesi ile toplum tarafından rağbet görmüş ve bu ilmi mirasın içerisinde kendisine sağlam bir yer edinmiştir. Bu çalışmada öncelikle âyet ve sûre tefsiri hakkında bilgi verilmiştir. Yine bir sure tefsiri olan ve Çorum Hasanpaşa Yazma Eser Kütüphanesinden alınan, Mehmed Esad Efendi’nin telif ettiği “Hulâsâtü’t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsîn” isimli risalenin okunup incelenmesi ve tetkik edilmesi hedeflenmiştir. Eser Türkçe olmasına rağmen dildeki deformasyon sebebiyle anlaşılması zorlaşmış, sözlük desteğiyle okuyup tetkik edilebilmiştir. İki bölümden oluşan çalışmada birinci bölümde, eser ve müellif hakkında Osmanlı sicil kayıtları ve ansiklopedilerden bilgi verilmiştir. İkinci bölüm ise, eserin Kur’an ilimleri açısından tasnife tabi tutulması ve konu başlıklarında bu ilimlere dair kısa bilgiler verilmesinden oluşur. Yâsin sûresindeki âyetler ilgili konu bağlamında tetkik edilerek, bir başlık altında tasniflenmiştir. Sonuç bölümünde ise bu risale vesilesiyle edindiğimiz bilgi birikimi kısaca aktarılmış, çalışmanın önemi ortaya konulmuştur.

ANAHTAR KELİMELEER: Hülâsâtü’t-tebyîn, Mehmed Esad Efendi, Yâsin sûresi, Tefsir

Haziran 2022, 95 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****ESAD EFENDI'S INTERPRETATION OF SÛRA YASIN
(HASANPAŞA WRITTEN WORKS LIBRARY COPY)****SALIHA KÜÇÜKOĞLU****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES
SUPERVISOR: PROF. DR. BURHAN BALTACI**

The Qur'an, which is the guidance guide of humanity, advises its interlocutors to search and contemplate frequently. The believers who did not remain indifferent to this, have always tried to think, research, understand and apply both the verses of the Divine book and the aspects it tries to draw attention to. This trend, which was started by the Companions by asking the Prophet, was updated according to periods and transferred to future generations as a legacy of tafsir. The Ottoman state, which had held the banner of Islam in the best way for centuries, was also a pioneer in scientific studies, and courses such as tafsir, hadith, akaid and fiqh were read and taught in madrasahs, mosques and palaces. It became a tradition in the Ottoman Empire, and verse and surah commentaries were highly sought after and had a considerable place in this heritage. We intend to read and analyze the Surah Yasin commentary written by the author Mehmed Esat Efendi, which we came across in the Çorum Hasanpaşa Manuscript Library, by means of this study. Although the work is in Turkish, we had a hard time reading and understanding the work due to the deformation in our language. Our diligent work consists of two parts. First of all, we gave brief information about verse and surah interpretation. In the first part of the study, we introduced the work and its author as much as we could from the sources. In the second part, we have classified the work in terms of Qur'anic sciences and we have tried to give brief information about ulûmu'l-Qur'an in each subject heading. We tried to analyze the verses under the relevant headings and to gather the verses that fall under the same classification under one heading. In the conclusion part, we briefly explained the knowledge we gained through this study and completed the study with the references part.

KEYWORDS: Hulâsatu't-tebyîn, Mehmed Esad Efendi, Surah Yasin, Tafsir

June 2022, 95 Page

ÖNSÖZ

Rabbimiz Kur'an-ı Kerimi okuyup anlaşılın ve öğüt alınsın diye indirdiğini bildiriyor. En güzel öğüte muhatap olan biz kullara da okuyup anlama ve tatbik etme görevi düşüyor. Bu görevin bilinciyle başladığımız okuma yolculuğunda Kur'an-ı Kerim'den hisseler nasip eden mevlaya sonsuz şükürler olsun. Yâsin Sûresi ve tefsirine duyduğumuz ilgi neticesinde, kütüphanelerimizi dolduran ilmi zenginliğin de gün yüzüne çıkarılması düşüncesi ile okumaya gayret ettiğimiz yazma eserlerden bir tanesini çalışmaya karar verdik. Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesinde mevcut Yâsin Sûresi tefsiri araştırmamızın konu edindik. Ebû İshakzâde Mehmed Esad Efendi tarafından kaleme alınan, geniş kapsamlı bu tefsiri okuyup anlama ve tefsir ilminin konularına göre tasnif etmeye çalıştık. Çalışmamız esnasında desteğini esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Burhan BALTACI'ya, fakültede kendilerinden istifade etme fırsatı bulduğumuz diğer hocalarımıza, ilk öğretimden sonra uzun yıllar açık öğrenim ile eğitim hayatımızı devam ettiren her fırsatta bize daha ileri okulları okumayı öğütleyen dayım Mustafa GEZİCİ'ye, eğitim hayatımın büyük kısmını evli iken tamamlamama rağmen bir kez olsun bıkkınlık göstermeden destekleyen değerli eşim Hakan KÜÇÜKOĞLU beyefendiye, okuma ve öğrenme gayreti ile kendilerinden aldığım zamanın endişesini yaşarken, annelerini hoşgörü ile karşılayan evlatlarım Ayşe Dilanur, Mehmet Eren ve Fatma Betül'e; sevgileri ve disiplini ile bize güzel bir hayat düsturu kazandıran, her daim dualarına muhtaç hissettiğim anne babama ve sevgili kardeşlerime bu satırlar vesilesiyle teşekkür ederim.

SALİHA KÜÇÜKOĞLU

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ	1
1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı	2
1.2 Araştırmanın Yöntemi	3
1.3 Araştırmanın Önemi	4
1.4 Osmanlıda Tefsir Geleneği.....	4
1.5 Sûre ve Ayet Tefsiri Hakkında	6
2. ESAD EFENDİ’NİN HAYATI ve ESERLERİ	7
2.1 Hayatı (d.1685- v.1753)	7
2.2 İlmî Şahsiyeti.....	8
2.3 Eserleri.....	12
3. ESAD EFENDİ’NİN YASİN SURESİ TEFSİRİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	16
3.1 Eserin Fiziki Özellikleri	16
3.2 Sûrenin Fazileti Hakkında	17
3.3 Besmele-i Şerif’in Tefsiri	18
3.4 Eserdeki Ulûmul Kur’an Konuları	21
3.4.1 Eserin İ’câz Yönü	21
3.4.2 Eserde Kıraat Farklılığı.....	22
3.4.3 Hurûf’ı Mukattaa’nın Tefsiri	23
3.4.3.1 Hurûf’ı mukattaa’da ebced tefsiri	28
3.4.4 Eserde Aksâmu’l-Kur’an	31
3.4.5 Eserin Siyak Sıbak Yönü	32
3.5 Eserde Tefsir Te’vil Ayırımı	34
3.6 Esad Efendi’nin Tefsirdeki Metodu	36
3.6.1 Âyetin Âyet İle Tefsiri	37
3.6.2 Âyetin Hadisle Tefsiri.....	46
3.6.3 Sahabî Kavlinin Kullanılması.....	54
3.6.4 Esbab-ı Nüzûlün Kullanılması.....	59
3.6.5 Eserde Kıssaların Kullanılması.....	63
3.6.6 Eserde İsrâiliyatın Kullanılması.....	64
3.7 Eserin Dilbilimsel Yönü	67
3.8 Eserin Rivayet Yönü	72
3.9 Eserin Dirâyet Yönü	79
3.10 Eserin İşârî (Sûfi) Yönü	82
3.11 Eserin Bilimsel Yönü	84
3.12 Eserde Mezhebî Tefsir.....	86
4. SONUÇ	89

KAYNAKLAR 90

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ**Kısaltmalar**

b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
haz.	: Hazırlayan
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
MÜ	: Marmara Üniversitesi
m.	: Miladi
sad.	: Sadeleştiren
sy.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
tahk.	: Tahkik
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.	: Vefat
vb.	: Ve benzeri
vr.	: Varak
vdğr.	: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, insanlığın kurtuluşu için gönderilmiş olan son ilahî hitaptır. Bu hitabın muhatabı olan Müslümanlarda, ilk dönemden itibaren onu anlama ve uygulama çabası içinde olmuşlardır. Bu çabanın tabii bir sonucu olarak ta, asırların birikimi ile kütüphanelerimizi dolduran bir tefsir mirası oluşmuş ve bu miras kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Tefsir alanında ilk yazılı hareketler, sahabenin Peygamberden aldığı bazı bilgileri Mushaf sahifelerinin kenarına not düşmesi şeklinde başlamış, hicri ikinci asırda kaleme alınan Kur'an'ın tamamının tefsir edildiği bazı eserler günümüze ulaşabilmiştir. Devam eden süreçte Taberî, İmam Mâturîdî, Râzî, İbn Kesîr gibi büyük üstadların kalemle tefsir külliyyatımızda temel sayılabilecek güzide eserler ortaya konulmuştur. Osmanlı devleti dönemine geldiğimizde ise, tefsir ilminin temel kaynakları olduğu için, bunların daha iyi anlaşılmasına yönelik şerh ve haşiye türü eserler verilmeye başlanmıştır. Bu yüzyıllarda Kur'an'ın tamamının tefsir edildiği eserler mevcut olmakla beraber, sıklıkla önceki tefsirlere yazılan şerh ve haşiyelere, belirli ayet ve surelerin tefsirlerine rastlanmaktadır.

Osmanlı dönemine bu ilimlerin tahsili açısından baktığımızda ise, eğitim öğretime büyük önem verildiği mektep ve medreselerin açılarak dini ilimlerin öğretimine azami gayret sarfedildiğini görülmektedir. Tefsir, hadis ve kıraat gibi dersler medreselerde okutulmuş hatta bu derslere özel medreseler tahsis edilmiştir. Tefsir ilmi de, Kur'an-ı anlamada önemli bir adım olarak medreselerde okutulan ilimlerin zirvesi kabul edilmiştir. En çok okutulan tefsirler olarak Kâdî Beydâvî'nin "*Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*"i, Fahreddin Râzî'nin "*Mefâtihu'l-Ğab*"ı ve Zemahşerî'nin "*El-Keşşâf*"ını sayılabilir. Bu ilimler sadece medreselerde okutulmakla kalmamış, sarayda padişahın huzurunda âlimlerin okuyarak açıkladığı 'huzur desleri' adıyla, diğer taraftan cami, tekke ve dergâhlarda halk seviyesinde de okunan dersler olmuştur.

Kütüphanelerde bu ilmi zenginlikten nasibini almış, neredeyse okumaya öğrenmeye ömür yetmeyecek tefsir eserleri birikimi ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Çorum Hasan Paşa Kütüphanesinde no: 156, 180 yk numaralı kayıta bir nüshası tespit edilen, Esad

Efendi tarafından telif edilmiş “*Hulâsâtü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsîn*” isimli eseri okunup tetkik edilecektir. Öncelikle eserin fiziki görünümü hakkında bilgi verilecek, akabinde eserin içeriği Kur’an ilimleri açısından görülebildiği kadarı ile tahlil edilip aktarılmaya gayret edilecektir.

Çalışmaya öncelikle “*Hulâsâtü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsîn*” isimli eserin başka nüshalarının olup olmadığını araştırarak başlanılmış ve eserin yirmi iki adet farklı kütüphanelerde kaydının olduğunu görülmüştür.¹ Hasan Paşa Kütüphanesinden alınan resimler üzerinden okunan eserde, müstensihin hattının güzelliği ile birlikte, çalışmanın ne denli zor olacağı ortaya çıkmıştır. Devam eden araştırmalar sonucu Dr. Mehmet Akif Alpaydın tarafından eserin farklı bir nüshasının latinize edildiği ve kitabın basıldığını görülmüş ve kitap çalışmaya büyük katkı sağlamıştır.

Esere bakıldığında Müellif, eserin mukaddimesinde ve ilk sayfalarında ağır bir dil kullanmış dilde pek kullanılmayan kelimeleri tercih etmiş ise de ilerleyen kısımlarında daha çok kullanılan kelimelerle ve eseri Türkçe olarak kaleme aldığı görülmektedir. Esad Efendi dostlarının kendisinden Yâsîn sûresini tefsir etmesini istemeleri üzerine başladığı eserini, Sultan I. Mahmud Han’a ithaf etmiştir. Ardından besmele ile başladığı tefsirinde, bazı yerlerde yararlandığı kaynakların ismini verirken bazen de isim vermeden tefsirlerden nakilde bulunmuştur.

Esad Efendi’nin sûreyi tefsir ederken kullandığı usule bakıldığında ise, bazen âyeti Kur’an’dan başka bir âyet ile bazen Hz. Peygamberden nakledilen hadisi şerif ile sahabenin kavli ile yahut sebebi nüzul veya kendi görüşü gibi farklı usulleri kullanarak tefsir ettiğini görülmektedir. Müellifin tefsir ederken kullandığı metodlara çalışmada detaylı olarak yer verilmiştir.

1.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur’an-ı Kerim insanların hidayeti için gönderilmiş ve ilk muhataplardan günümüze kadar okunup anlaşılma çabası içinde olunan yegâne kitaptır. Bu gaye ile süregelen çabanın neticesinde ciddi bir tefsir mirası oluşmuştur. Gerek kitabın tamamının tefsir

¹ Mehmet Akif Alpaydın, *Şeyhülislam Ebu İshakzâde Mehmed Es’ad Efendi Hulâsâtü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsîn*, Yasin Yayinevi, İstanbul, 2017, s.27.

edildiği gerekse bazı âyet ve sûrelerinin tefsirinden oluşan bu miras kütüphanelerimizde okuyucularını bekler durumdadır. Araştırmanın amacı Yâsin Sûresi'nin tefsirinin okunup anlaşılmasıdır. Bu çalışmaya konu olarak Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi 156 numarada kayıtlı Yâsin Sûresi tefsiri seçilmiştir. Eser 18. Yüzyılda kaleme alınmış, 186 sayfadan oluşan kapsamlı bir sûre tefsiridir. Çalışmada Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan bu eseri okunarak tefsir ilminin konuları ve tefsir çeşitleri açısından ele alınması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada ki gaye, kadim gelenekten bu yana kaleme alınan ve kütüphane raflarında okunmayı bekleyen, güzide eserlerin en azından bir tanesini gün yüzüne çıkarmaktır. Araştırmaya kaynaklık eden 18. Yüzyılda Mehmed Esad Efendi tarafından kaleme alınmış “*Hulâsâtü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsîn*” isimli eseri okunup tetkik edilecektir. Eserin fiziki görünümü hakkında bilgi verilecek, müellifin hayatı ve tefsirdeki metodu aktarılacaktır.

Yâsin Sûresi tefsirinin tetkik edilmesi, müellifin metodunun belirtilmesine gayret edilecektir. Akabinde sûre tefsiri, ulûmu'l-Kur'an konuları yönünden bir tasnife tabi tutulup, âyetler ile örneklendirilecektir. Böylelikle eserin anlaşılmasına katkı sağlanması ve ilim duvarına karınca kararınca bir tuğla konulması amaçlanmaktadır.

1.2 Araştırmanın Yöntemi

Yâsin sûresi çok okunan sûrelerden birisi olması hasebiyle üzerine tefsirler yazılmıştır. Araştırmaya kaynaklık eden 18. Yüzyılda Mehmed Esad Efendi tarafından kaleme alınmış “*Hulâsâtü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsîn*” isimli eserdir. Çalışmada kaynak tarama yöntemi kullanılacaktır.

Araştırma konusuna esas alınan bir eser olduğundan; hem eserin anlaşılması hem de eserin konusunun daha detaylı bilinmesi ve araştırmanın amacına doğru ve etkili bir şekilde ulaşılabilmesi için kaynak tarama yöntemi esas alınacaktır. Esad Efendi'nin sûreyi tefsir ederken kullandığı usule bakıldığında, bazen âyeti Kur'an'dan başka bir âyet ile bazen Hz. Peygamberden nakledilen hadisi şerif ile sahabenin kavli ile yahut sebebi nüzul veya kendi görüşü gibi farklı usulleri kullanarak tefsir ettiği

görülmektedir. Müellifin tefsir ederken kullandığı metodlara çalışmada detaylı olarak yer verilecektir.

Eserin okunup anlaşılması hususunda anlamı bilinmeyen Osmanlı Türkçesi kelimelerde, Ferit Devellioğlu'nun "*Osmanlıca-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü*"² ile "*Osmanlıca Sözlük*"³ ten, internet ortamında ki sözlüklerden yararlanılacak, Kur'an-ı Kerim'den âyetler ve meallaeri için, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basılmış olan ve kurul tarafından çevrilen "*Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*"⁴ kullanılacaktır.

Araştırmaya esas alınan "*Hulâsâtü't-Tebyin fî Tefsiri Sûreti Yâsîn*" eserde tefsir yöntemlerinden, Kur'an'ın kendi bütünlüğü içinde anlaşılması yöntemi ağırlıklı olarak kullanıldığından; bu çalışmada da diğer yöntemlerin yanında Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri yöntemi tercih edilecektir. Kur'an'ın anlamı, tarihi ve yorumuna dayalı diğer usuller de çalışmada yer alacaktır.

1.3 Araştırmanın Önemi

Yâsin Sûresinin, faziletine ve okunmasına dair rivayetlerin olması sebebiyle önem arzettiği malumdur. Bu sebeptendir ki üzerine pek çok tefsirler yazılmıştır. Kaynaklarda bilinen üç Yâsin Sûresi⁵ tefsirinden bir tanesi de araştırmamıza konu olan, "*Hulâsâtü't-Tebyin fî Tefsiri Sûreti Yâsîn*" isimli eserdir ve alanında yazılanlar arasında en kapsamlı olanıdır. Bu çalışma ayrıca Osmanlıca olan eserin günümüz Türkçesi ile okunup anlaşılması ve tefsir mirasının günümüze aktarılması bakımından önem taşımaktadır.

1.4 Osmanlıda Tefsir Geleneği

Kuruluşundan itibaren Osmanlı'da, dini ilimlere büyük bir yöneliş olduğu Kur'an tefsiriyle ilgili çalışmalara çok önem verildiği, onun hüküm ve tavsiyelerine uyarak, yaşamak ve yaşatmak için toplum olarak büyük gayretler sarf edildiği bilinmektedir.⁶

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1964.

³ Halil İbrahim Aça, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, Karatay Yayınları, Ankara 2016.

⁴ Hayrettin Karaman; Ali Özek; İbrahim Kâfi Dönmez; Mustafa Çağrırcı; Sadrettin Gümüş; Ali Turgut; *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Ankara, 2010, TDV.

⁵ Bekir Topaloğlu, "Yâsin Sûresi" *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları 2013) c.43, s. 340-341.

⁶ Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 503.

Kadını erkeği, talebesi muallimi ile yüzlerce insan Kur'an'ı ezberler, hadis, tefsir ve kıraat gibi dersler halktan toplulukların bile meşgul olduğu dersler olurdu.⁷

Osmanlıdan önce, hicri ikinci yüzyıldan itibaren Kur'an-ı Kerim'in tamamının tefsir edildiği eserlerin ve ciddi bir tefsir kültür mirasının bulunduğunu biliyoruz. Selçuklu dönemi ve sonrasında ise, Tebâreke, Fâtiha, Âyetü'l-Kürsî ve İhlâs sûrelerinin tercümeleri görülmekte, beylikler döneminde telif edildiği bilinen, yalnız müellifi bilinmeyen “*Cevahiru'l-Asdaf*” gibi Kur'an'ın tamamının tefsir edildiği Türkçe tefsir çalışmaları bulunmaktadır.

Tefsir ilmi Kur'an'ın izahı olması hasebiyle diğer ilimlerin zirvesi sayılmış, biraz daha alt seviyede okutulan diğer ilimleri anlama noktasında birer basamak olarak görülmüştür. Eğitim faaliyetleri medreselerde bir düzen içinde devam ederken, bunun yanında tefsir ilminin camii, tekke ve saraylarda da sistemli bir ders şeklinde takip edildiği müşahede edilmektedir. Bilhassa Ramazan aylarında alanında yetkin âlimlerin oluşturduğu bir grup ile sarayda padişahın huzurunda “*Beydavi Tefsiri*” öncelikli olmak üzere tefsir müzakereleri yapılırdı. Söz ve fikir hürriyetinin hâkim olduğu bu müzakereler zaman zaman hararetli tartışmalara sahne olurdu. Padişahın da hazır bulunduğu bu tefsir derslerine huzur dersleri denilirdi.⁸

Osmanlıda mevcut yazılı tefsir hareketlerine baktığımızda, Kur'an'ın tümünü muhtevi eserler olduğu gibi, Kelamullah'ın belli bir kısmının tefsir edildiği eserlerin de olduğunu görmekteyiz. İlaveten belirli surelerin tefsir edildiği sure tefsirleri ve sadece bazı ayetlerin tefsir edildiği ayet tefsirleri de bulunmaktadır. Tefsir usulüne dair eserlerin sayısı az olsada, usulün farklı konuları üzerine müstakil eserler mevcuttur. Osmanlıdaki tefsir külliâtının büyük bir bölümünü ise şerh hâşiye ve ta'lik türü eserlerin oluşturduğu görünür bir gerçektir.⁹

⁷ Muhammet Abay, “Osmanlı Döneminde Yazılan Eserler Bibliyografyası”, *Divan*, 1999, s.250.

⁸ Abay, “Osmanlı Döneminde Yazılan Eserler Bibliyografyası”, s. 250.

⁹ Nurdane Güler, “Osmanlı Türkçesi İle Basılmış Tefsir Neşriyatının Osmanlı Toplumunun Kur'an Tefsirine Yaklaşımında Yol Açtığı Değişim”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2016, Yıl I, Sayı II, s.50.

1.5 Sûre ve Âyet Tefsiri Hakkında

Osmanlıdan önce, hicri ikinci yüzyıldan itibaren Kur'an-ı Kerim'in tamamının tefsir edildiği eserlerin ve ciddi bir tefsir kültür mirasının bulunduğundan söz etmiştik. Osmanlı tefsir tarihine genel olarak baktığımızda bazı tefsirlerin tercümeleri ile Tebâreke, Fâtîha, Âyetü'l-Kürsî ve İhlâs sureleri ile Yâsîn Sûresi, Rahmân Sûresi ve Asr, Nasr, Kâfirûn Sûreleri gibi kısa surelerin bazı âyetlerin müstakil olarak veyahut da doğrudan tercümeleri veya tefsirlerinin tercüme çalışmalarının nispeten artış gösterdiği göze çarpmaktadır.¹⁰

Osmanlı döneminde müfessirlerinin pek çoğu, müstakil eserler vermeye niyetlenmiş, yalnız bazısı ömrü vefâ etmediği için tefsirini tamamlayamamış, ya da kimileri de başladığı tefsirini tamamlayamam endişesiyle olsa gerek ki, belirli bir sûre veya âyet tefsiri yazmayı daha çok tercih etmişlerdir.¹¹ Yine bu dönemde yazılan sûre tefsirlerine baktığımızda genel anlamıyla, ya bir sûrede mevcut olan konu veya konuları tespit ederek, konular arasındaki münasebetlerle beraber konuyu daha detaylı ortaya koymak şeklinde veyahut da belirli bir sûrede seçilen bir konuyu ele alıp incelemek şeklinde olduğunu görmekteyiz.¹²

Osmanlı da ekseriyetle tefsirin temel kaynakları sayılabilecek Kâdî Beydâvî'nin "*Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*" i, Fahreddin Râzî'nin "*Mefâtihu'l-Ğayb*" 1 ve Zemahşerî'nin "*El-Keşşâf*" 1 gibi temel eserler üzerine şerh ve hâşiye yazımının, belki bitiremem endişesi ile sûre tefsirine yönelişin olduğu görülür. Makamda yükselme veya küçük te olsa bir eser ortaya koyma gayreti ile daha çok ayet ve sure tefsirleri kaleme alınmıştır. Bunun neticesi olarak bizimde çalışmamıza konu olan sure tefsiri gibi nice eserler, yazma eser kütüphanelerimizi doldurmuş, araştırılmayı ve okunmayı beklemektedir.

¹⁰ Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, s.103.

¹¹ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış, Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II", İstanbul, *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi*, 2011, s.111.

¹² Burhan Baltacı, *Müdayene Ayeti Tefsiri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998, s.20.

2. ESAD EFENDİ’NİN HAYATI ve ESERLERİ

2.1 Hayatı (d.1685- v.1753)

Esad Efendi, aile fertlerinin kadınından erkeğine çoğu şiir ve edebiyatla uğraşmış, altı şeyhülislâm yetiştirmiş, son derece kültürlü bir çevrede yetişen âlim, edip, şair, fazıl, musikişinas ve hayırsever bir kişi olarak bilinmektedir. Baba tarafından Alâiyeli kadı İbrahim Efendi’nin torunu olan Esad Efendi’nin anne tarafından dedesi Başmakçı-zade Ali Efendi’dir.¹³ Babası İsmail Ebu İshak Efendi, İstanbul’da pek çok medreselerde üst düzey müderrislik görevleri ve Mekke dâhil birçok yerde kadılık yaptıktan sonra Şeyhülislâmlık görevine yükselmiştir.¹⁴

Ailenin ikinci oğlu olan Esad Efendi, zilkade 1096, Ekim 1685’te doğmuştur.¹⁵ Şeyhülislâm İshak Efendi’nin de kardeşi olan Mehmed Esad, önce babasının, daha sonra da Mutavvelci Mehmed Efendi’nin ve diğer bazı âlimlerin yanında iyi bir öğrenim görmüştür. Öğrenim hayatını erken yaşta tamamlayan Esad Efendi, Şeyhülislâm Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi’den, yüksek medrese mezunu olduğuna dair göreve başlama onayı almış, ardından Sahn-ı Semân ve diğer pek çok medreselerde müderrislik görevini yürütmüştür. Mekke ve Medine müfettişliği, fetva eminliği ve Selânik kadılığı, ordu kadılığı ve Mekke kadılığı görevlerinde bulunmuş, Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşları sırasında Mekke kadılığından azledilmiş ve Anadolu kazaskerliği pâyesi ile ordu kadısı tayin edilmiştir.¹⁶

1738’de Avusturyalıların yenilgiye uğratılmasında önemli rolü olmuş, iki kez Rumeli kazaskerliğinde bulunmuştur. Bunların ilki Belgrad Antlaşması’nın akdi sırasında gerçekleşmiş ve on yedi ay kadar sürmüş, Ekim 1746’da bu göreve tekrar getirilmiştir. Bu görevden de süresi dolmadan alınmıştır.¹⁷

¹³ H. Ahmet Kırkılıç, *Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi Lehçetü’l-Lügat*, Ankara 1999, s. X-XI.

¹⁴ Muhammed Nur Doğan, “Esad Efendi Ebûishakzâde”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları 1994) c.10, s. 278-279.

¹⁵ Mehmed Süreyya, *Eski Yazıdan Yeni Yazıya Sicilli Osmani*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı’nın Ortak Yayınıdır, İstanbul, Mayıs 1996, s. 491.

¹⁶ Muhammed Nur Doğan, “Esad Efendi, Ebûishakzâde”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları 1995) c.11, s. 338.

¹⁷ Mustafa Özel, “Şeyhülislâm Esad Efendi’nin Ayetü’l-Kürsi Tefsiri”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2003, sy. 10, s. 83.

Esad Efendi 20 Temmuz 1748’de Şeyhülislâmlık görevine tayin edilmiştir. Görevini dirayet ve doğrulukla yürüttüğü kaynaklarda belirtilen Esad Efendi, 12 Ağustos 1749’da azledilmiştir. Azil sebebi hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte Sadrazam Abdullah Paşa’nın bunda rolü olduğu ileri sürülmektedir. Şeyhülislâmlık görevinden azledildikten sonra, halefi Halilefendizade Mehmed Said Efendi’nin tavsiyesi üzerine Mekke’de ikamet etmeye mecbur tutulmak istense de, dönemin padişahı onu Sinop’a göndermiştir. Kısa bir süre sonra Gelibolu’ya nakledilerek üç yıl kadar burada ikamet etmiş, 1752’de İstanbul’a geldiğinde, Boğaziçi İncirköy’de satın aldığı yalıda oturmasına izin verilmiştir. Ancak İstanbul’a döndükten sonra rahatsızlanan Esad Efendi, 10 Ağustos 1753 Cuma günü vefat etmiş ve babası Ebu İshak Efendi’nin yaptırdığı İstanbul Çarşamba civarında bulunan caminin hazînesine, babası ve ağabeyinin yanına defnedilmiştir.

Esad Efendi’nin, babasının yaptırdığı caminin yanında medrese, mektep şadırvan ve çeşitli ders odaları yaptırdığı hayırsever bir zat olduğu bildirilir. Şeyhülislâm Mirzâde Şeyh Mehmed Efendi’nin kızıyla evlenmiş, bu evlilikten bir oğlu bir kızı olmuştur. Oğlu Mehmed Şerif Efendi (ö.1204/1790), kızı şair Fitnat Zübeyde Hanım’dır.¹⁸ Mehmed Şerif Efendi’de, babası ve dedesi gibi kadılık, pâyelik, kazaskerlik görevlerinde bulunmuş hatta şeyhülislâmlık makamına yükselmiş, ilim sahibi, ârif, zarif ve cömert bir zat olduğu kaydedilir.¹⁹ Kızı Fitnat Zübeyde Hanım (ö. 1194/1780) ise yaygın bir şöhreti olan ve çok beğenilen kadın divan şairi olmasıyla bilinir. Birçok âlim ve şeyhülislâmın yetiştiği bir ailenin mensubu, şair bir babanın kızı olan Fitnat hanımın hayatı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmadığı halde, divanının otuz kadar nüshası mevcut olup şiirleri ile meşhur olmuştur.²⁰

2.2 İlmî Şahsiyeti

Ebû İshakzâde Mehmed Esad Efendi, on sekizinci asır Osmanlı âlimlerindedir. Kadılık, kazaskerlik, pâyelik görevlerinde bulunmuş hatta şeyhülislâmlığa kadar yükselmiş başarılı bir bürokrat olmasının yanısıra, İslamî ilimler sahasında da vukûfiyet sahibi bir âlim, edebiyat alanında divan sahibi bir edip ve farklı makamlarda

¹⁸ Doğan, “Esad Efendi Ebûishakzâde”, *DİA*, c.11, s. 339.

¹⁹ Tahsin Özcan, “Mehmed Şerif Efendi” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları 2003) c.28, s. 531-532.

²⁰ Ömer Faruk Akgün, “Fitnat Hanım”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları 1996) c.13, s. 39-46.

besteleri olan bir mûsikişinastır. Bunların yanında Esad Efendi'nin özellikle tefsir sahasına dair çeşitli kapsam ve içerikte eserler kaleme aldığı da görülmektedir.²¹

Mehmed Esad Efendi, babasında başladığı tahsil hayatına, Mutavvelci Mehmed Efendi ve devrin diğer büyük âlimlerinden öğrenim göyerek devam etmiştir. Şiir yazabilecek kadar iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiş, henüz çocuk sayılabilecek yaşta, teberrüken olsa gerek Şeyhülislâm Ebu Saîd Feyzullah Efendi'den mülâzemet²² almıştır.²³

1700 senesinde, hariç derecesindeki Galata-Sarayı salisesi ile müderrisliğe başlayan Esad Efendi, eğitim usulü gereğince ilerleyerek babasının meşihatinde 1717 yılında mûsile-i sahn derecesindeki Abdusselâm medresesine ve Yenişehirli Abdullah Efendi'nin meşihatinde 1718 Sahn-ı Semân medresesine tayin ile terfî ettirilmiştir. Salim Efendi'nin tezkiresini yazdığı senelerde 1720-1723 Esad Efendi'nin Sahn-ı Semân'da müderris olduğu göz önünde bulundurulursa, bu göreve tayininin 1718-1723 yılları arasında olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Mekke ve Medine'de müfettişlik görevi, fetva eminliği gibi hizmetlerinden sonra Edirne payesiyle Selânik kadılığına getirilen Esad Efendi bu sonuncu görevinden mâzul durumdayken 1733'te kendisine Medine-i Münevvere payesi verilmiş, bir yıl kadar sonra da İstanbul payesiyle Mekke kadısı olmuştur.²⁵

Padişah I. Mahmud dönemi Osmanlı-Avusturya savaşı sırasında Mekke kadılığından azledilerek, Anadolu kazaskerliği payesiyle ordu kadılığına tayin edilen Esad Efendi'nin, Sadrazam Mehmed Paşa'nın Adakale seferi esnasında hayli hizmet ettiğini görülmektedir. Esad Efendi Mebâdiye önünde Osmanlı kuvvetlerinin uğradığı muvaffakiyetsizlik karşısında, bu durumu telafi için, düşman üzerine gönderilecek askere kumandan tayin edilmek istenilen Ivaz Mehmed Paşa'nın tereddüdünü gidererek onu askerinin başına geçmeye ikna etmiş ardından meydana gelen

²¹ Fındıklılı İsmet Efendi, *Şekâiki Nu'maniyye ve Zeyilleri*, neşr. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, c.5 s. 227-231.

²² Mülâzemet, medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri anlamına gelen kavram, talebelerin mesleki tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ile göreve başlamalarını ifade eder. (Mehmet İspirli, "Mülâzemet", *DİA*, (TDV Yayınları İstanbul 2006), c.31, s. 537-539.)

²³ Kırkkılıç, *Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi Lehçetü'l-Lügat*, s. X.

²⁴ Fındıklılı, *Şekâiki Nu'maniyye ve Zeyilleri*, c.5 s. 227-231.

²⁵ Doğan, "Esad Efendi Ebûshakzâde", *DİA*, c.11, s.339.

muharebelerde Avusturalyalılar mağlup edilmiş ve Adakale fetih olunmuştur.²⁶ Avusturalyalılar'ın yenilgiye uğratılıp Adakale'nin fethedilmesinde (Ağustos 1738) Esad Efendi'nin, dolaylı olarak önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Belgrad'ın zaptı konusunda yapılan barış görüşmeleri için delege tayin edilmiştir. Görüşmelerin bitmesinin ardından diğer delegelerle birlikte Belgrad'a giden Esad Efendi'ye Belgrad Antlaşması'nın akdi esnasında Rumeli kazaskerliği payesi verilmiş, daha sonra 13 Mart 1744'te Esad Efendi bu makama bilfiil tayin edilmiştir. On yedi ay kadar sonra bu görevden azledilmiş,²⁷ 1746'da ikinci defa Rumeli kazaskeri olduğu bilinen Esad Efendi 1747'de tekrar görevinden ayrılmıştır.²⁸

1748 senesinde meşihat yani Şeyhülislâmlık makamına tayin edilen Esad Efendi bir yılı aşkın süreyle Şeyhülislâmlık makamında kaldıktan sonra 1162/1749 senesinde bu görevinden ayrılmıştır. Görevden azledildikten sonra yerine gelen Halilefendizâde Mehmed Said Efendi tarafından Mekke'de ikamet etmeye mecbur tutulmak istense de, Sultan I. Mahmud Esad Efendi'yi Sinop'a göndermiş, Sinop'ta bir süre ikamet ettikten sonra Gelibolu'ya gönderilerek burada üç yıl kadar kalmıştır.²⁹

Tarihler 4 Mart 1752'yi gösterdiğinde İstanbul'a dönmesine izin verilen Esad Efendi'nin, Boğaziçi'nde İncirköy'de satın aldığı yalıda ikamet ettiği bilinmektedir. İstanbul'a dönmesinin ardından hastalanmış ve 10 Şevval 1166 (10 Ağustos 1753) Cuma günü vefat etmiştir. İstanbul Çarşamba civarında babası Ebu İshak Efendi'nin yaptırdığı camiinin avlusuna, babasının ve ağabeyinin yanına defin edilmiştir.³⁰

İsmail Efendi'nin yaptırdığı caminin yanında ki bu hazirede, Esad Efendi'nin babası kardeşleri, oğlu ve diğer akrabaları da medfundur. Caminin avlu kapısı üstünde bulunan bir taş mektep, Esad Efendi'nin yaptırdığı bilinen ama bugün sade izleri kalan bir şadırvan, avluya açılan bir dârü'l-hadis mevcuttur. Üzerindeki Arapça kitabeyi Esad Efendi not düşmüştür ki burada yapılış tarihi 1136 olarak kaydedilmiştir. Esad

²⁶ Cavit Baysun, "Es'ad Efendi", *İ.A.*, MEB, c. IV, s. 359.

²⁷ Fındıklılı, *Şekâiki Nu'maniyye ve Zeyilleri*, c.5 s. 227-231.

²⁸ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmani*, s. 491.

²⁹ Alpaydın, *Şeyhülislâm Ebu İshakzâde Mehmed Es'ad Efendi Hulâsatü't-Tebyin fi Tefşiri Süreti Yâsîn*, s. 19.

³⁰ Doğan, "Esad Efendi Ebûishakzâde", *DİA*, c.11, s. 340.

Efendi ve ailesinin ilim sahibi olmasını yanında, hayırsever insanlar olduklarını da gösteren yapılar hazire ile birlikte dikkat çeken bir bütün teşkil etmektedir.³¹

Esad Efendi çağdaşlarının ifadelerine göre zeki, hoş-sohbet, bulunduğu ortama çabuk ayak uyduran, cesur, vatansever, milli duyguları gelişmiş, doğru sözlü ve iffetli, cömert, görüşünde isabetli, dini ve ilmi derinliği olan bir şahsiyettir. Bulduğu görevlerden sıklıkla azl edilmiş olduğunu gördüğümüzden hareketle bu zatın doğru bildiğini esirgemeyen bir şahsiyete sahip olduğunu söylemek mümkündür. Avusturya harbinden sonra delege olarak görevlendirilmesi ise onun siyasi ve askeri meselelerde görüşüne başvurulmuş bir kişi olduğunun göstergesidir.³²

Esad Efendi'nin, edebiyat alanında yetkin olduğu, yaşadığı dönemin ve önceki şairlerin şiirlerine yakın şiirler söyleyebildiği görülmektedir. Genel olarak hikemî manzumelerinde şair Nabî, şûhâne şiirlerinde ise Nedim yolundadır. Arapça ve Farsçaya olan vukûfiyeti sebebiyle bu dillerde de şiirleri bulunan Esad Efendi, nesirde bazen son derece ağır ve ağıdalı bir dil kullanmıştır. Öyle ki sırf ahengine kapıldığı ve Osmanlıcada belki hiç kullanılmayan kelimeleri kullanmaktan zevk aldığını da söylemek mümkündür.³³ Örneğin *Atrabu'l-Âsâr, Hulâsâtü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsîn ve Lehcetü'l-Lügat* mükaddimesi bu konuda bize fikir vermeğe yeterlidir. Bununla beraber *Lehcetü'l-Lügat*'in asıl metninde mevzuya uygun sade bir lisan tercih ettiğini söylemek uygun olacaktır.³⁴

Esad Efendiye kadar yazılan sözlükler genellikle Arapça ve Farsçadan Türkçeye olacak şekilde ele alınırdı. O bu geleneği kırmış, ana dili Türkçeden Arapça ve Farsçaya bir sözlük hazırlamıştır. Onun sözlüğü baktığımızda aynı zamanda Türkçeden Türkçeye bir lügat özelliği de taşımaktadır. Esad Efendi'nin bu bilinçli Türkçülük ve Türkçeciliği kendisine dilbilim alanında da, *Divan'ı Lügat'i-Türk* yazarı Kaşgarlı Mahmud, *Muhâkemetü'l-lügateyn* yazarı Alî Şîr Nevâî gibi büyük dilcilerin yanında mümtaz bir yer hazırlar.³⁵ Esad Efendi'nin asıl şöhreti ise musiki alanındadır. Devrinin en mühim bestekârı, musikinin üstadı sayılan Esad Efendi, beste, nakış, kâr

³¹ Baysun, "Es'ad Efendi", *İ.A., MEB*, c. IV, s. 359.

³² Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, Matbaa-ı Âmire, 1308, c.1, s. 238.

³³ Kırkkılıç, *Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi Lehcetü'l-Lügat*, s. XII.

³⁴ Baysun, "Es'ad Efendi", *İ.A., MEB*, c. IV, s. 361.

³⁵ Kırkkılıç, *Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi Lehcetü'l-Lügat*, s. XII.

ve şarkı olarak bir çok eser meydana getirmiştir. Yazma kaynaklarda ve basılmış musiki mecmualarında güftelerine rastladığımız eserlerinin dışında, şair Sâmi'nin Kâr-ı nâtıkına yaptığı bir bestesini bilinmektedir. Musikî parçaları eskiden nota ile kayda geçirilmediği için, Esad Efendi'ye ait bestelerin birçoğunun ziyana uğradığı üzücü bir gerçektir. Kendisinin musiki tarihimizi alakadar eden en mühim eseri *Atrab al-Âsâr fî tezkirat 'urafâ el advâr* isimindedir.³⁶ Müzik tarihimizde Esad Efendi bestecilerin hayatlarını yazan ilk kişidir.³⁷

Tefsir ilmine gelindiğinde Esad Efendi'nin bu alanda da hatırı sayılır bir bilgi birikimi olduğunu, hatta bu sahada yazdığı birkaç eser ile de iktidarını isbat ettiği görülmelidir. Yalnız tefsir konusunda kaleme aldığı te'lifat, Yâsin sûresi ile Âyat'el-Kürsî'nin ve belli başlı mevzulara dair âyetlerin tefsirine münhasır olduğundan, kendisini başlıca müfessirler arasında görme imkânı yoktur denilebilir.³⁸ Kaleme aldığı Yâsin sûresi tefsiri, bu güne kadar yazılan en geniş kapsamlı Yâsin tefsiri olması hasebiyle hatırı sayılır kaynaklarda kendisinden söz ettirmiştir. 18.yüzyılda yetişen Osmanlı âlimlerinin en değerlilerinden biri olan Esad Efendi üç dilde şiir söyleyebilen, lugat, tefsir ve musiki sahalarında eserler veren önemli bir şahsiyettir.³⁹

2.3 Eserleri

1- Lehcetü'l-Lugat; isminde bir sözlüktür. Türkçeden Arapça ve Farsçaya çevirilmiş olan eser, 850 sahifeden oluşmakta olup, hicri 1256 senesinde basılmıştır. Bu güzide eser, meşhur manaları olan ve aynı anlama gelen yani eşanlamlı Arapça ve Farsça kelimeleri göstermek ve de meşhur olmayan anlamdaş lafızlardan kaçınmak şartı ile Muhammed Rifat isminde bilgili bir zat tarafından "*Mir'atü'l-Lügat*" adlı bir başka eserde özetlenerek hicri 1293 yılında İstanbul'da basılmıştır.⁴⁰ "*Lehcetü'Lügat*" sözlüğünde sadece Türkçe veya Türkçeleşmiş kelimelerin madde başı olarak alındığı görülmektedir. Eser ilk bakıldığında Türkçeden Arapça ve Farsçaya çeviri yapan bir sözlük gibi görünmektedir. Yalnız dikkat edildiğine madde başı olan kelimelerin yer

³⁶ Süreyya, *Sicilli Osmanî*, c.1, 238.

³⁷ Kırkkılıç *Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi Lehcetü'l-Lügat*, s. XII.

³⁸ Fındıklılı, *Şekâiki Nu'maniyye ve Zeyilleri*, 5 s. 227-231

³⁹ Süreyya, *Sicilli Osmanî*, c.1, 238-239.

⁴⁰ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, c. I., s. 310.

yer Türkçe açıklamalarının da yapılmış olduğu görülür ki bu da esere aynı zamanda Türkçeden Türkçeye bir sözlük niteliğini de kazandırmış olur. Eserde, 3700 kadar kelime, madde başı olarak yer almaktadır. *Lehçetü'l-Lugât* müellif Esad Efendi tarafından *Behçetü'l-Lügât* adıyla bir başka eser olarak kısaltılmıştır. Eserin Ali Kâşif el-Üsküdârî tarafından yapılan bir diğer muhtasarında ise (İÜ Ktp, TY, nr. 2573) kelimeler harekelenmiş ve orijinal eserdeki Türkçe açıklamalar ile Arapça darbimesellere yer verilmemiştir. “*Lehçetü'l-Lugât*” eserinin üçüncü muhtasarı ise “*Tercümanü'l-Lügât*” adıyla iki cilt halinde basılmış (İstanbul 1871) üç sütun olarak düzenlenmiştir. Bu eserin ise; ilk sütunu Arapça-Türkçe, ikinci sütunu Farsça-Türkçe, üçüncü sütunu Türkçe-Arapça-Farsça olarak, üç ayrı sözlük halini almıştır. Yine “*Lehçetü'l-Lugât*” isimli sözlüküzerine Latif Beyreli tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.⁴¹

2- *Atrâbü'l-Âsâr fî Tezkireti 'Urrefâi'l-Edvâr*: Esad Efendi'nin yüz kadar musikîşinasın hayatını anlatan eseridir. *Tezkire-i-Hânendegân* ve *Tezkire-i-Mûsikîşinâsân* adlarıyla da tanınan eser, ilk defa musikîşinasın hayatlarının tezkiresi olama özelliğindedir. Eserde bestekârların isimleri alfabetik sıraya göre ve her biri ayrı bir konu olarak ele alınmıştır. İlk önce şahısların doğdukları ve yaşadıkları yerlerden ve hayatları kısaca konu edilmiş, daha sonra sanat değerleri üzerinde durularak besteledikleri güftelerden bir veya birkaç örnek verilmiştir. Türkçe olarak kaleme alınan eser üzerine yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır. Bahsettiğimiz eserin farklı kütüphanelerde yazma nüshaları da mevcuttur.⁴²

3- *Divân*. Esad Efendi'nin şiir kitabıdır. Muhammed Nur Doğan'ın tenkitli metnini, doçentlik tezi olarak hazırladığı, Esad Efendi'nin bu divanında; beş naatı, yedi kasîdesi, bir müsemmen, iki yüz altı gazel, bir terki'b-i-bendi, beş tahmisi, üç murabbaası, kırk yedi tarih, otuz sekiz nazmı, on beş kıta, on bir rubai, on beş beyit, on dokuz lugaz ve yirmi beş muamması yer almaktadır. Sadettin Nüzhet Ergun da “*Türk Şairleri*” isimli kitabında, Esad Efendi'nin bir naat yirmi gazel, yedi kıta, beş

⁴¹ Doğan, “Esad Efendi Ebûishakzâde”, *DİA*, c. 11, s. 339.

⁴² Zeynep Sema Yüceışık, “*Şeyhülislam Esad Efendi ve Atrâbü'l-Âsâr fî Tezkireti 'Urefâ-i'l-Edvâr (Giriş-Metin-Tercüme-Terimler-Dil Notları)*”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora tezi, İstanbul, 1990.

rubai, bir lügazini yayınlamıştır. Esad Efendi'nin çeşitli dergilerde, Türkçe ve Arapça pek çok menzûmesine de rastlanmaktadır.

4- *İtbâku'l-Atbâk*: isimli eseri ise; Zemahşeri'nin (ö.538/1144) “*Atvâku'z-Zehebfi'n-Nesâihve'l-Hutab*” adlı eserine, Abdülmü'min b. Hibetullâh İsfehâni'nin (ö. 600/1204) nazîre olarak kaleme aldığı “*Atvâku'z-Zeheb fi'n-Nesâihve'l-Hutab*” isimli ikinci bir esere, Esad Efendi tarafından yazılmış bir nazîredir. Başlangıcında “İnsanlara karşı şefkatli olma ve iftiharî bırakmaya” dair bir makalenin yer aldığı eser, yüz kadar makaleden oluşmaktadır. Eser üzerine Mehmed b. Mustafa el-Kefevî el-Akkirmânî (ö. 1174/1760) bir şerh kaleme almıştır. Arapça olarak yazılmış eserin farklı yazma nüshaları bulunmaktadır.⁴³

Esad Efendi'nin tefsire dair eserleri:

5- *Tefsîru Âyetü'l-Kürsî*: Esad Efendi'nin Âyetü'l-Kürsî üzerine yazmış olduğu ayet tefsiridir. Bu ayetle ilgili farklı kütüphanelerde birçok nüshası bulunan eserin bir nüshası da İstanbul'da basılmıştır.⁴⁴ Anılan eserin tefsir metodu ve bulunan nüshaları hakkında detaylı bilgi için; Mustafa Özel'in “*Şeyhülislâm Esad Efendi'nin Âyetü'l-Kürsî Tefsiri*” isimli makalesine bakılabilir.⁴⁵

6- *Tefsîru Âyâtü'l-Müsadderâ bi-Kelime Rabbi*: isimli eseri ise, Esad Efendi'nin Kur'an-ı Kerim'deki, Rabbenâ lafzının yer aldığı ayetlerin tefsiridir. Bahse konu eserde yirmi altı surede bulunan toplam da altmış dokuz Rabbenâ ayetinin tefsiri yapılmıştır. Arapça olan bu eser üzerine Salim Hodzha⁴⁶ yüksek lisans çalışması yapmıştır.⁴⁷

7- *Risâletü'n-Nasriyye*. Yine Esad Efendi'nin zaferlerle ilgili ayetlerin Türkçe tefsirini yaptığı eser, I. Mahmud adına telif edilmiştir.⁴⁸ Nasriyye'de toplam yedi ayrı sûreden

⁴³ Alpaydın, *Şeyhülislâm Ebü İshakzâde Mehmed Es'ad Efendi Hulâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsîn*, s.22.

⁴⁴ Doğan, “Esad Efendi Ebüishakzâde”, *DİA*, c.11,340.

⁴⁵ Özel, “Şeyhülislâm Esad Efendi'nin Ayetü'l-Kürsî Tefsiri”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, s. 83.

⁴⁶ Salim Hodzha, “*Şeyhülislâm M. Esad Efendi'nin Tefsîru'l-Âyâtü'l-Müsadderâ bi-Kelime Rabbi Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*” Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012.

⁴⁷ Mehmet Akif Alpaydın, “Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi ve Hulâsatü't-Tebyin Fi Tefsiri Sureti Yasin İsimli Eseri”, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 8, s. 369.

⁴⁸ Doğan, “Esad Efendi Ebüishakzâde”, c.11., s. 340.

on âyet ile Nasr sûresinin tamamı tefsir edilmiştir. Müellifin Türkçe olarak kaleme aldığı eser, Sultan I. Mahmud'a ithafla başladığı gibi yine padişaha yazılmış manzum bir medhiye ile de sona ermektedir. Eserin farklı yazma nüshaları mevcuttur.⁴⁹

8- *Tefsîru Âyeti ve'l-kamera kaddernâhü*; ismiyle anılan bu eser, kütüphane kayıtlarında ve bazı akademik çalışmalarda, Esad Efendiye isnad edilse de, Alpaydın; *Tefsîru Âyeti 've'l-kamera kaddernâhü ve Risale fi İhtilâfi'l-Eş'arîve'l-Mâturîdi* ismi ile ayrı bir risale gibi kaynaklarda bahsedilmesine karşılık, bunun ayrı bir eser olmadığını, Yasin suresi otuz dokuzuncu ve seksen ikinci âyetlerinin tefsirinden meydana gelmiş bir bölüm olduğunu yalnız ayrı bir eser zannedildiğini belirtir.⁵⁰

9- *Tefsîru Sûreti'n-Nebe'*: Esad Efendi'nin Nebe Sûresi üzerine yazdığı bu tefsiridir. Mustafa Özel, iki çalışmayı esas alır ve Muhammet Abay'ın "*Osmanlı Dönemi Müfessirleri*" isimli yüksek lisans tezi ile Ömer Rıza Kehhâle'nin "*Mu'cemü'l-Müellifin*" adlı kitabını kaynak göstererek bu eserden bahsetmektedir.⁵¹

10- *Hulâsatü't-Tebyîn fi Tefsîri Sûreti Yâsîn*: Esad Efendi'nin tefsir alanında yazdığı en geniş kapsamlı eseridir. Kütüphanelerde çeşitli yazma nüshaları bulunan eserin bizde, Çorum Hasan Paşa yazma eser kütüphanesinde 19 Hk. 156, 297-211 numara ile kayıtlı nüshasını tetkik ve değerlendirmeye tabi tutacağız.

Kaynaklarda, Esad Efendi'nin iki farklı alanda ve konuda eserinin olduğundan söz edilse de bu eserlerin henüz ele geçmediği veya böyle eserlerinin mevcut olmadığı düşünülmektedir.⁵²

⁴⁹ Alpaydın, Şeyhülislam Ebu İshakzâde Mehmed Es'ad Efendi Hulâsatü't-Tebyîn fi Tefsîri Sûreti Yâsîn, s. 23.

⁵⁰ Alpaydın, "Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi ve Hulâsatü't-Tebyîn Fi Tefsîri Sureti Yasin İsimli Eseri", s. 370.

⁵¹ Özel, "Şeyhülislâm Esad Efendi'nin Ayetü'l-Kürsi Tefsiri", *İslam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2003.

⁵² Doğan, "Esad Efendi Ebûishakzâde", *DİA*, c.11, 340.

3. ESAD EFENDİ'NİN YASİN SURESİ TEFSİRİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1 Eserin Fiziki Özellikleri

Eser Çorum Hasan Paşa Yazma eser Kütüphanesinde, 19 Hk. 156, 297-211 numarada, “*Tefsîr’u-Sure-i Yâsîn ve Âyet’el-kursî*” ismiyle kayıtlıdır. Kayıtta müellifin ismi, Ebû İshak İsmailzâde Mehmed Esad Efendi (öl. 1166/1753) diye zikredilmiştir. Eser 208+128 ile 142+52 mm boyutlarındadır. Koyu kahverengi meşin kaplıklı, kapağında zencirek ve şemse mevcuttur. Kağıt türü olarak filigran kullanılmış ve aharlı kağıt tercih edilmiştir. Tek ciltten oluşan eserin arka kapağı miklebli ve cildi biraz yıpranmıştır yalnız bu yıpranmanın sayfa kaybına yol açmadığı, başı ve sonunun tam olduğu görülmektedir.

Eserin adı “*Hulâsâtu’t-Tebyîn fi Tefsiri Sûreti Yâsîn*” olarak zahriye sayfasının etek kısmında ve eserin dibacesinde müellifin ismi ile birlikte yer almaktadır. Latin harfleriyle risale 1 diye not düşülen yaprağa “*Tefsîru Âyet’ül-Kürsî, Esad Efendi Şeyhülislâm*” şeklinde başlık atılmış, ardındaki yapraktan Âyet’ül-Kürsi tefsirine başlanmıştır. Eserin ilk sayfasından varak 8 a’ya kadar Âyet’ül-Kürsi tefsiri, varak 10 b’den 180 a’ya kadar da Yâsîn Sûresi tefsiri bulunmaktadır. Risâle 2 “*Hulâsâtu’t-Tebyîn fi Tefsiri Sûreti Yâsîn Mehmed Esad Efendi*” diye başlık atılan yaprağın ardından Yâsîn sûresi tefsiri başlamaktadır. Sonradan numaralandığı fark edilen bu iki bölümün her birine müstakil numaralar verilmiştir.

Âyet’ül-Kürsî tefsirinin ilk sayfası on sekiz satırdan, diğer sayfaları yirmi üç satırdan oluşmaktadır. Yazı da sülüs tercih edilmiştir ve bir cilt içerisinde yer alan bu iki sûrenin istinsahında iki ayrı yazı sitili kullanılmıştır. Bu durum iki farklı müstensih tarafından eserlerin ayrı ayrı telif edilmiş ve daha sonra bir cilt içerisinde toplanmış olabileceğini hatıra getirmektedir. Bazı başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, önemli görülen yerlerin üstü kırmızı keşide ile belirtilmiştir.

Yâsîn sûresi tefsirine başlanılan ilk sayfa on bir satırdan, eserin diğer sahifeleri on dokuz satırdan ve sonundaki hatime sayfası ise on iki satırdan oluşmaktadır. Yazı türü

olarak kırma nesih tercih edilmiştir. Eserde bazı başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, âyet başları ile bazı başlıklar ise kırmızı keşide ile belirtilmiştir. Eserin başında veya sonunda müstensihne ait bir bilgiye rastlanılmamıştır.

3.2 Sûrenin Fazileti Hakkında

Bu sure-i şerife seksen üç âyet ve yedi yüz yirmi dokuz kelime ve üç bin harftir; ifadesinden sonra hemen Yasin suresinin faziletine dair rivayet olunan hadisi şeriflere yer verir. İmam Beyhâkî⁵³’den (ö.458/1066) merfu olarak nakledilen hadis-i şerifte Rasûlullah (s.a.v.)’in bu sûre-i şerif ki; okuyanları iki dünya da hayra ulaştıracağını ve her türlü zarar ve sıkıntıdan kurtaracağını ve bütün hacetlerine eriştireceğini beyan buyururlar. Akabinde Enes radiyallahü anh’den rivayet olunan hadis-i şerife yer verir; “**إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ قَلْبًا وَ قَلْبُ الْقُرْآنِ يَسْ**” “Her şeyin bir kalbi vardır ve Kur’an’ın kalbi ise Yâsin’dir.”⁵⁴ Ardından “Hucetü’l-İslâm” dedi ki diyerek, Gazâlî’nin (ö.505/1111) bu sûrenin Kur’an’ın kalbi olduğunu imanın⁵⁵ sıhhati ve günahlarının kefareatine vesile olduğunu bildirdiğini nakleder.

Daha sonra şöyle devam eder, Rasul-i Ekrem (s.a.v.)’in Kur’an’ın kalbi buyurdıkları bu sûre, kısa nazmı ve geniş hacmi ile o kadar engin manalar, derin ilimler ve deliller birçok fayda ve mucizeler ihtiva eder ki, mümin bir âlim ne denli gayret ve çaba sarf ederse etsin, ancak sınırsız deryadan bir damla ummandan bir zerre miktarına vasil olabilir.⁵⁶

Peygamber (s.a.v) Hazretleri’nin veciz ve hikmetli sözleri, bazı işaretler ve ibretler içermektedir. Bu hikmetli sözlerindeki işaret ve ibretleri sıradan kimseler fark etmez, illa ki cehaletten uzak bilgili, akıl ve idrakini her türlü kirden ve adetten arındırmış kimseler anlayabilir. Şimdi “Kalbü’l-Kur’an Yâsin” hadisi şerifinde olan ibretlerden biri budur ki, kalp bedeninin cüzlerinden bir cüzdür ki bu cüzler arasında kemâl-i itidal

⁵³ M.Yaşar Kandemir; “Beyhâkî Ahmed b. Hüseyin”, *DİA*, İstanbul, 1992, c.6, s.58-61.

⁵⁴ Tirmizî, *Feza’ilü’l-Kur’an*, 7.

⁵⁵ *Hülâsatü’t-Tebyin, fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.6 b.

⁵⁶ *Hülâsatü’t-Tebyin, fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.7 a.

ona mahsustur. Diğer azalara vahdetin nurlarını dolaştıran ve vahdetin gölgesi olan organ kalptir ki diğer azaların kemale ermesi onun vasıtası ile gerçekleşir.⁵⁷

Anılan bu sûre hakkında,⁵⁸ server-i kainat aleyhi ekmelü's-selavât hazretlerinden bize ulaşan rivayetlerden biri de şudur ki: “مَنْ قَرَأَ سُورَةَ يَسٍ كُتِبَ لَهُ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ عَشْرَ مَرَّاتٍ” “Kim Yâsin sûresini okursa Kur'an'ı on defa okumuş gibi olur.”⁵⁹ hadis-i şerifidir. Yine bize ulaşan rivayetlerden biri dahi Mâkıl b. Yesâr'dan mervîdir ki; Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdular ki: “إِقْرُوا سُورَةَ يَسٍ عَلَيَّ مَوْتَاكُمْ” “Ölülerinize Yâsin sûresi okuyunuz.”⁶⁰ bunun açıklaması budur ki; o ölüm anında insanın dili zayıflayıp azaları hareket etmekte zorlandığında ancak kalbi ile yapabildiği kadar birliğe yönelip, Yâsin sûresi de kalbi Kur'an olduğu için batında ki kalbin cinsinden olması sebebi ile sevgiyi artırmak ve kalbi kuvvetlendirmek için okunmalıdır ki, kitaba takviye ile dini Muhammedî'nin tasdik olunmasına vesile ve muktedir olunsun.⁶¹

3.3 Besmele-i Şerif'in Tefsiri

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Besmele-i Şerif, Mushaf-ı Şerif'in ilk kelimesi ve ilk âyetidir. Bu sebeple ki bütün tefsir kitaplarının hemen başında gerek kısaca değinilmiş gerekse uzun uzadıya tefsir edilmiş ve üzerine pek çok kelimeler söylenmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren, özellikle de Osmanlı devrinde besmele tefsirine dair çok sayıda şerhler ve risâleler kaleme alınmıştır.⁶²

Esad Efendi, tefsirine, Arapça ve Türkçeyi birlikte kullandığı ve ağır bir dille başladığı mukaddimenin ardından, Besmele tefsirinin özeti mahiyetindeki şu ifadelerle yer vererek başlar:

“İmdi bir vech-i icmâl hulâsa-i ma'nâ-yı şerîfi budur ki ittisâf ve lâ ittisaf i'tibârınsız'ale'l-ittlâk hiye hiye olmak haysiyetinden zat-ı ilâhiyenin ismi öyle ilah ki

⁵⁷ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr.7 b.

⁵⁸ Benzer rivayetler için bakınız; Süyûtî, *El-İtkan Fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâr'u- İbni Kesir, Beyrut, 1987, II,1123-1124.

⁵⁹ Darimi, *Fezai'lu'l-Kur'an*, 21.

⁶⁰ Ebu Davud, Cenâ'iz, 24; İbnMace, Cenâ'iz, 4.

⁶¹ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, v.8 a.

⁶² Süleyman Gür, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, y. 2018, s. 405-477.

muktezâ-yı hikmet hasebiyle cümle üzerlerine vucûd ve kemâl ifâza edici Rahman öyle Rahman ki bi-hasebi'n-nihâye nev'i insaniye kemâl-i ma'nevî ifâza edici Rahîm olan Allah rahminin ismiyle ibtidâ ederim demektir"⁶³

Müteakibinde Besmele-i Şerif'te bir nükte-i latife-i acîbe olduğunu İmam Abdürrezzâk Kâşânî'nin *Te'vîlât'*⁶⁴ indan nakille ifade eder. Peygamberimizin buyurduğu, Hz. Ali ve bazı sahabenin de işaret ettiği üzere mevcudatın besmelenin “be” sından zuhûr ettiğini, “be” harfinin başındaki “elif” ile birlikte akla delalet ettiğini, aklın ise Allah'ın (cc) ilk yarattığı nesne olduğunu, Hak Teâlâ'nın akla hitaben: “Bana senden sevgili ve mükerrem mahlûkattan bir nesne halk etmedim, alma ve verme ödül ve ceza seninledir”⁶⁵ buyurduğunu bildirir.⁶⁶

Besmelede telaffuz edilen harflerin on sekiz, yazılan harflerin on dokuz, kaçan kelimât-ı besmele munfasıl olsa harfleri yirmi iki olur, diyerek bu harflerin neye delalet ettiğini açıklamaya başlar.

Telaffuz edilen on sekiz harf, on sekiz bin âleme işaret eder. Zira elif ‘aded-i tâmdır. Yani kendinde her adet bulunmaz, ama kendi her adette bulunur. Âlimlerin çoğunluğundan onunla tabir olunur. Ol âlem ki; âlemi ceberût, âlemi melekût ve arş ve kürsî ve semâvât-ı seb' ve anâsır-ı Erbaa⁶⁷ ve mevâlid-i selasedir ki bunların toplamı on sekizdir. Besmelede telaffuz edilen on sekiz harf bunlara işarettir. On dokuz olan hurûf-u mektube ise, sayılan on sekiz âleme ilave olarak âlem-i insanî ile on dokuz olur. Her ne kadar âlem-i hayvana, âlem-i insan dahil ise de şan ve şeref bakımından⁶⁸ ve cins bakımından ayrı bir âlem olup, başlı başına bir delildir. İnsanın diğer âlemlere ve hayvanâta olan bu üstünlüğü melâike arasında “Cibrîl-i Emîn” gibidir. Hurûf-u besmelenin okunan ve yazılan harflerinin delaleti bu şekildedir.

Gelelim besmelede gayrı mektûbe ve gizlenmiş olan üç elife ki; bunlar ayrı yazılmış olsa, besmelede yirmi iki harf tamamlanmış olur. Bunlardan ilki besmelenin bâ'sından

⁶³ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, v. 4 a,4 b.

⁶⁴ Süleyman Uludağ, “Abdürrezzâk Kâşânî”, *DİA*, İstanbul, 2002, c.25, s. 5.

⁶⁵ Mehmet Özşenel, “Araştırma Notları, İlk Yarattılan Varlık Konusundaki Rivayetler” *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, y.1988/1, s. 172-173.

⁶⁶ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, v.4 b, 5 a.

⁶⁷ H. Bekir Karlığa, “Anâsır-ı Erbaa”, “İlkçağ Yunan ve Ortaçağ İslam ve Hıristiyan felsefesinde tabii varlıkların ilkesi sayılan dört madde, “dört unsur” demek olup, klasik felsefede toprak, su, hava ve ateşten ibaret olan kavramdır.” *DİA*, İstanbul, 1991, c.3, s.149-151.

⁶⁸ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, v.5 a.

sonra bulunan elif, biri lafza-i Celalîn lâm-ı saniyesinde olan elif ve biri de Rahmân da olan eliftir. Zat sıfat ve fiilleri itibari ile bu üç elif; teferruatı ile üç âleme ve bu üç âlem de tahkik edildiğinde aslında bir olan âleme işaret etmektedir ki yazılmamış bu üç elif aslında mazhar-ı azam-ı insanî de ki zuhûruna işaret eder ve insanın suretinde bu zuhûru ancak ehil olanın bildiği haysiyetten⁶⁹ bir bilgi olduğunu bildirir.

Bundan sonra “إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ”⁷⁰ hadisi şerifinde; zatın sıfat ile sıfatın fiillerle, fiillerin de varoluşla, varoluşunda sonuçlarında gizlenmiş olduğuna delalet vardır der ve ol kimse ki, yaratılıştaki gizli hallerinin yükselmesi ile fiilleri ortaya çıkar ve o kimse tevekkül eyler. Ol kimse ki gizli fiillerinin yükselmesi ile sıfat ortaya çıkar ve o kimse razı ve salim olur. Yine o kimse ki gizli sıfatların zuhûruyla zat tecellî eyler ki, o kimse Allah’a tam bir teslimiyetle sığınarak besmeleyi okuduğunda her işini yapmaya muktedir ve her kıraatini okumaya muvaffak olur. Bu vech üzere “tevhid-i ef’âl, tevhid-i sıfat üzere; tevhid-i sıfat da tevhid-i zât üzere mukaddemdir” der. Buna Peygamber Efendimizin (s.s.v) secdelerinde ettiği duayı delil gösterir. “أَعُوذُ بِعَفْوِكَ مِنْ عِقَابِكَ وَ أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَاتِكَ وَ أَعُوذُ بِكَ مِنْكَ رِزَانَا سَاطِعِي” (Allah’ım) Azabından affına, gazabından rızana sığınıyorum. (Ya Rabbi) Senden yine sana sığınıyorum.⁷¹

Besmelenin tefsirini bu şekilde açıkladıktan sonra⁷² “gıbbe’l-besmele ve’l-hamdele ve’s-salvele nazm” diyerek şu dörtlüğe yer verir;

Başladı maksadı tefsire lisân-ı tahîk
Eyleyip kalp ile takrîrini bir bir tasdik
Sehv-u nisyân-u hatâyâdan edip herkes amin
Şükrüllâh-ı mesâ’iyye bi-hakk-ı Yâsin.

⁶⁹ Hülâsatü’-t-Tebyin fî Tefsiri Süreti Yâsin, v.5 b.

⁷⁰ Buharî, İstizân 1; Müslim, Birr 115.

⁷¹ Müslim, Salat, 222.

⁷² Hülâsatü’-t-Tebyin fî Tefsiri Süreti Yâsin, v.6 a.

3.4 Eserdeki Ulûmul Kur'an Konuları

3.4.1 Eserin İ'câz Yönü

Güç yetirememek, aciz bırakmak anlamına gelen i'caz kelimesinin, Kur'an ilimleri konu olduğunda, bir benzerinin getirilememesi, muhatabı aciz bırakması gibi manaları vardır.⁷³ Suyûtî de, Kur'an'ın gerek belâgat yönü ile, gerek nazım yönü ile vayahut gaybi bilgileri haber vermesi veya değiştirilememesi gibi çok taraflı mu'ciz bir kitap olduğunu ifade eder. Bunların yanında açıkça görülen i'câz yönünden birisinin de, bir benzerinin getirilememesi olduğunu belirtir. Her sanatın mahir olan insanları bulunduğunu, arapların da fesâhat ve belâgat sanatında mahir oldukları halde, Allah Teâlâ'nın kendi dilleri ile gelen bu kitaba karşı onları muarazaya davet ettiğini ve onların buna güç yetiremediklerini, bu yönüyle de i'câzını açıkça gözler önüne serdiğini ifade eder.⁷⁴

Müellif Esad Efendi de eserde bu konuya ifade sadedinde şöyle demektedir; gerek sayma gerek isimlendirme amacıyla olsun, sûre başlarında bulunan kesik harflerden maksat i'câz içindir; Kur'an-ı Kerim'e karşıt görüşlü ve eleştirel yaklaşımlara, kendi ana dillerinde kullandıkları harfleri; Cenâb-ı Kibriyâ'dan nazil olmayıp beşerden sadır olsa Kur'an-ı Kerim'e müsavi olmak şöyle dursun, böyle bir nazımın benzerini veya yakınına getirmekten aciz olurlar mıydı diyerek karşı çıkanların acizliklerine ve fesatlarına karşı bir uyarma ve azarlama ve yüzlerine vurmak içindir. Veyahut da okuyup dinleyenlerin, Kur'an'ın bu kendine özgü üslubunun ve î'câzının karşısında, Arab'ın ve Acem'in kullandıkları bu harfler ile başlayarak bu büyük söz ve muhteşem î'câz karşısında acizliklerini bir kez daha görmeleri içindir. Eğer esmalarıyla telaffuz olursa idi ancak onu okur yazar olanlar anlar, ümmî olanlar anlayamazdı. Özellikle hayret verici tarzı ve kullanılan günlük dile yakın üslubu ile mükemmel bir düzenden oluşan hurûf-ı mukattaa yirmi dokuz harftir. Bu harflerin, yirmi dokuz sûre-i kerime'nin evvelinde bulunması ile de harflerin sayısına işaret edildiği bildirilmiştir.⁷⁵ Bu da farklı bir i'câzıdır.

⁷³ Demirci, *Tefsir Usulü*, s.177; Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzü'l-Kur'an", *DİA, İstanbul, 2000, c.21, s. 403-406.*

⁷⁴ Süyûtî, *El-İtkan Fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, s. 386.

⁷⁵ *Hülâsatü't-Tebyin fî Tefsiri Süreti Yâsin*, vr.9 b,10 a

3.4.2 Eserde Kıraat Farklılığı

Sözlükte okumak, telaffuz etmek, tilâvet etmek manasına gelen “kıraat”⁷⁶ bir ilim dalı olarak ta, Kur’an-ı Kerim kelimelerinin edâ esnasında nasıl okunacağı ve ihtilafli okuyuşları, nakledenlere nisbet ederek bilmektir.⁷⁷ Esad Efendi’de eserde kıraat farklılığı olan bazı yerlerde bunu aktarmış, sûrenin beşinci âyetinde “الْقِرَاءَةَ” şeklinde başlık açarak imamların görüşlerini belirtmiştir.

Müellif furuf-ı mukattaa’yı tefsir sadedinde, “يس” harflerinin okunuşu, çoğunluğun kıraatine göre sükûn iledir. Ancak kıraati seb’a’ dan Verş ve İbn-i âmir ve Ebû Bekir ve Kisâî sükûn ile okumuşlardır, bunların dışındaki imamlar ise “ن” harfini “و” harfine idgâm ederek okumuşlardır. İbn-i Kesîr ve Ebû Amr ve Hamza ve Kâlûn ve Hafs⁷⁸ hurûf-u mukataada bulunan kıyas üzere harfin bazısını bazısından ayırma amacı ile vakıf esnasında mübalağa için, “ن” harfini izhar ederek okumuşlardır. Bazı âlimler ise “ين” ve “كيف” gibi fetha üzere okudular, bazıları ise “خير” gibi kesra üzere, bazı âlimler ise “حيس” gibi damme üzere mebni olarak okumuşlardır. Bazı kurra âlimleri ise fetha ile sesi kısmaya uygun olduğu için “يس” harflerindeki “ي” yi imale ile okumuşlardır” ifadelerine yer verir.⁷⁹

Sûrenin beşinci âyetini tefsir ederken, “تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ”⁸⁰ “kıraat” başlığı açarak şunları ifade eder; “تَنْزِيلَ” de üç kıraat vardır. Seb’adan Hafs ve İbn-i Âmir ve Hamza ve Kisâî, kelimeyi nasb ederek, diğerleri ise ref’ ederek okumuşlardır. Aynı kelimeyi cerr ile okuyanlarda vardır.

Yâsin sûresi otuz sekizinci âyetinde müfessir, “وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ”⁸¹ ifadesinde bahsedilen güneşin müstekarrı (yerleştiği yeri) sahih hadisle bize ulaştığına göre arş-ı âlâ’nın altındadır der. Burada “مُسْتَقَرٍّ” kelimesi ile yedi mana kast edildiğini belirtir. Yedinci mananın “لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا” yerine “لَا مُسْتَقَرٍّ لَهَا” kıraati ile okunduğunda oluşan mana olduğunu ve meşhur kıraat olmadığını ifade eder. Bu

⁷⁶ Abduülhamit Birişik, “Kıraat” DİA, Ankara 2022, c. 25, s. 425-432.

⁷⁷ Kıraat İmamları ve Ravileri hakkında detaylı bilgi için, bkz; Prof. Dr. İsmail Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İFAV, İstanbul 2012, s.151-160.

⁷⁸ Karaçam, “Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri” s,43.

⁷⁹ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.20 b

⁸⁰ Yâsin, 36/5 “Bu kitap aziz ve rahmeti bol olan Allah tarafından indirilmiştir.”

⁸¹ Yâsin 36/38, “Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu çok güçlü ve her şeyi bilen Allah’ın takdiridir.”

durumda mana güneş için istikrar ve durmak yoktur demek olur. Belki de göklerin durum ve şeklinde dürülüp parçalanma olmadıkça güneşin seyri durmaz demektir⁸² diye kıraat farklılığını belirterek âyetin tefsirin tamamlar.

3.4.3 Hurûf-ı Mukattaa'nın Tefsiri

Bazı sûrelerin başında bir veya birkaç harften oluşan ve Arap dilinde muayyen bir manada kullanılmayan harf veya harfler grubuna, Hurûfu'u Mukattaa denir. Bu harfler Kur'an'ın 29 sûresinin başında bulunmaktadır. Bunlar Nûn, Kâf, Tâ Sîn, Elif Lâm Mîm, Hâ Mîm gibi harflerdir.⁸³ Lafzen herhangi bir manaya delalet etmediklerinden dolayı "hakiki müteşâbih" olarak kabul edilen⁸⁴ bu harfler hakkında, ilk dönem âlimlerden itibaren iki ana görüş ortaya konulmuştur.

Âlimlerin bir kısmına göre bu harfler, Allah'ın sırlarındandır. Bu görüşü savunanların delillerini şu şekilde sıralayabiliriz. Ebû Bekr es-Sıddık, "her kitabın bir sırrı vardır, Allah'ın Kur'an'daki sırrı da evâli's-suverdir" demiştir. Ebu İsâ et-Tirmizi, İbn Mes'uddan, o da Hazreti Peygamber'den rivayetle "Allah Teâlâ'nın kitabından bir harf okuyana bir sevap ve bu sevap on misliyle verilir. Ben الم bir harftir demiyorum, elif bir harftir, lam bir harftir, mim de bir harftir" diye ifade buyurmuşlardır.⁸⁵

Diğer bir kısım âlimlerin görüşleri ise; Allah Teâlâ'nın kitabında bu kitabın muhatapları için anlamı olmayan bir şeyden söz etmesinin uygun olmayacağı şeklindedir. Ayrıca Kur'an'da insanları tefekküre sevk eden birçok âyet vardır. Şayet söz konusu harflerin herhangi bir manası olmasaydı, o takdirde bunların istisna edilmeleri gerekirdi. Yine bunlar manaları bilinmeyen harfler olsaydı, o zaman da Kur'an'ın meydan okuması caiz olmazdı.⁸⁶

Bu harfler hakkındaki âlimlerin görüşlerini kısaca özetleyecek olursak; Allah'ın isim ve sıfatlarından bir kısmına işaret ettiği, örneğin "الم"i oluşturan harfler; "Allah", "Latîf" ve "Mecîd" isimlerini gösterir. Elif'ten maksat "Allah" lâmdan maksat

⁸² *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr.77 b.

⁸³ Hâlis Albayrak, *Tefsir Usulü*, Şule Yayınları, Ekim 2011, s.160.

⁸⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, s.171.

⁸⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 2007, s. 136-137.

⁸⁶ Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 173.

“Cebrail” mimden maksat da “Muhammed” (s.a.v) dir. Yemin harfleri olduğudur, buna göre Allah nasıl kendi şerefi, yüceliği ve kâinattaki bazı varlıklar üzerine yemin etmişse, hurûf-ı mukattaa ile de aynı şekilde yemin etmiştir. Başka bir görüşe göre de başında buldukları sûrelerin isimleri olduğudur ki; yalnız aynı harflerle başlayan birden fazla sûre mevcuttur, bu durumda “الم” gibi aynı harflerle başlayan sûrelerin birbirine karıştırılması durumu söz konusu olacağından bu görüşte tenkit edilebilir mahiyettedir. Diğer bir görüş ise mukatta’a harflerinin inanmayanların dikkatlerini çekmek için konulmuş olduğudur.

Hurûf-ı mukattaa⁸⁷ hakkında genel bilgilere kısaca değindikten sonra, müellif Mehmet Esad Efendi’nin bu konudaki görüşlerini inceleyelim. Esad Efendi, mukattaa harfleri hakkında ilk önce şu ifadeler yer verir; “Malum ola ki, Kur’an’da bazı sûrelerin başında bulunan ve müteşâbihati Kur’an’dan sayılan hurûf-ı⁸⁸mukattaa’nın te’vilinde bazı âlimler çekinerek; bu harflerin te’vilini Cenab-ı Mevlâ’dan gayri kimse bilemez, o harfler hakkında konuşmak haramdır, dediler.

Bu husus Şa’bî’den (ö.104/722)⁸⁹ sorulduğunda “Sırrullahdır, onu sizler talep eylemeyin” dedi. Hulefa-i Râşidîn (r.a.)’den de buna yakın rivayetler vardır. Kitab-ı Yenâbî’de zikredilmektedir ki; Ömer b. Hattab (r.a.) a hurûf-ı mukattaa hakkında sorulduğunda: “Eğer bu harfler hakkında söz söylersem mükellef olmuş olurum. Cenâb-ı Hak izzet sahibi Habibine: “وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ” (Rasulüm! De ki; Buna karşılık ben sizden bir ücret istemiyorum ve ben kendiliğinden de bir şey iddia eden kimselerden de değilim.)⁹⁰ diyerek emir eyledi” diye buyurdular.

Esad Efendi daha sonra şöyle devam eder, bazı ariflerden nakil olunmuştur ki; şahlar şahı Efendimiz (s.a.v.) için hakiki eğitim vardır ki her bir eğitimlerinde Allah Azze ve Celle Hazretleri kendileri ile mükâleme buyurmuşlardır. Beşeri eğitimlerini “قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ الْإِلَهِ” (De ki; ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. Ancak bana, İlah’ınızın bir tek İlah olduğu vahyolunuyor.)⁹¹ âyet-i kerimesi ortaya koymaktadır.

⁸⁷ Süyûtî, Celâluddîn ‘Abdurrahman, (911/1505) *El-İtkan Fî Ulûmi'l-Kur'an*, (thk, Mustafa Dîb el-Buğâ Dâr'u-İbni Kesir), Beyrut, 1987, I, s. 258.

⁸⁸ *Hülâsatü't-Tebyin fî Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.8 a.

⁸⁹ M. Yaşar Kandemir, “Şa’bî”, *DİA*, İstanbul 2010, c.38, s.217-218.

⁹⁰ Sad, 38/86.

⁹¹ Kehf, 18/110.

Bu eğitim itibari ile takip eden mükâleme de “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” (De ki; O Allah bir tektir.)⁹² buyurdu. Peygamberimizin melekî eğitimlerini ve yönlerini⁹³ “Ben sizin gibi biri değilim. Rabbimin katında ağırlanırım. O beni yedirir ve içirir.”⁹⁴ Kavl-i şerifi haber verir ve açıklar. Bu eğitim itibari ile Allah, bu kesik harflerle mükâleme buyurdu ki, Yâsîn, Tâhâ ve Hâ mîm ve bunların benzerleri gibi. Yine Peygamberimizin sözlerinden “Beni gören gerçekten hakkı görmüştür.”⁹⁵ hadis-i şerif-i, O’nun ilahî yönünü ve eğitimini bize bildirip gözler önüne serer. O âitibar ile Allah Teâlâ, cins harfler ve kelimelerden olmayıp, kısa akıl ve idrak ile algılamada aciz olacak şekilde mükâleme buyurup “فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ” (Allah o anda kuluna vahyedeceğini vahyetti.)⁹⁶ buyurdu diyerek bu harfleri te’vilden kaçınmışlardır.⁹⁷

Bazı âlimler de hurûf-ı mukattaayı açıklama da ilim denizinde bir umman olup te’vilinde dediler ki; Şa’bî’nin: “O sırrullahtır onu talep etmeyiniz” dediği bu harfler, Cenab-ı Hakk’ın ilmiyle has kıldığı sırdır. Yani onu ancak Allah bilir ve nafilelerle Allah’a yaklaştırmış olan ilimde rusuh sahibi kimseler Allah’ın bildirmesi ile bilirler dediler. Diğer bir grup âlimler de hurûf-ı mukataa ile, telaffuz olunan harflerin sayıları veyahut da bazı sûrelerin isimlendirilmesi murad edilmiştir, dediler.⁹⁸

Hakikat ehlinin araştırmalarındaki beyanlarına göre herkesçe bilinen ve ortaya konulan şudur ki; kelâm, ilim ve kudret sıfatı arasında görünmeyenlere ait manevi çekişmeden filizlenen hakiki bir sıfattır. Şüphe yoktur ki, her şeydeki kudretin kapısı olan elbette iradenin dahi onda kapısı vardır. Zira kudretin tesiri irade vakfı üzeredir. Böyle olduğundan kudret yerine irade sıfatı anılır. Şimdi ilim ve kudret sıfatları arasında kesişerek irade üzerinde karar kıldı. Öyle ise iki cisim arasındaki kesişme ile sonradan olan sesi gereği bağlayıcı olduğu gibi ilim ve kudret arasında da irade sıfatı bağlayan oldu.

⁹² İhlâs, 112/1.

⁹³ *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.8 b.

⁹⁴ Buhârî, Savm, 49.

⁹⁵ Buhârî, Ta’bir, 10.

⁹⁶ Necm 53/10.

⁹⁷ *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.9 a.

⁹⁸ *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.9 b.

“Biz Kur’an’ı hak olarak indirdik; o da hakkı getirdi⁹⁹” âyet-i kerimesi hükmüyle rahmeti ilahiye gereğince sûrelerin ilminde Allah’ın zatî sesinin ortaya çıkan üç şey yani sesi, kitabı ve lisanıdır. Onlara inen de göz kulak ve kalp üzerinde ortaya çıktı. Ve yine indirilen kelâm-ı kudsî hayali ve maddi kirlere de korunmuş oldu. Nitekim “Kur’an’ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.”¹⁰⁰ âyeti kerimesi bunu açıklar. Bu sebepten İslamiyetin akaid kitaplarında anıldı ve kayıtları ki; Kur’an Kelâmullah’tır, mahlûk değildir. Lisanlarla tilavet olunur, mushaflarda yazılı bulunur ve sadırlarda hıfz olunmuştur, lakin kıraat kitabet ve hıfz hadis olsa bile durum bu şekildedir.¹⁰¹

Daha sonra müellif, “Bu girizgâh böylece bilindiğinde biz deriz ki”; diyerek; her harfin hakikati sûrelerin ilminden olup, her sûrenin ilmi de esmâ’ı-ilahiyye’den ibarettir. Esmâ-i-ilahiyye’den her bir isme mazhar olduysa varlıklardan her bir fert esmâ-i ilahiyye’den bir özel isim terbiyesi tahtında bulunan bir hakikat-i harfiyye’ye mazhar oldu ki o hakikat onun Rabbi ve ruhu ve gerçeği ve özü ve kalbi oldu ama görünürde soyut şeyler gibi varlıklardan ona sonradan olan bir şey katılmamış gibi oldu. Ona mukabil olan esma’ya görünen cisimlerden onda bulunmaz. Zira soyut olan esma’nın mazharı kusur vb. şeylerden uzaktır.

Bunun için insanın tabiatında her türlü eşya ve sıfatı görebilme kabiliyeti vardır. Zira tüm soyutlar ve maddeler ve letâif¹⁰² ve kesâyif ve ufuklar da toz duman olanlar ve sair ayrıntılar insanda toplanmıştır, insan kesin olarak tüm âlemlerin birleşmesidir. Böyle olduğundan insan küçük âlem, belki de genişliği içine alabilmesi sebebiyle büyük âlem diye isimlendirilmiştir. Öyle ise insanın hakikati, cümle esma ve sığata mazhar olup, açık net görünür ki tesiri ve hükümleri onda zuhûr ettiği için seçilmiş, küçük ve büyük bilgileri tek tek sayan bir kitaptır ki insanın âleme nispeti, Kur’an-ı Kerim’in diğer semâvi kitaplara nispeti gibidir. Bunun için: “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır¹⁰³” buyrulmuştur.¹⁰⁴

⁹⁹ İsra 17/105.

¹⁰⁰ Hicr 15/9.

¹⁰¹ *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.12 a.

¹⁰² İsra 17/105.

¹⁰³ Osman Türer, “*Letâif-i Hamse*,” *DİA*, Ankara 2003, c.27, s.143.

¹⁰⁴ En’am 6/59.

¹⁰⁵ *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.12 b.

Müellif hurûf-ı mukattaa'nın Allah'ın isimleri ve sıfatları ile olan ilişkisini açıkladıktan sonra, bu harfler hakkında yapılan başka bir ilişkilendirmeyi nakleder. Hurûf-ı mukattaa'nın tertibinde yaratılmışları tertibine bir işaret vardır. Gerçekte bütün mevcudât bir tertip ile dir. Evvela bunun birincisi Cenâb-ı Hak Celle ve Âlâ'dır ki, her şeyi yoktan örneksiz var eden ve inşa edendir. İlk önce yarattığı âlem ise akıldır. Akıl ise alametsiz yaratılanların çoğunu kavrayandır. Ondan sonra yarattığı âlem ise nefistir. O da bütüncül paradokslar ile ayrı materyal olmayıp örtülü örtüsüz tüm akıllı nesnelere kavrayandır. Daha sonra yarattığı âlem tabiattır. Öncesinde tamamen maddeyle ilgili olduğu halde cisimlerde yayılan kuvveti kapsayandır. Daha sonra yarattığı âlem ise cisimler âlemidir ki o da iki kısma ayrılır. Biri eserî, diğeri unsurî'dir, dedikten sonra cisimler âlemini detaylıca açıklar ve bütün bu mevcudatın birbiri ile ilişkili olduğunu her biri arasındaki ilişki de akıl ve nefsin farklı şekilde bulunduğunu ifade eder. Lakin bunların tamamında tek yetkili güç ve varlığın Cenab-ı Hak olduğunu bildirir ve amir emrettikten sonra yaratılmış olan ona boyun eğerek konuyu özetler.¹⁰⁵

Bundan sonra müfessir, hurûf-ı mukattaa hakkında ifade ettiklerinin kendi görüşü olduğunu bu konuda da kendisinin isabet edip edememenin endişesini ve ızdırabını hissettiğini ifade eder. Söz konusu harflerin kendi görüşünden başka manalara da delalet edebileceğinin vurgusunu yapar.

Hurûf-ı mukattaa'nın sırlarından bir diğerini daha açıklama gereği duyan müellif, şu izahatlara da yer verir; bu da hayret verici sırlardandır ki, Arap dilindeki tüm harfler "hemze elif-i müteharrikedir" sözü gereğince yirmi sekiz harftir. Bunun yarısı on dört harf olup Allah Teâlâ bazı sûrelerin başlangıcında bu harflerle başlayıp bu harfleri üç kısma taksim etmiştir. Birinci kısım "ل" ten "ذال" e kadar olan dokuz harf, son kısım "ف" den "پا" ye kadar olan son dokuz harf ve orta kısım ise "را" dan "غین" harfine kadar olan on harftir. Cenab-ı Hak Teâlâ birinci kısımdaki harflerden elif ve ha harflerini zikredip diğerlerini terk eyledi. Son kısımdaki harflerden ise vav ve fe harfini alıp diğerlerini terk eyledi. Orta kısımdaki harflerden ise eksiksiz olarak birini zikredip diğerini terk eyledi. Lakin bu husus üzerinde emirle ittifak olunan bir husus değildir ancak hikmet kastıyla hazırlanmış bir tertiptir. İnsanın akli bunu tam anlamıyla idrak

¹⁰⁵ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr.13 a, 13 b.

etmekten acizdir. Nitekim Cenab-ı Hak Teâlâ bazı sûrelerin başında “ن” veya “ق” yahut “ص” gibi tek bir harf zikretmiş, bazı sûrelerin başında ise “يس” ve “طه” ve “طس” ve “حم” şeklinde iki harf anmış, bazı sûrelerde “الر, طسم, الم” gibi üç harfle, bazı sûrelerde ise “المر” ve “المص” şeklinde dört harfle, yine bazı sûrelerde dahi “كهيعص” ve “عسق حم” gibi beş harfle başlamıştır. “Bunların sırlarını Cenab-ı ‘Âlimü’s-sirrive’l-hafiyât olan Bâri azzeşânühû bilir ve onun bildirdiği kulu bilir.” İfadeleriyle kişinin tam anlamıyla hurûf-ı mukataa’nın sırlarına vakıf olamayacağını belirtir.¹⁰⁶

Hurûf-ı mukataa ile başlayan bütün bu sureler, bir harfliden beş harfliye varıncaya kadar kelâm ya harf veya fiil veyahut isim olur ki, Arapça terkipler bunlardan oluşur ve bu harflerde ona işaret vardır, dedikten sonra ama bu kısımlandırma ve detaya inme yine ilmullaha racidir diyerek Allah’tan başka bu sırlara vakıf olanın bulunmayacağını yineler ve “لا يعلمه الا الله”, “Allah’tan başka bilen yoktur” ifadesiyle mevzuya son noktayı koyar.

Esad Efendi bu açıklamalarının ardından hurûf-ı mukataa’ya tekrar dönerek; sûrelerin başında bulunan bu harfler âyet değildir der lakin Kufeliler’in görüşüne göre; الم’in bulunduğu yerlerde ve “كهيعص” ve “طه” ve “طسم” ve “يس” ve “حم” birer âyet olduğunu sözlerine ekler. “حم عسق” ise iki ayettir. Bunların dışında kalan harfler ise âyet değildir. Bu hüküm tevkifidir¹⁰⁷ bunda kıyasa yer yoktur.¹⁰⁸

3.4.3.1 Hurûf-ı mukataa’da ebced tefsiri

Ebced, Arap alfabesinin ilk tertibi ve bu harflerin taşıdığı sayı değerlerine dayanan farklı bir hesap sistemidir.¹⁰⁹ Arap alfabesindeki harflerin ezberlenmesinde kolaylık amacıyla, harfleri birleştirilerek sekiz kelimededen oluşan bir sıralamanın ilk terimidir. Söz-harf ve sayı bütünlüğünden oluşan bir sanat türüdür. Harflerin sayı değerleri

¹⁰⁶ *Hülâsatü’t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.18 b.

¹⁰⁷ Ali Galip Gezgin, “Ayetler ve Sureler Arasındaki Tenâsüb” ile Surelerin Tertibinin Tevkîfilîği’nin Kur’an’ın “Metin İçi Bağlam”ı Açısından Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, y.2018/1, sy. 30, s. 01/47.

¹⁰⁸ *Hülâsatü’t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.20 b

¹⁰⁹ Mustafa İsmet Uzun, “Ebced” *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 68-70.

üzerinde tarih düşürmede kullanılan bu sanat, ilerleyen dönemlerde farklı yorumlanarak gaybî haberler bildirmek gibi farklı yönlere kayabilmiştir.¹¹⁰

Müellif te eserde ebced tertibini hurûf-ı mukattaa tefsirinde kullanmış ve şu ifadelere yer vermiştir; “bilinmesi gerekir ki ne zaman hurûf-ı mukattaa ile âlemin tertibi üzere delalet edilmek istenirse; harflerin diziliminde eskiden beri kullanılan tertip ebced hevvez tertibidir. Ebced tertibi gereği hurûf-ı mukattaa’daki harflerin birincis, birinci manayı yani Allah Azze ve Celle’yi, ikincisi ikinci manayı, üçüncüsü üçüncü manayı, dördüncüsü dördüncü manayı gösterir ve harfin üzerinde işaret olunan mana öne çıkar lakin harfin zatının önüne geçemez. Bu iki mananın birleşmesinden hâsıl olan iki harfin birbiriyle yakınlığından ortaya çıkan harfe işaret eder. Mesela “ه” harfi ile “ب” harfinin çarpımından “ي” harfi meydana çıkar ki bu da birinci mana olan Allah Teâlâ’ya işaret eder diyerek birkaç harf daha misal verir. Sonunda ise her bir harfin işaretlerinin bu surette olması kanaat olunur, kesin kastedilen değildir.”¹¹¹

Bunlar böyle bilindikten sonra, zaruri başka bir yol daha vardır ki, “ل” harfi ile Allah Teâlâ’ya, “ب” harfi ile akıla, “ج” harfi ile nefse, “د” harfi ile de tabiata işaret olunur. Bu harflerin bu manaya delalet etmeleri harflerin kendi zatlarının üstüne izafet aldıkları haldedir. Ardından “ه” harfi ile Allah Teâlâ’ya, “و” harfi ile akıla, “ز” harfi ile nefse ح harfi ile de tabiata işaret olunur. Eskiden bu yana gelen tanımlarda tasvir olundu ki; “ط” harfi, harfler arasında heyûlâ’ya (maddeye) ve âlemi heyûlâ’ya (Âlemin ilk maddesi anlamında felsefe ve kelim terimi) delalet etmek için bâkî kaldı.” diyerek harflerin mana yönünden delaletlerini açıklar ve “ط” harfinin işaret ettiği bir diğer anlamında, ibda’ dediği mananın Bâri Teâlâ’yı, akıla nispet etmekle ortaya çıktığını ve “ي” harfinin de buna delil olduğunu ifade eder. “ي” harfi “ه” ile “ب” nin çarpımından hasıl olur. Allah Teâlâ’yı akılı nefse nispet doğru değildir çünkü Allah Teâlâ’nın ve aklın nefse nispet edildiğinde işaret olunacak harfi ve sayısı yoktur. Allah Teâlâ’ya işaret eden “ه” harfi nefse işaret eden “ج” harfi ile çarpılırsa bundan “يه” hâsıl olur ve bunun örneği olan şekil ve suret olmaması zannı ile çıkarılmıştı. Emir dediğimiz mana; Allah Teâlâ’ya bağlanarak alınması ile akla nispetle elde edilir ve buna işaret eden harf ise “ك” harfi olup “ه” harfi ile “د” harfinin çarpımından hâsıl olur.

¹¹⁰ Ramazan Yazıcıoğlu, “Bilgi Değeri Açısından Cefr ve Ebced -Harfler ve Rakamlar Metafizigi-”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2004. y. 2, sy. 1, s. 75-104.

¹¹¹ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr.13 b,14 a.

Halk dediğimiz mana; Allah Teâlâ'ya bağlanarak alınması ile tabiata nispetten elde edilir ve “م” harfi ile işaret olunur ki, o da “و” harfi ile “ح” harfinin çarpımından hâsıl olur. Tekvin dediğimiz mana ise; Allah Teâlâ'ya bağlanmadan tabiata nispetten ortaya çıkar ki buna işaret eden harfte “ك” harfidir, o da “و” harfi ile “د” harfinin çarpımından hâsıl olur” diyerek emir, halk ve tekvin terimlerinin hangi harflerin delaleti ile gösterildiğini izah eder.

Daha sonra, “Cenab-ı Hak Teâlâ hazretlerinin kelâm-ı şeriflerinden murad ettiği mananın sınırlaması yoktur. Özellikle de bu harflerin hayrete düşürücü ve kapalı manalarının nihayeti yoktur. Zira hurûf-ı mukataa müellife göre, ilm-i enbiya ve evliya ve seçkin kullara verilen özel ilimlerdenidir. Peygamberin ehl-i beytine ve meşâyih erbabına verilen ilimlerin hepsinin kaynağı ve temel taşı yine bu harflerdir. Seyyid Şerîf Cürcânî (ö.816/1413) *Şerh-i Mevâkıf*'ta bu konuyu şöyle açıklar; diyerek onun açıklamalarına yer verir ki; cümle bilinen bilgilerin kaynağı harflerdir. Zira mevcut ve madum tüm varlıkların hali ve niteliği harflerle ortaya konmuştur çünkü harfler her türlü bilgiyi kapsayandır. Hatta Rasul-i Ekrem (s.a.v.) Efendimiz bu hususa işaret edip şöyle buyurmuşlardır, “Ebced ve onun tefsirini öğreniniz. Muhakkak acayibin tamamı ondadır. Ebcedin tefsirini bilmeyen âlime yazıklar olsun.”¹¹²diyerek ebced ilminin önemine ve gerekliliğine vurgu yapar ve kendi görüşüne delil getirir.¹¹³

Esad Efendi, ebced tertibi üzere Efendimiz'in isminin harflerinin açılımı adedinin üç yüz on beş olduğunu, bu sayının da cümle peygamberlerin sayısına eşit olduğunu ve bu sebeple tüm peygamberlerin Nûr'i Muhammedî'den yaratıldığını, dolayısı ile de Efendimiz (s.a.v.)'in tüm peygamberlerin kalbi olduğunu belirtir. Hatta Arap kabileleri arasında Peygamberimizin soyunun geldiği Kureyş Kabilesinin kalbi hükmünde Benî Hâşim kolu ve bunların kalbi olan Cenâb-ı Server-i Kâinat aleyhi efdalü's-salavat ve etemmü't-tahiyyat hazretleri olduğuna birçok işaret ve delil olduğunu söyler.¹¹⁴

¹¹² Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyuti, *ed-Dürrül Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur*, Dâr'u İbn Kesir, Beyrut, 1987/1408, I,1123-1124

¹¹³ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr.14 b-17 b.

¹¹⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr.19 a.

3.4.4 Eserde Aksâmu'l-Kur'an

Aksâm, sözlükte sağ el, sağ taraf, ant ve yemin manalarına gelen “kasem” kelimesinin çoğuludur.¹¹⁵ Kur'an'daki yeminlerin anlamı ise, söylenen sözün hakikat olduğunu vurgulamak ve te'kid etmek içindir. Arapların çok sık kullandığı bu yeminlere, Allah Teâlâ'da inanmayanlara karşı sözünü te'kid için yer vermiştir.¹¹⁶

Esad Efendi, “Ben derim ki “الم” ile delalet eden mana emir ve halk sahibi olan Bârî Teâlâ'ya yemindir. “الم” evvel ve âhir mebde-i fail ve mebde-i gâi olan emir ve halk sahibi olan Bârî Teâlâ'ya yemindir. “المص” emir ve halk sahibi ve münşi-i küll olan Bârî Teâlâ'ya yemindir. “ص” inayet-i külliyye olan emir ve halk ve tekvine yemindir. Ve “ق” akla şâmil ibdâ' vasıtasıyla cümleyi kapsayan yaratıcıya yemindir. “كهيعص”, “ك” için olan nispete yemindir. O nispet âlem-i tekvini mebde-i evvele nispettir ki Bârî Teâlâ'dır.” İfadeleri ile kendi görüşünü ortaya koyar. Akabinde harflerin ebced hesabı ile delalet ettikleri manaları izah eder. “حم عسق” halkta vaki olan tabiata yemindir. “حم عسق” se fiziki alemin oluşumu ile emrin arasında halkın vasıtasına yemindir. “طس” halk nispeti ile tekvinde vukû bulan âlem-i heyûlâni'ye yemindir. “طسم” ise halk nispeti ile olan tekvin ile halk içinde vukû bulan âlem-i heyûlâni'ye yemindir. Harf-i “ن” âlem-i tekvin ile âlem-i emre yemindir.

Müellif, “Kalbü'l-Kur'an Yâsin” hadis-i şerifinin gereği üzere, Yâsin sûresinin Kur'an-ı Kerim'in kalbi olduğuna dair birçok delil sunulduğunu ifade eder. Yâsin kelimesi ibda' ve tekvine delalet ettiği için feyzin evveline ve ahirine kasem/yemin olduğuna da vurgu yapar. Yâsin ile murad edilenin Cenâb-ı Habib-i Hudâ (s.a.v.) olduğunu tekrar edip bu sözüne delil getirir ve der ki; peygamberimizin isminin yazılımlı “مُحَمَّدٌ” harflerinin toplamı “ك م ا ل” sıfatının harfleri toplamından bir eksik olup bu da peygamber aleyhi'selama işaret eder. Yine Muhammed isminin açılımının harfleri adedi yüz otuz iki olup bu da kalp seviyesi ile eşit olması hasebiyle Kur'an'ın kalbi olan Yâsin ile murad olunan Peygamber (s.a.v) in zât'ı-âlî'leridir. Bu sözümüzü Peygamberimize “Âl-i Tâhâ ve Yâsin” denilmesi teyit eder niteliktedir. Yine bir esrar vardır ki; Yâsin ile murad, “Ey insan” demektir lakin burada bizim zannımızca

¹¹⁵ Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 148; Celal Kırcı, “Aksâmu'l-Kur'an”, *DİA*, 1989 İstanbul, c. 2, s. 290-291.

¹¹⁶ Süyûtî, *El-İkan Fî Ulûmi'l-Kur'an*, c. I, s. 256.

herhangi bir insan değil Peygamber Efendimiz kastedilmiştir. Çünkü müellif de, O'nun kalbi, semâvât ve arzın adedi miktarınca sekiz tabakadır diyerek kalbin tabakalarını sıralar.

Yine sûrenin ilk ayetlerinde Cenâb-ı Hak, Habib'ini teyid ve dini mübin-i İslâm'ı kuvvetlendirmek, özellikle de müşrikleri inkârdan alıkoymak amacıyla, Arapça olarak ve risalet-i yeminle destekleyerek pekiştirme kastıyla şöyle buyurdu; “وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ”¹¹⁷. Burada yâsîn nida harfidir, “وَالْقُرْآنِ” yemin cümlesidir, ibtidadır. “الْحَكِيمِ” kelimesi Kur'an'ın sıfatıdır. Burada yemin cümlesi kafirlerin inkarlarını reddetmek için gelmiştir. Allah'ü-Âlem manası budur ki, Cenâb'ı-Hak Teâlâ, Habibine hitap ederek ‘Ya Muhammed, hikmetler sahibi Kur'an hakkı için (yemin olsun ki) sen yüksek makamlar sahibi, sırât-ı müstekîm üzere olan mürselindensin’ diye buyurmaktadır. Bunun açıklaması budur ki, “Ey, ahlaken ve itikaden ve amelen her türlü işinde itidal ve kemâl üzere olan Habibim Muhammed, kibel-i Rahmaniyemden Kur'an'ı azîm hakkı için hakikaten sen âli makamlar sahibi ve sırât-ı müstekîm üzere gönderilen her türlü hile-hurdadan münezze ve müberra olan peygamberlerdensin” demektir.¹¹⁸ Burada yer verilen misaller eserde mevcut yeminleri göstermektedir.

3.4.5 Eserin Siyak Sibak Yönü

Siyak-sibak, bir kelimenin veya cümlenin kendisinden önceki kelime yahut cümleler ile olan irtibatını ifade eder.¹¹⁹ Kur'an-ı Kerim'de her kitapta olduğu gibi, konu ve anlam bütünlüğü ve konular arasında öncesi ve sonrası ile bir uyum ve ilişki mevcuttur. Bu irtibat Kur'an'ın tefsiri söz konusu olduğunda daha bir önem arzeder. Kur'an-ı Kerim'de ki herhangi bir âyeti öncesinde veya sonrasında gelen manadan kopararak anlam aramanın uygun olmayacağı, anlamın eksik olacağı aşikardır. Bu nedenle tefsir ilminin erbabı siyak-sibaka riâyet ederek, yüce kelamın anlam bütünlüğü içerisinde beyan etmeye gayret etmişlerdir.¹²⁰

Müellif Esad Efendi'de eserde uygun şekilde siyak-sibak ilişkisini ifade etmiştir. Sûrenin otuz iki ve otuz üçüncü âyetini birlikte ele almış ve “وَأَنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا”

¹¹⁷ Yâsîn 36/1-2 “Yâ sîn, Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki!”

¹¹⁸ *Hülâsatü't-Tebyin fî Tefsiri Sûreti Yâsîn*, 23 a, 23 b.

¹¹⁹ Demirci, *Tefsir Usulü*, s. 276.

¹²⁰ Bkz; Mehmet Soysaldı, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yayınları, Ankara 2001

”وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ“¹²¹ ”مُحْضَرُونَ“¹²² tefsir ederken, siyak-sibak bütünlüğü içerisinde ele almış, bir önceki âyetle irtibatını açıklamış ve geçmiş milletlere gönderilen peygamberlerin tutumunu ve inkârcıların her peygamber döneminde var olageldiğini yine sûrenin biraz önceki âyetleriyle tenasübü açısından gözler önüne sermiştir. Bir önceki âyetle irtibatını açıklarken de, kaynak belirtmeden büyük müfessir Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1210) tefsirinden¹²³ nakilde bulunmayı tercih etmiştir. Yine âyette delil olarak zikredilen ölü toprağı izah için, ölümün beş farklı çeşidi olduğunu belirtmiş **مَيْتَةً** kelimesinde kastedilen ölümün birinci çeşit ölüm olduğunu, yani insan hayvan ve bitkilerde, büyümenin karşıtı olan ölüm olduğunu ifade ederek, diğer ölüm çeşitlerini de sıralamış, âyeti tefsir ederken siyak-sibakına da değinmiştir.¹²⁴

”وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا“ ilâ âhiri'l-âyeh sözü ile, Allah celle şânühü kâfir kavmi helak ettikten sonra onların başıboş bir şekilde unutulmuş olmayıp, helak olduktan, öldükten sonra tekrar diriltilip toplanarak hesaba uğrayacaklarını, ceza ve azap göreceklerini beyan eder. Eğer helak olan bir şey tamamen unutulmuş terk edilmiş olsaydı, ölüm kâfirler için sonsuz rahat demek olurdu. ”وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ“ âyeti, bir önceki âyetle iki yönden ilişkilidir. Birincisinde Cenab-ı Hak, kâfirlerin inkârları ve inatları karşısında haşir'in¹²⁵ hak ve gerçek olduğunu beyan eder ve **وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ** buyurarak, ölü toprağın tekrar dirilişini buna delil gösterir. İkinci yönü ise; Allah Teâlâ öncesinde peygamberlerin hallerini ve onları yalanlayanların nasıl helak olduğunu anlatır, buna mukabil peygamberlerin çağrısının tevhid olduğunu delilleri ile anlatır ve geçmiş milletlerin de bu yeryüzü üzerinde yaşadığını buranın onların da mekânı olduğunu vurgulayarak, arz'ın da bunun delili olduğunu ifade eder.¹²⁶

Yine Yâsin sûresi elli birinci âyette müellif, ”وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ“¹²⁷ ”يُنْسَلُونَ“¹²⁷ kelâm-ı şerifini tefsir ederken beyanlarına sûr'un mahiyetini tarif ile başlar.

¹²¹ Yasin 36/33. “Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar.”

¹²² *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.66 a.

¹²³ Razi, Muahmmmed Fahrudin b. Ömer (606/1209) *et-tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Ğayb)* I-XXXII+F, Dâru'l-Kutûbu'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

¹²⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.68 a,70 b.

¹²⁵ “Haşir kavramı, kıyamet gününde diriltilecek olan mükelleflerin hesaba çekilmek üzere bir araya toplanmasını ifade eden bir terimdir.” Süleyman Toprak, “Haşir”, *DİA*, 16/416-417).

¹²⁶ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.68 a.

¹²⁷ Yâsin 36/51, “Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp Rablerine doğru koşmaktadırlar.”

Akabinde âyeti daha yerinde izah için der ki; eğer şöyle bir soru yöneltilecek olsa, “bir başka âyette Allah Teâlâ “فَإِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ”¹²⁸ buyurmuş; lakin burada “إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ” buyruldu. قِيَامٌ ile نَسَلًا aynı değildir. “فَإِذَا هُمْ” kelimesinin ise iki manası olması gerekir ki; birincisi, ayağa kalkış, hızla koşmaya zıt değildir. Zira kalkıp durmak da denilir. İkinci mana ise; işlerin hızla olması için, “Ke’enne cümlesi bir zamanda oldu” demektir. Eğer şöyle sorulsa, “إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ” âyetinin siyakında kâfirlerden bahsedilmektedir ki, burada heybet ve cezaya delalet edecek bir kelime ile kullara buyrulmalı iken, merhamet ve şefkate delalet eden رَبِّ kelimesinin gelmesi nedendir? Denilir ki, Allah cc en güzel şekilde buyurmuştur. Çünkü bir kimse şanı yüce kerim ve ihsan sahibi Rabbine karşı günahkâr ve isyan etmiş haldeyken, O’na yönelmek zorunda olsa, pişman ve üzüntülü bir halde olacağı için, burada رَبِّ kelimesi ile hitap edilmiştir.¹²⁹

3.5 Eserde Tefsir Te’vil Ayırımı

Tefsir; f-s-r kökünden if’al babında türemiş, beyan ve keşif manasında kullanılan bir kelimedir. Te’vil’in aslı e-v-l den gelmekte ve rücû manasında kullanılmaktadır. Âyetin taşıdığı manalardan birisine yönelmektir. Te’vil kelimesinin, el-iyêlet masdarından türeyen ve siyaset anlamında kullanılan bir kelime olduğu söylenir. Yani bir sözü te’vil eden kişiye, o sözün en ince manalarını bilen ve yerli yerinde kullanan kimse denilir. Mâtürîdî (ö.333/944) der ki, tefsir, bu lafız ile Allah Teâlâ’nın murad ettiği mana budur şeklinde şahitlik etmektir ve kesinlik belirtir. Eğer bu konuda mananın doğruluğunu gösteren bir delil var ise bu tefsir sahih bir tefsir olmuş olur. Te’vilde ise kesinlik olmaksızın ve Allah’ın muradı budur, şeklinde şahitlik edilmeden, lafzın taşıdığı manalardan birisini tercih etmektir.

Müellif Esad Efendi de eserde bu ayrımı kullanmış ve sûrenin on bir ve otuz beşinci âyetlerini te’vil etme yoluna gitmiştir. Te’vil ettiği ayetlerde usulüne uygun olarak et-te’vil diye başlık açmış ve gerekli izahata bu başlık altında yer vermiştir. Sûrenin on birinci âyetinde “إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ الْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ” ashab’ı aşk ve şevkten lezzet alanra göre, (Allah aşkının zevkine varanlar) şöyle demek

¹²⁸Zümer, 39/68 “(O gün) sūra üflenecek, ardından-Allah’ın diledikleri dışında-göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sura yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafı bakıyor olacaklar.”

¹²⁹ *Hülâsâtü’l-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 106 a.

mümkündür ki, âyette ‘gayb’ ile murad edilen mana, Hak Teâlâ’nın zat’ı mutlak’dır. Kendisi hicâb-ı izzetinde gizlenmiş olduğu için O’nu hakkıyla bilmek mümkün değildir. Kendinden gayrısı ile kendi arasında bir münasebet yoktur. Bu itibar ile zatının bilinmesini talep etmek te muhal değildir, yani mümkün değildir. Böyle olduğundan Hak Teâlâ, kullarına rahmet lisanı ve irşad için, “وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَءُوفٌ” buyurdu. Bundan sonra hâsıl olacak şey tam anlamıyla bilemeyecekleri güç yetiremeyecekleri bilgiyi talep etmekten onları sakındırmaktır. “رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ” âyetinin hükmüyle, vücud-i hak için yüksek dereceler ve mertebeler vardır ki; icmâlî ve tafsilî ilimlerin aynını ve misallerini müşahedenin ahkâm ve âsârıyla boyandığının zuhuru ve tecellisidir. Bu itibar ile ona marifet taalluk eder. Müfessir bu ifadeler ile âyetin te’vilini tamamlamış olur.

Sûrenin otuz üçüncü âyetine geldiğimizde, “وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيِّتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا” öncelikle âyeti tefsir eder açıklar, daha sonra “وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ” ve “وَأَعْنَابٍ وَفَجْرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ” âyetlerinin tefsirini yaptıktan sonra et-te’vil başlığı açarak şu ifadelerle yer verir; “وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ” kavli-i şerifinden sonraki âyete kadar, batınî ilim sahiplerince, enfüsî âyetlerden oluşunu ve arzın kalbi gibi anlam yüklendiğini söylemek mümkündür. Batınî mana demektir. Evvel ve âhir, zâhir ve bâtının rabbi Kâdir olan Biz ki; onlara âyet ve alâmeti kendi nefislerinde gösterdik.

O arz-ı meyte ki onların kalbleridir. Fıtratlarının başlangıcında marifetin kemâlatından hiçbir şey bilmez iken, feyizli ilimler ve kalbi bilgiler ile ziyetlenerek, bunların meleke kesbetmesiyle ondan güzel taatler ve hasenâtlar meydana getirdik. Firdevs cennetinin bahçelerinde ondan yerler. Ancak daru-l huldda bâki kalacakların ikramı ekseriyyen bunlar değildir, onlara tertemiz amellerinin semeresi olarak çok hoş lezzetli ebedî cennet bahçeleri vardır. Ve dahi onların kalplerinin toprağında iman ağacının zikirden meyveleriyle güzel ravzalar var ettik. O ağacın meyveleri ve kökü kalblerinin arzında sabit, şubeleri ise ruhlarının semasındadır. Bu münbit bahçeden çeşitli marifetler ve görünür hikmetler doğar ki, mükâşefâtlarından manevi rızıklar elde etsinler ve müşâhedâtlarının semeresinden fayda görsünler diye. Bundan sonra bu kadar nimet-i celileye şükretmezler mi ki “لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ” âyeti şerifince müjdesine mazhar olsunlar demektir” diyerek âyeti te’vil etmiştir.

Esad Efendi'nin te'vil ettiği âyetlere genel itibari ile bakıldığında, âyetin taşıdığı batınî manalardan birini tercih ettiği ve o konuyu detaylandırarak zikrettiği görülür. Bununla birlikte sûreyi tefsir ederken sadece iki ayeti te'vil etmesi, usulen daha çok nakilde bulunarak ve zahiri mana ile tefsir etmeyi tercih ettiğini göstermektedir. Otuz beşinci âyeti te'vil ederken işâri yorumlarda bulunduğu görülmektedir.

3.6 Esad Efendi'nin Tefsirdeki Metodu

Mehmet Esad Efendi, kaleme aldığı Yâsin Sûresi tefsirinde, farklı bir yol izlemeyi tercih etmiştir. Müfessir, her bir âyeti tefsir ederken, âyetin metnini verir ve hemen akabinde "اللغة" şeklinde başlık açarak kelimelerin sözlük anlamlarını, ardından "الاعراب" diye başlık açıp, Arap dili açısından cümlenin öğelerini, "البيان" başlığı altında ise kapalı manaları detaylıca açıklar ve en sonunda "التفسير" başlığıyla konu hakkındaki tüm izahatı toparlayıp genel manası ile ayetin tefsirini yapar. Sûre de okuyuş farklılıkları olan bazı ayetlerde ise "القرائة" şeklinde bir başlıkla kıraat farklılıklarına değinir. Bazı ayetlerde ise "التأويل"¹³⁰ başlığıyla ise ayeti te'vil ederek yorumlamayı tercih etmiştir.

Müfessirin metodunu daha detaylı ele alacak olursak, "اللغة" başlığında, kelimelerin sözlük anlamlarına, gerekli gördüğü durumlarda eş ve zıt anlamlarına ve tekil çoğul anlamlarına yer vermiştir. Bazı kelimeleri daha iyi izah edebilme çabası ile Kur'an'ı Kerim'de geçtiği başka âyetleri de misal getirmiştir. Kelimenin daha iyi anlaşılabilmesi adına, cümle içindeki durumuna da değinmiş, kanaatimizce dil alanındaki maharetini böylece gözler önüne sermiştir.

Yine "الاعراب" başlığında, kelimeleri Arap dilinin gramer yapısı açısından tek tek ele almış, mübteda haber, fiil fail meful, müennes müzekker, zamir, zarf, masdar veya ismi mevsul gibi cümle içindeki durumlarını bildirmiş ve gerekli gördüğü yerlerde, irabın en ince ayrıntılarına yer vermekten kaçınmamıştır.

¹³⁰ Te'vil: Naslarda yer alan bir lafza taşıdığı muhtemel manalardan birini tercih edip yükleme anlamında terim. Bkz: Yusuf Şevki Yavuz, "Te'vil", *DİA*, İstanbul, 2012, c. 41, s.27-28.

Esad Efendi, i'râb başlığının ardından her ayette "البيان"¹³¹ diyerek bir başlık açmış, âyetin tefsirine dair her türlü kapalı manayı izaha gayret göstermiştir. Hatta gerekli tüm izahatı burada yapmış dememiz yanlış olmayacaktır. Âlim bazen müfessirlerin çoğunluğuna göre diyerek, bazen de müfessirin ismini vererek, önceki âlimlerden de nakillerde bulunmuş ve böylelikle görüşünü desteklemiş ve âyeti izah etmiştir.

Müfessir, her âyette son olarak da "التفسير" başlığıyla, daha önce tüm detaylarını açıkladığı konuyu toparlamış, ayetin toplu bir şekilde manasını vererek tefsir etmiştir. Eserde de Allah-ü âlem ibaresini sıklıkla kullanmış, en iyi bilen Allah-ü Teâlâ olduğunu, kendi görüş ve reyinin eksik kusurlu olabileceğini vurgulamıştır.

Bunların dışında her âyette olmamakla birlikte, kıraat farklılıkları olan âyetlerde "القرائة" başlığıyla, kıraat farklılıklarına ve imamların görüşlerine yer vermiş, bazı âyetlerde ise, "التأويل" başlığı açmış ve ayeti te'vil etme yoluna gitmiş, yani âyeti zahiri manasından alıp, bağlamından koparmadan kitap ve sünnete uygun bir şekilde yorumlama"¹³² yolunu tutmuştur.

3.6.1 Âyetin Âyet İle Tefsiri

Tefsirin başta gelen ilk kaynağı bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim'dir. Bu tür tefsire Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri veya âyetin âyet ile tefsiri denilmektedir.¹³³ Kur'an-ı Kerim, Peygamber Efendimize yaklaşık yirmi üç sene gibi uzunca bir sürede nazil olmuştur. Bu inzal döneminde Hz. Peygamber gelen ayetleri ilk muhatapları olan ashaba okur, akabinde hemen vahiy kâtiplerine yazdırır ve gerekli durumlarda, bir soru üzerine veya kendi isteğiyle açıklamasını yapardı. Bu tefsir hareketleri bazen âyeti başka bir âyetle bazen de şâri olarak Hazreti Peygamberin kendi görüşü ile olmuştur. Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, başka bir ifade ile Kur'an'ın kendi bütünlüğü içinde anlaşılması gerçeği, İslam'ın başlangıcından beri bilinen ve yeri geldikçe âlimlerce önemi vurgulanan bir husustur. Peygamber (s.a.) bu tür tefsirin ilk örneklerini vermiş ve bu örnekleriyle Kur'anı, yine Kur'an'la anlamının gereğine işaret etmiştir.

¹³¹Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s.26.

¹³²Burhan Baltacı, *Müstakil Ayet Tefsirleri –Kastamonu Yazmaları-*, Emin Yayınları, y. 2013, s. 36.

¹³³ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s.118.

Sahabeden olan müfessirler başta olmak üzere daha sonra gelen müfessirler de Kur'an'ı hep Kur'an'la tefsir edegelmişlerdir. Görebildiğimiz kadarıyla Kur'an'ın kendine has üslubu ve bilinen tertibi, zaten onun, kendi bütünlüğü içinde anlaşılmasını bir zaruret olarak ortaya koymaktadır.¹³⁴

Burada ifade etmemiz gereken önemli bir mevzu da Kur'an-ı Kerim âyetlerini, kendi bütünlüğü içinde ele alırken müfessirin reyinin bunda etkili olabileceğidir. Müfessirin âyeti anlama ve açıklama hususunda seçeceği âyet yine kendi görüşü doğrultusunda olabileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.¹³⁵

Müellif Esad Efendi de, bu geleneğe uygun hareket etmiş, Yâsin sûresini tefsir ederken, pek çok âyetin tefsirinde yine Kur'an'ın kendisinden yararlanmış ve âyeti âyetle tefsir etmenin birçok güzel örneğini sergilemiştir. Çalışmamızda eserde sıklıkla görülen bu tür tefsirin tüm örneklerini sergileme imkânımız olmasa da, uygun gördüğümüz âyetlerden bazılarına yer vermeye çalışacağız.

Müellif, hemen sûrenin başında yer alan “تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ” âyetini tefsir ederken; önce “تَنْزِيلَ” kelimesini izah eder ve “tef'il babından olan “تَنْزِيلَ” lügatte bir şeyi yüksekte aşağıya aşamalı olarak indirmek anlamında, if'al babından olan “انزَلَ” ise bir kereden bir yerden indirmek anlamında olduğunu bildirir. “الْعَزِيزُ” kelimesi, fiil ya da bir manada faildir. Kavram, yücelik ululuk manasındaki izzet, övgü için kullanıldığı gibi, yermek manasında da kullanılabilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de “بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ”¹³⁶ buyrulmuştur.

Açıklaması şudur ki; izzet, Allah-ü Teâla, Peygamberi ve müminler için olan şeref, onur, saygınlık yani gerçek izzettir. Ama kâfirin izzeti, gerçekte göz boyamadan ibaret olan gurur ve hakiki zillettir, şeklinde beyan eder. Daha sonra “مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلْيَلِ اللَّهَ”¹³⁷ âyet-i kerimesi ile görüşünü teyit eder. “İzzet isteyen kimse elbette Allah'tan istemeye muhtaçtır, çünkü bütün izzetler O'nda toplanmıştır ve O'ndan gelir. Bazıları da izzette eşi benzeri olmayan manasınadır demişlerdir. Buna göre

¹³⁴ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, 2016, s. 11.

¹³⁵ Mustafa Öztürk, “Kur'an-ın Kur'an-la Tefsiri: Bir Mâhiyet Soruşturması”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8(2), s. 1-20.

¹³⁶ Sâd, 38/2. (İnkâr edenler bu uyarıya kulak verecekleri yerde, gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir.)

¹³⁷ Fâtır, 35/10. (Kim izzet isterse bilmeli ki izzet tamamıyla Allah'a aittir.)

esma-i tenzihiyye'den olmuş olur. Bazı âlimler de “aziz” kendisine şiddetli ihtiyacın duyulduğu, vasfını kuşatmanın imkansız olduğu, kendinse ulaşılması zor ve meşakkatli olandır dediler” ifadeleriyle; “الْعَزِيزُ” kelimesinin tefsirinde diğer âyetlerin açıklayıcılığını gözler önüne serer.¹³⁸

Yine âyette yer alan “الرَّحِيمِ” kelimesinin tefsirinde ise; “er-rahîm” sözlükte, yumuşak olmak, merhamet etmek, şefkat göstermek manasındadır. Rahmân ve Rahîm, rahmetten türemiş iki isimdir. Rahman ismi Cenab-ı Hakk'a ait özel ismidir. Öyle ki, Allah Teâlâ, Kur'an'ı Kerim'inde, “قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ”¹³⁹ buyurarak, ismi Celâl ile ismi Rahman'ı denkleştirmiş ve her ikisinin de özel ismi olduğunu beyan etmiştir” ifadeleri ile müellif burada da âyetin âyetle tefsirini güzel bir örnekle izah etmiştir.¹⁴⁰

Müfessir, Yâsin sûresi otuz iki ve otuz üçüncü âyeti birlikte ele alır, “وَإِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمِيعٌ” ve âyetleri¹⁴² “وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ”¹⁴¹ “لَدَيْنَا مَحْضَرُونَ” tefsir ederken ilk önce şu ifadelere yer verir; كُلٌّ cümle anlamındadır, جَمِيعٌ hepsi demektir, آيَةٌ bizim katımızda manasındadır, مَحْضَرُونَ hazır bulunurlar demektir. مَيْتَةٌ alâmet ve mucize manasındadır, أَرْضٌ yer demektir, yani semanın karşılığı cirm'dir. مَيْتَةٌ cansız demektir. Ölümün, hayat şekli bakımından, beş çeşidi vardır. Birincisi insan hayvan ve bitkilerde, büyümenin karşıtı olan ölümdür.¹⁴³ “وَإَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا”¹⁴³ âyeti kerimesi gibi. İkincisi, insanın kuvvetinin son bulmasıdır. “وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ إِذَا مَا مِيتٌ”¹⁴⁴ âyetinde olduğu gibi. Üçüncüsü ise; akılın ölümü yani cehalettir. “أَوْ مَن كَانَ مِيتًا فَأَحْيَيْنَاهُ”¹⁴⁵ kavli-i şerifinde olduğu gibi. Dördüncüsü ise hayatı gamlandıran hüzündür. “وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ”¹⁴⁶ âyetinin misali gibi. Beşincisi ise uykudur, hatta uykuya küçük ölüm veya ağır uyku da denir. “اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي”¹⁴⁷ âyetinin ifade ettiği gibi. Burada âyetin kastettiği mana ise ölümün birinci

¹³⁸ Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin, vr.23 b.

¹³⁹ İsrâ, 17/110. “De ki! İster Allah diyerek, ister Rahman diyerek yakarın”.

¹⁴⁰ Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin, vr.24 a.

¹⁴¹ Yâsin 36/33. “Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar.”

¹⁴² Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin, vr.66 a.

¹⁴³ Kâf, 50/11. “hepsi kullara rızık olsun diye. O yağmurla ölü toprağa can verdik”.

¹⁴⁴ Meryem, 19/66, “İnsan, “ben öldükten bir süre sonra gerçekten diriltilecek miyim” diyor”.

¹⁴⁵ En'am, 6/122. “Ölü iken dirilttiğimizize insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kafirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir.”

¹⁴⁶ İbrahim, 14/17, “Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir, ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır.”

¹⁴⁷ Zümer, 39/42, (Allah, ölüm vakitleri geldiği zaman insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar.

çeşididir. أَحْيَا dirilmek demektir. اُخْرَاج kabuk çıkarmaktır. حَب ile arpa, buğday, pirinç gibi hububat türünden yiyeceklerin hepsi kastedilir. يَأْكُلُونَ önceki bâbdan muzarî fiilin cem'i müzekkeridir. Masdarı اَكَلَ dir yemek anlamındadır.

" وَإِنْ كُنْ " ilâ âhiri'l-âyeh sözü ile, Allah celle şânühü kâfir kavmi helak ettikten sonra onların başıboş bir şekilde unutulmuş olmayıp, helak olduktan öldükten sonra tekrar diriltilip toplanarak hesaba uğrayacaklarını, ceza ve azap göreceklerini beyan eder. Eğer helak olan bir şey tamamen unutulmuş terk edilmiş olsaydı, ölüm kâfirler için sonsuz rahat demek olurdu. "وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ" âyeti, bir önceki âyetle iki yönden ilişkilidir. Birincisinde Cenab-ı Hak, kâfirlerin inkârları ve inatları karşısında haşir'in¹⁴⁸ hak ve gerçek olduğunu beyan eder ve "وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا" buyurarak, ölü toprağın tekrar dirilişini buna delil gösterir. İkinci yönü ise; Allah Teâlâ öncesinde peygamberlerin hallerini ve onları yalanlayanların nasıl helak olduğunu anlatır, buna mukabil peygamberlerin çağrısının tevhid olduğunu delilleri ile anlatır ve geçmiş milletlerin de bu yeryüzü üzerinde yaşadığını buranın onların da mekânı olduğunu vurgulayarak, delillerini saymaya arz ile başlar.¹⁴⁹

Allah-ü âlem "cümle değildir aslında "illâ" ancak bizim katımızda toplanıp hazır bulunacaklardır. Onlara ölü toprak bir âyet ve alamettir. Ölü toprak aslında öyle bir delildir ki: "Biz onda her türlü hububat yetiştirdik, ondan yer dururlar" demektir. Cenâb-ı Hak Mekke kâfirlerine şöyle buyurmaktadır: "Bilmezler mi ki biz onlardan önceki devirlerde nice insanlar helak ettik, onlar dünyaya tekrar geri dönmediler. Ancak bizim katımızda hepsi toplanıp sorgu suale tabi tutulacak, ceza ve azap için indimizde hazır bulunacaklardır. Bunun âyet ve alameti ise ölü topraktır ki, biz onu helak edip daha sonra yerden türlü hububat çıkarmışızdır, ondan yer dururlar."¹⁵⁰

Müellif Yâsin sûresi kırk bir ve kırk ikinci âyetin tefsirinde âyetin metnini vermiş, "وَآيَةٌ لَهُمُ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلِكِ الْمَشْحُونِ وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ"¹⁵¹ ve âyetin beyanında kendisinden önceki âyetlerle üç yönden alakalı olduğunu belirtmiştir. Müellife göre,

¹⁴⁸ "Haşir kavramı, kıyamet gününde diriltilecek olan mükelleflerin hesaba çekilmek üzere bir araya toplanmasını ifade eden bir terimdir." Süleyman Toprak, "Haşir", *DİA*, 16/416-417).

¹⁴⁹ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.68 a.

¹⁵⁰ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.68-a,68-b.

¹⁵¹ Yâsin 36/41-42, "Onları ve nesillerini yüklü gemide taşımamız ve binecekleri benzer araçlar yaratmamız da kendileri için açık bir kanıttır."

Cenâb-ı Hak Teâlâ Hazretleri, hayvanatın mekânı olan yeryüzüne hayat vermeye kullarına ihsanda bulunur. Bunun ardından insana hayır ve menfaat elde etmeleri için yeryüzünde yollar var ettiği gibi, denizde de seyretmelerini beyan edip “وَآيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا” buyurdu. Bu yönü sure-i İsrâ’da “وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ”¹⁵² ifadesiyle bildirildiği gibidir. Özellikle “وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ” kavli şerifinde “مَا يَرْكَبُونَ” ile kastedilen bazı müfessirlere göre deve diye tefsir olunmaktadır ki, bu şekilde tefsir edildiğinde bu görüşü teyit etmektedir. Çünkü deve çöllerin gemisi gibidir dediler. Âyetlerin öncesi ile münasebetinin ikincisi ise; Allah (c.c) yıldızların galakside belli bir yörüngede yüzmesinin misalinde olduğu gibi, deniz üzerinde gemilerin yüzmesini buna benzetmiş ve âyet-i kerimede zikrederek أَنَّا حَمَلْنَا buyurmuştur. Bu münasebetin üçüncü yönü ise; Cenab-ı Hak Teâlâ, kulları için görevli şeyler vererek kullarına nimet ve ihsanda bulunmuştur, bunların bazıları zaruri, bazıları onlar için faydalı şeylerdir. Zaruri olanlar insanların muhtaç oldukları şeylerdir, faydalı olanlar ise onların refahı ve donanımı içindir.¹⁵³

Şimdi buna bakacak olursak, yeryüzü Allah Teâlâ’nın yaratıp hayat verdiği zaruri şeyler kabilindedir. Çünkü yeryüzü olmasa insan var olamaz ve yaşayamaz. Gece ve gündüz, güneş ve ay da zaruri şeylerdendir. Bunları açıklayan iki âyetin ardından, yararlı nesnelere türünden, süs, üns ve rahatı açıklamak için iki âyet daha zikir buyurdu ki; bunlar “وَآيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا” âyeti sonuna kadar ve “وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ” âyeti kerimesidir. Bu âyetlerle önceki âyetler arasında münasebet olduğu aşikardır, bu münasebetin üçüncü yönü ise; “أَنَا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلِّ” âyetinde, ذُرِّيَّتٌ özellikle zikrolduğuna göre, o zaman da mevcut olanlar kâfir olduğu ve onların vücutlarında fayda bulunmadığı için, bu حمل onların soyundan vücuda gelecek müminlere yorumlanır. Öyle ki bu bir kimsenin kıymetsiz bir sandığı içi mücevher dolu olduğu için yüklenmesi gibidir. Ya da zürriyetten kast edilen evlat olup, “fülk” ile kast edilen ise Hz. Nuh As.’ın gemisi olsa, “onların, kıyamete kadar gelecek olan evlatlarını gemide taşıdık” demek olur. Eğer böyle olmasa Âdem’in soyunun kesilmesi gerekirdi. Bu takdirde “أَنَا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ” sözü, Hakk’ın nimetini tamamlamasına işaret eder ki, bu

¹⁵² İsrâ 17/70, “Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”

¹⁵³ *Hülâsatu’l-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr.89 a, 89 b.

nimeti celile onlarla sınırlı değildir. Hatta kıyamete kadar onların evlatlarına torunlarına nesillerine geçecektir demek istenmiştir.¹⁵⁴

Allah'ü â'lem manası budur ki, “o kâfir kavim için kesin âyetlerimizdendir ki, biz onların nesillerini dolu gemiye yüklettik ve faydalanmaları için gemi benzeri binitler yarattık” manasındadır. Bundan sonra Cenab-ı Hak Teâlâ onları gemiye yükleyip veya tekneye veyahut da deveye yüklemekle, onların menfaat elde ettiklerini, böylelikle de büyük bir nimete mazhar olduklarını beyan etmektedir. Buna karşılık kahredici bir azaptan ve uyarıdan emin olmayarak, kulluğa devam etmelerini, kurtuluşlarının yine Allah'ın rahmeti sonucunda olacağını bildirerek; “وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيحَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنْقِذُونَ”¹⁵⁵ buyurmuştur.¹⁵⁶

Yine Yâsin sûresi elli birinci âyette müellif, “وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ”¹⁵⁷ kelâm-ı şerifini tefsir ederken beyanlarına sûr'un mahiyetini tarif ile başlar. Cenab-ı Hak celle ve âlâ hazretleri, “sûr'u saf ve şeffaf beyaz bir inciden yaratmış ve Arş-ı âlâ'ya “sûru al” diye emrettiğinde sur arşa asılmıştır, daha sonra İsrâfil Aleyhisselam'ı yaratıp “-sen suru al” diye emreyledi ve İsrâfil (as.) da suru aldı. Sûr'un üzerinde, yaratılmışlara üflenecek nefesler adedince delik bulunur, öyle ki her bir delikten iki ruh olmayıp bir ruh çıkar. Sur, sema ve arzın ortasındadır. İsrâfil (as) ağzını ona koymuştur, Allah Teâlâ, ona “seni nefhâ ve saha için sura vekil kıldım” diye buyurduğunda, İsrâfil (as.) arş-ı âlâ önünde hazır olup, sağ ayağını arşa koymuş, sol ayağını da oraya atmaya hazır bir şekilde beklemekte olup başka bir tarafa yönelmez. İsrâfil (as.) meleklerin Cenab-ı Hakk'a en yakın olanıdır ve Hak Teâlâ ile O'nun arasında yedi perde vardır. İsrâfil (as.)'ın on dört kanadı vardır ki, biri maşrıktadır, diğeri mağribde ve biri de yedinci kat yerde ve bir diğeri de başının yanında olup, huşu' ve saygısından, boyun eğmesinden ötürü, başını iki kanadı arasına koymuştur.¹⁵⁸

Ne zaman ki, Hazreti Mevlâ, bir emir etmeyi dilese, levh gelip bu emri ilahi'yi İsrâfil (a.s.)'a bildirir, O'da gelen emri ilâhi her ne ise Cebrail (as.)'a nida ederek onu emre

¹⁵⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.90 a, 90 b.

¹⁵⁵ Yâsin 36/43-44, “Dilesek onları suda boğarız, kimsede onların yardımına koşamaz ve artık kurtarılamazlar. Ama tarafımızdan bir rahmet ve belli zamana kadar faydalanma fırsatı vermemiz başkadır.”

¹⁵⁶ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.90 b, 91 a.

¹⁵⁷ Yâsin 36/51, “Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp Rablerine doğru koşmaktadırlar.”

¹⁵⁸ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 104 b, 105 a.

memur kılar. Semâvatta bulunan melekler ne İsrâfil (as)’ın nidasını ne de Cebrail (as)’ın telbiye sedasını işitmezler. Bunun üzerine Cibrîl-i Emin görevlendirildiği emri hemen icra eder. Müellif buraya kadar sûr ve melekler hakkında verdiği bilgileri; senedleri ile İmam Suyûtî’nin “*Habâ’ik fî Ahbâri’l-Melâik*”¹⁵⁹ isimli eserinden naklettiğini belirtir.¹⁶⁰

Akabinde âyeti daha yerinde izah için der ki; eğer şöyle bir soru yöneltilecek olsa, “bir başka âyette Allah Teâlâ “فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ”¹⁶¹ buyurmuş; lakin burada “إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ” buyruldu. قِيَامٌ ile نَسَلَ aynı değildir. “فَإِذَا هُمْ” kelimesinin ise iki manası olması gerekir ki; birincisi, ayağa kalkış, hızla koşmaya zıt değildir. Zira kalkıp durmak da denilir. İkinci mana ise; işlerin hızla olması için, “Ke’enne cümlesi bir zamanda oldu” demektir. Eğer şöyle sorulsa, “إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ” âyetinin siyakında kâfirlerden bahsedilmektedir ki, burada heybet ve cezaya delalet edecek bir kelime ile kullara buyrulmalı iken, merhamet ve şefkate delalet eden رَبِّ kelimesinin gelmesi nedendir? Denilir ki, Allah cc en güzel şekilde buyurmuştur. Çünkü bir kimse şanı yüce kerim ve ihsan sahibine günahkâr ve isyan etmiş haldeyken, O’na yönelmek zorunda olsa, pişman ve üzüntülü bir halde olacağı için, burada رَبِّ kelimesi ile hitap edilmiştir.¹⁶²

Müfessir aynı âyeti tefsir sadedinde Allah-ü âlem bu âyetin manası şudur ki; insanlar haşr için yeniden diriltildiğinde, sûra üfürülürde o vakitte mevta kabirlerinden çıkarak Rablerinin emri olan yere doğru süratle giderler demektir. Bunun ardından kâfirlerin mezarlarından çıkıp, inkâr edip durdukları dirilişi ve haşri gördükleri zaman diyeceklerini Hak Teâlâ beyan ederek şöyle buyurmuştur “قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا”،¹⁶³ ifadesi ile bir sonraki ayeti tefsire geçer.¹⁶⁴

Yine sûrenin kırk beşinci âyeti kerimesinde “وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ”¹⁶⁵ buyrulmaktadır. Esad Efendi bu âyeti tefsir ederken şu ifadelere yer verir;

¹⁵⁹ Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Habâ'ik fî ahbâri'l-melâ'ik*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

¹⁶⁰ *Hülâsatü't-Tebyin fî Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 105 b.

¹⁶¹ Zümer, 39/68 “(O gün) sûra üflenecek, ardından-Allah’ın diledikleri dışında-gökyerinde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sura yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar.”

¹⁶² *Hülâsatü't-Tebyin fî Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 106 a.

¹⁶³ Yasin 36/52, “Derler ki: Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı? Rahmân’ınvaad ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!”

¹⁶⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fî Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 106 b.

¹⁶⁵ Yasin 36/45, “Onlara ‘önünüzdekenden ve arkanızdakenden sakının ki rahmet göresiniz dendiğinde’ (aldırış emezler).

اتَّقُوا sözü, “vegâye” sözünden türemiştir. Sözlükte zarardan ve kötü halden aşırı derecede kaçınmak (sakinmek) anlamındadır. Bu sakınmanın üç derecesi vardır. Birinci derecesi ebedi azaba uğratacak şirkten sakınmaktır ki, Fetih sûresinde yer alan “وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى”¹⁶⁶ âyeti kerimesi bunu açıklamaktadır.¹⁶⁷ İkinci derecesi yapması veya terk etmesi masiyet olan her şeyden sakınmaktır ki; bu da Âraf sûresinde “وَلَوْ أَنَّ” veya “أَهْلَ الْفُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقُوا”¹⁶⁸ kavli şerifi bunu açıkça ortaya koyar. Üçüncü derecesi ise, Hak’ın sırrı ile meşgul olup, Hak’tan gayrı her şeyle ilgiyi keserek, O’na yönelmeye engel olan işlerden sakınmaktır ki, bu da Âl-i İmrân suresindeki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا”¹⁶⁹ âyeti celilesi ile ortaya konmuş ve açıklanmıştır. Sûrenin anılan âyetinde kastedilen mana birinci derecedir ki, burada muhatap olanlar Allah’ın âyetlerinden yüz çeviren kâfirlerdir.” diyerek yüce kitabı kendi dili ile tefsire güzel bir örnek sergiler.¹⁷⁰

Yine sûrenin elli dokuzuncu âyetini “وَأَمَّا زُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ”¹⁷¹ tefsir ederken; “burada müminlerin cennete gireceğine işaret edilirken, kâfirlerin de cehenneme gireceğine işaret vardır, açıklaması budur ki, öncesinde bahsedilen “وَلَا تُجْرُونَ” sözü mahşerde umumu kapsayan bir hitap idi. İçlerinde cennetlik ve cehennemlik iki grup ta bulunuyordu. “إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ”¹⁷² âyetini “وَلَا تُجْرُونَ” sözü ile birlikte ele alırsak, âyetin detaylı açıklaması olur ve “وَأَمَّا زُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ” anlamında olur” der.¹⁷³

Tefsire devam ederken, “Bu âyet-i kerimenin beş yönü vardır” ifadeleri ile daha önce kullandığı üslubu tekrar eder ve bu beş yönü sıralayıp, şimdi bu takdirde “وَأَمَّا زُوا” emri, “kün fe yekün” emri gibi, yaratma emridir. Yani, ayrılın diye emir verildiği an, hemen suçlular simaları ile ayrılırlar ki, onların yüzünde ve alnında bir karalık görünür. Öyle ki bu durum “يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ”¹⁷⁴ âyet-i kerimesi ile ispat olmuştur” diyerek açıklamalarını tamamlar. Allah-ü a’lem manası budur ki, “Ey günahkârlar bugün

¹⁶⁶ Fetih 48/26, “inkara sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Cahiliye dönemine ait o büyüklenme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da rasulünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, takva sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna layıktı. Allah her şeyi hakkıyla onları bilmektedir.”

¹⁶⁷ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 94 a, 94 b.

¹⁶⁸ Âraf 7/96, “O ülkenin halkı inansalar ve sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat yakalandılar, bizde ettikleri yüzünden onları yakalayiverdik.”

¹⁶⁹ Âl-i İmrân 3/102, “Ey iman edenler! Allah’a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslümanlar olarak can verin.”

¹⁷⁰ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 93 a, 93 b.

¹⁷¹ Yâsin 36/59 “Ve ‘Ey Günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın’ denir.”

¹⁷² Yâsin 36/57 “O gün cennetlikler safa sürmekle meşguldürler.”

¹⁷³ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 122 a.

¹⁷⁴ Rahmân 55/41, “Günahkarlar simalarından tanıtır.”

müminlerden ayrılıp cehennemde ateşten olan evlerinize girin demektir. Burada Cenab-ı Hak evvela müminlerin daha sonra günahkârların halini zikrettiğine göre insan zalüm yani karanlıkta kalmış ve cahil ise de uyarılmıştır. Eğer uyarılmasaydı cehaleti mazeret sayılabilirdi. Öyle ki, Allah Teâlâ peygamber gönderip doğru yolu göstermiş, birliğini ikrar ve ispat etmiştir. Şimdi de o ahdini tekrar ederek;¹⁷⁵ **أَلَمْ آعْهَدُ**”¹⁷⁶ buyurmuştur. Müfessir burada sûrenin altmışıncı âyetini tefsire başlarken **“أَلَمْ آعْهَدُ الْيَوْمَ”** sözündeki hitap ya genel herkes içindir ki kelimenin farklı gelişinden hitabın umuma ait olduğu kanaatine varılır veya sadece günahkârlardır demekle imkansız değildir. Yalnız **“يَا بَنِي آدَمَ”** kavli şerifi, Âdem (as) ve zürriyetinden alınan ahde (söze) işaret eder. Şimdi bu ahdin bazı yönleri vardır” ifadeleri ile genel usulü üzere maddeler halinde sıralayarak ayeti tefsir eder şöyle der;¹⁷⁷

Birinci yönü budur ki; bu ahid Hz. Âdem (as.) ile olmuştur ki bu söz, **“وَلَقَدْ آعْهَدْنَا آلَى”** ¹⁷⁸ ayeti kerimesi ile sabittir. İkinci yönü Âdem’in zürriyeti ile olmuştur ki, **“آلَسْتُ”** ¹⁷⁹ ayeti celilesi ile açıkça ortaya konulmuştur. Üçüncü yönü ve kuvvetli görüşe göre; her bir kavmin Peygamberinin dili ile olan ahittir ve müfessirlerin çoğunluğu bunu benimser. Buna göre **“أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ”** sözünde, ibadet, itaat manasında kullanılmış; itaat etmeyin demektir. Şeytana ibadet etmenin manası, şeytanın daveti ve emriyle, fasid yola ve delaletle onların kaymasıdır. Yani şeytan davet edince onlar da uydular demektir. **“وَمَا كَانَ لَى عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ آِلَّا أَنْ دَعَوْتُمْ”** ¹⁸⁰ âyeti kerimesi bunu kesin ve açık olarak ifade eder. **“آِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ”** âyetindeki adâvetin (düşmanlık) sebebi, Cenab-ı zü’l-celâl hazretleri Hz. Âdem (as.)’a secde etmeyi meleklere emrettiğinde şeytan-ı aleyhilla’ne Âdem’e bakarak secdeden kaçınmış ve aşırı ihanet ve hıyanetinden dolayı, onları ayartarak dalalete düşürmek

¹⁷⁵ *Hülâsatü’t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 122 b, 123 a.

¹⁷⁶ Yâsin 36/60 “Ey Âdemoğulları! Size “Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır.” Dememiş miydim?”

¹⁷⁷ *Hülâsatü’t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 123 b.

¹⁷⁸ Tâhâ 20/115, “Biz daha önce Adem’den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik.”

¹⁷⁹ Âraf 7/172, “Rabbin, Âdemoğullarından onların sırtlarından zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? “Elbette öyle! Tanıklık ederiz” dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde bizim bundan haberimiz yoktu demeyesiniz.

¹⁸⁰ İbrahim 14/22, “Allah’ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der; “şüphesiz Allah size gerçek bir vaadede bulunmuştu; ben size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktur, benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce beni Allaha ortak koşmanızı kabul etmemiştim” doğrusu zalimler için elem verici bir azap vardır.”

için izin istemiştir. “لَا فَعْدَنَ لَهُمْ صِرَاطُكَ”¹⁸¹ âyeti kerimesi ve “لَا حَتَّكَ نَ ذُرِّيَّتَهُ”¹⁸² nass-ı kerimi manasınca: “Bende her bir kulunu nefsi istekleri uğruna doğru yoldan, fesat çukuruna kaydırmaya çalışacağım” demektedir.¹⁸³

Müfessir bu âyeti tefsir ederken; kaynak belirtmeden Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) eserinden kısmen nakilde bulunmuş, şeytanın düşmanlığını ve insanın ona uymamasını tam manası ile vurgulayabilmek maksadıyla, şeytan ile ilgili âyetleri güzel bir kompozisyon halinde toplamış ve yerinde sıralamış, böylelikle de âyetin âyetle tefsirine güzel örnekler oluşmuştur.¹⁸⁴ Esad Efendi'nin sûreyi tefsir ederken metod olarak sıklıkla âyeti âyetle tefsir etme yoluna gittiği görülmektedir. Bunun örneklerine pek çok ayette rastlanılmaktadır.

3.6.2 Âyetin Hadisle Tefsiri

Kur'an'ın Kur'an ile tefsirinden sonra, beşer olarak Kur'an tefsirinde selâhiyet sahibi olan kimse şüphesiz Hz. Peygamber'di. O halde Kur'an'ın en mühim tefsir kaynağı peygamberin sünneti olacaktır.¹⁸⁵ Peygamber (s.a.v) bazen kendisine gelen bir soru vesilesi ile bazen kendisi ashaba soru yönelterek, yerine göre de sözünü delillendirmek kastıyla Kur'an'ı açıklamıştır. Kur'an'ın ilk muhataplarının anadilleri Arapça olması nedeniyle gelen âyetleri anlamakta güçlük yaşamıyorlardı. Yalnız bazı müteşabih lafızları anlamda sıkıntı yaşadıklarında Hz. Peygamber'e sorarak öğreniyorlardı. Böylece Hz. Peygamber'in beyanları ile ilk tefsir hareketleri başladı.¹⁸⁶

Sünnetin Kur'an'ı Kerim karşısında iki önemli konumu vardır. Birincisi beyandır ki; kapalı manaları tefsir etmesidir. İkincisi ise; teşri yani Hz. Peygamber'in helal haram gibi konularda hüküm koymasısıdır.¹⁸⁷ Kadim gelenekte âlimlerin çoğunluğu da bu

¹⁸¹ Âraf 7/16, “İblis dedi ki: “Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki, bende onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.”

¹⁸² İsrâ 17/62, “Ve ekledi: “Şu benden üstün kıldığına bak! Yemin ederim ki beni kıyamete kadar yaşattırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım!”

¹⁸³ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 124 a, 124 b.

¹⁸⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 125 a, 125 b.

¹⁸⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988, c.1, s. 45.

¹⁸⁶ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 55-57.

¹⁸⁷ Ferruh Kahraman, “Hz. Peygamber (s.a.s)'in Tefsirinin Kur'an İlimlerindeki Yeri”, *Diyanet İlmî Dergi*, C.49, s.1, s.11.

kaynaktan yararlanmaktan geri durmamış, ilahi kelamı anlamaya çalışırken, âyetin âyetle tefsirinden sonra peygamberin sünnetine müracaat etmişlerdir.

Müellif Esad Efendi de Yâsin sûresini tefsir ederken, manayı en güzel şekilde izah kastı ile Hazreti Peygamber'in hadislerine yer vermiştir. Eserde ilk önce Besmele-i Şerif'in tefsiri esnasında bu örnekleri görmekteyiz. Müellif "besmelede bulunan elif harflerini izah ederken, yazılan ve yazılmayan elif harflerinin bulunduğunu ifade eder. Yazılmayan gizli üç adet elif harfinin zat, sıfat ve fiiller açısından üç âleme işaret ettiğini, bu üç âlemin de tahkik edildiğinde bir âlem olan İlâhî âleme işaret ettiğini belirtir. Bu ilahi âlem gizlenmiş olduğundan rahman kelimesinin elif'inin gizli yazılmasına, besmelenin ba'si uzatılmayarak, nebevî emrin gelmesiyle, rahmetin yayılmasına böylelikle de Zât'ı İlâhî'nin gizlenmesine işaret vardır der.¹⁸⁸

Burada bahsedilen âlemlerin mazhar-ı azam olan insanda zuhûr ettiğini, yalnız bu zuhûrun ehil olanın anlayacağı şekilde olduğunu belirtir. Hazreti Peygamberin "Muhakkak Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı"¹⁸⁹ hadisi şerifi'nin buna işaret ettiğini, öyle ki; zat'ın sıfat ile sıfatların fiiller ile fiillerinde insanın yaratılışında gizli izler ile görüldüğünü, besmeleyi bu bilinç ile söyleyenin tevekkül ehli, razı ve salim halde, her işini ve okuyuşunu bu bilinç ve olgunlukla yapan bir seviyede olacağını ifade eder. Fiiller sıfat üzerine, sıfatlar da zat üzerinde birleşir. Bu üçünün birleşimine Allah Rasûlü (s.a.v.) secdelerinde işaret ederek "Allah'ım! Azabından affına, gazabından rızana, senden yine sana sığınıyorum"¹⁹⁰ buyurmuştur" ifadeleri ile besmelede âyetin hadisle tefsirini sergilemiş olur.¹⁹¹

Müfessir, besmelenin ardından sûrenin faziletini anlatabilmek niyeti ile yine Hz. Peygamber'in hadislerine müracaat eder ve ilk olarak, İmam Beyhakî'den¹⁹² (ö.458/1066) nakledildiğini belirttiği bir hadisi mealen aktarır. "Rasûlüllah (a.s.) den, bu sûre; okuyanı iki dünya hayrına ulaştırması ve tamamını okuyan kimseden her türlü zarar ve belayı kaldırması hasebiyle "dâfi'a" diye, yine okuyana her türlü hacetinin verilmesi hasebiyle de "kâziyye" diye isimlendirildiğini belirtir. Ardından sûrenin

¹⁸⁸ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 12 b, 13 a.

¹⁸⁹ Buhâri, İsti'zan 1; Müslim, Birr 115.

¹⁹⁰ Müslim, Salât 222.

¹⁹¹ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 14 b.

¹⁹² Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hüseyin Beyhakî" *DİA*, İstanbul 1992, c.6, s.58-61.

faziletini hadisi şeriflerle şu şekilde izah eder; “bu sûrenin fazileti hakkında güzel haberler nakledilmiştir. Kısaca Enes (r.a.) rivayet edilmiştir ki, “**إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ قَلْبًا وَ قَلْبُ**” “**الْقُرْآنِ يَس**” Her şeyin bir kalbi vardır, Yâsin ise Kur’an’ın kalbidir.”¹⁹³ buyurdıkları bu sûre kısa nazmı geniş muhtevası sebebiyle, okuyan mümin çok engin ilim, hikmet ve mucizât denizinden bir zerre miktarı da olsa ilim ve hikmete nail olur. Yine bu sûre hakkında rivayet olan hadis-i şeriflerden biri de “**مَنْ قَرَأَ سُورَةَ يَسَ كُتِبَ لَهُ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ عَشْرَ**” “**مَرَّتٍ**” “Kim Yasin sûresini okursa Kur’an’ı on defa okumuş gibi olur.”¹⁹⁴ hadisidir. Ma’kıl b. Yesar’dan rivayet edilen hadis-i şerifte ise Rasül-ü Kibriya (a.s.) buyurdular ki, “**أَقْرَأُوا سُورَةَ يَسَ عَلَيَّ مَوْتَاكُمْ**” “Ölülerinize Yâsin sûresi okuyunuz.”¹⁹⁵ ifadelerine yer vermek suretiyle, sûrenin faziletine dair olan rivayetleri noktalar.¹⁹⁶

Yâsin sûresi otuz sekizinci ayetinde müfessir, “**وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ**”¹⁹⁷ âyetin metnini vererek açıklamaya başlar; “**وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ**” ifadesinde bahsedilen güneşin müstekarrı (yerleştiği yeri) sahih hadisle bize ulaştığına göre arş-ı âlâ’nın altındadır, diye söze başlayarak mealen şu hadis-i şerifi nakleder: Rasulullah (s.a.s.) Ebû Zerri Gıfârî’ye sordu ki; “Ya Ebâ Zerr, güneş nerededir bilir misin? Ebû Zerr (r.a.) “Allah ve Rasulü daha iyi bilir” dedi. Bunun üzerine buyurdular ki; güneş gidip arşın altına secde etti sonra Allah Teâlâ’dan izin istedi ve ona doğup batması için izin verildi.

Yaratılışının evvelinden beri güneş bu hal üzere akıp gider. Yalnız bir vakit gelir ki güneş yine arş-ı âlâ’nın¹⁹⁸ altına gelip secde ile izin istediğinde ona izin verilmeyip mağripten “doğ” diye Rabbânî emir geldiğinde, güneş batıdan doğup semanın ortasına geldiğinde yine dönerek batıdan batması gerekir. Üç gün peş peşe bu hal devam eder ve daha sonra yine âdeti üzere her zamanki yerinden doğar. İşte o zaman tövbe kapısı kapanıp, kâfirlerin imanı ve tövbe edenlerin tövbesi kabul edilmeyecek “**يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ**”¹⁹⁹âyeti kerime’sinin

¹⁹³ Tirmizi, Fezâi’lü’l-Kur’an 7.

¹⁹⁴ Dârimi, Fezâi’lü’l-Kur’an 21.

¹⁹⁵ Ebû Dâvud, Cenaiz, 24; İbn’iMâce, Cenâiz 4.

¹⁹⁶ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 7 b, 8 a.

¹⁹⁷ Yâsin 36/38, “Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu çok güçlü ve her şeyi bilen Allah’ın takdiridir.”

¹⁹⁸ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, v.74 a, 74 b.

¹⁹⁹ En’am 6/158, “(inanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin ya da Rabbinden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı kendisine iyilik kazandırmamış kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki “Bekleyin! Şüphesiz bizde beklemektedir.”

bildirdiği sözü zuhûr etmiş olur ki bu hikmetli halden sonra dünya yüz yirmi sene daha karar kılıp ardından yıkılması harap olması gerektir.”²⁰⁰ Burada müellif hadisi şerifin Arapça metnine yer vermeyip, hadisi şerifin arasında geçen âyeti Arapça metin olarak nakleder. Akabinde “şimdi bu hadisi şerifin zahirinden anlaşılmanaya göre, güneşin konaklaması ile kastedilen secdede iken durduğu zamandır. Bunun karşılığı ise güneşin daimi olan seyridir ki bu da “tecrî” olarak ifade edilmiştir.

Müfessirlere göre, “مُسْتَقَرٌّ” kelimesi ile yedi mana kastedilmiştir. Birinci mana hadisi şerifin zahirinden anlaşılmanadır. İkinci mana ise güneşin belirli sürede yörüngesinde dönüşünün tamamlanması ile oluşan güneş yılıdır. Yalnız bazıları bu manaya itiraz ederek, burada kastedilen mananın ay yılı da olabileceğini söyler. Bunlar da hakiki veya hükmi olabilir. Bu takdirde güneşin bilinen dönüşü ne kadar sürededir; Batlamyus (ö.168-?)’a göre üç yüz atmış gün beş saat elli dakika on iki saniyedir. Saniye ise bir dakikanın atmışta biridir.

Son dönem uzmanlara göre üç yüz atmış beş gün beş saat kırk altı dakika yirmi dört saniyedir ve gece ile gündüz birlikte sayılır. Bazı uzmanlara göre ise bir yıl üç yüz atmış beş gün ve bir günün dörtte biridir. Bazıları ise küsuratını saymayarak yalnız üç yüz atmış beş gündür derler. Yalnız kameri yıl üç yüz elli dört gün ve bir günün beşte dördüdür ve kameri yılın güneş yılından eksiği on gün yirmi bir saat ve bir saatin beşte biridir. Batlamyus’a göre ise kameri yılın eksiği on gün yirmi bir saat ve bir saatin üçte biridir. Son dönem uzmanlara²⁰¹ göre ise on gün yirmi bir saatten bir dakika kadar eksiktir. Burada bu ihtilafın sebebi nedir diye soracak olsak, cevap verilir ki, bu ihtilaf maksuda zarar vermez. Çünkü güneşin seyir halindeki akışı, her bir grubun görüşüne göre müstegarrı olan yerde bulunması olup, Hak Teâlâ’nın kemâl-i kudretine delalet eden ayetlerindendir. Âyeti kerimede geçen “مُسْتَقَرٌّ” kelimesi ismi mekan olur.

Üçüncü manada, “مُسْتَقَرٌّ” ile kastedilen semanın merkezidir. Yani semanın ortası demek olsa gerekir ki, güneşin hareketi ortaya geldiğinde ziyada bir yavaşlık meydana gelmesiyle semanın ortasında güneşin duraksadığı zannedilir. Zira güneşin her yükselişi bir öncesine olan artışına göre yavaş aşamalı olup en sonunda bu aşama

²⁰⁰ Buhârî, Bed’ü’l-Halk 150; Müslim, İman 250.

²⁰¹ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, v.75 a.

tamamlanmış olur.²⁰² Dördüncü mana ise, istikrar manasına masdar-ı mim’i olmasıdır. Yani güneş kendine has yönünde hareket eder demektir. Zira ilk felek basit olduğundan güneşin hareketi sürat ve yavaşlıkla muhtelif olmaz, bilakis birbirine benzer haldedir. Beşinci mana ile kastedilen ise, güneşin kendisi için her gün belirlenmiş olan müntehasına doğru kayması demektir ki, münteha güneşin her gün doğuş ve batış esnasında ulaştığı nihayet noktadır. Zira güneşin bir yıl içindeki dönüşünü tamamlamasında üç yüz atmış doğuş ve batış noktası vardır ve güneşin doğuşu ile batışı gelecek seneye kadar aynı yerde olmaz. Bunun kısaca manası budur ki güneşin yörüngesinin kendine has bir mıntıkası olup hareketinin oluştuğu daire üç yüz atmış bölüme ayrılmıştır ve her bir bölüme derece derler. (Müfessir burada bahsettiği dereceleri detaylıca sıralar.) Altıncı mana ise güneşin dönüşünün yani hareketinin son bulduğu vakittir ki o zaman da kıyamet günü gelmiş olur. Yedinci mana ise “لَمُسْتَقَرِّ لَهَا” yerine “لَا مُسْتَقَرِّ لَهَا” kıraatidir. Meşhur kıraat değildir. Bu durumda mana güneş için istikrar ve durmak yoktur. Belki de göklerin durum ve şeklinde dürülüp parçalanma olmadıkça güneşin seyri durmaz demektir.²⁰³

Müfessir ardından Allah-ü âlem bu âyetin manası budur ki; güneş, kâfirler için sabit alametlerdendir, duracağı yere kadar seyir halinde akar gider. O seyir Aziz ve Alîm olan Allah Teâlâ’nın takdiri ile sabittir. Yine ba’s ve haşr’in mümkün ve gerçek olduğuna işaret eden âyetlerden birini de zikrederek Cenâb-ı Hak “وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ”²⁰⁴ buyurmuştur.²⁰⁵

Esad Efendi sûrenin kırk yedinci âyetine geldiğinde, “وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ”²⁰⁶ ayetin metnini verip, “وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ” ifadesinde bahsedilen kâfirlerin, “size rızık olarak verdiklerimizden infak edin denildiğinde” bu teklife karşı cimrilik ettiklerini belirtir. Oysaki mükellef olana Allah’ın emrine tazim, yarattıklarına şefkatle davranmak vacip kılınmıştı. Kâfir kavim ise buna uymadılar. Onlara Allah’tan sakının denildiğinde

²⁰² *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.75 b.

²⁰³ *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.77 b.

²⁰⁴ Yâsin, 36/39, “Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur.

²⁰⁵ *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.77 b.

²⁰⁶ Yâsin 36/47, “Onlara “Allah’ın size verdiği rızaktan başkaları için de harcayın” dendiğinde, inkarcılar müminlere derler ki: “Dilese Allah’ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Doğrusu siz açık bir yanılığın içindedesiniz.”

sakınmadılar, Allah'ın onlara verdiği rızıktan infak edin denildiğinde ise bundan kaçındılar ve Allah'ın yarattıklarına şefkat etmediler. Kâfirler aslında yemek yedirmenin güzel işlerden olduğunu bilir ve söylerlerdi. Hatta gelen misafirlerini yemek yedirmekle iftihar ederler ve müminlere derlerdi ki; bu yemek yedirmek bizim işimizdir, eğer biz yedirmesek misafirler aç kalacaktı. Oysa siz diyorsunuz ki, bizim İlahımız dilediğine rızık verir. Eğer öyle ise bize niçin infakı emir buyuruyor? Gerçek şu ki, kâfirlerin buradaki kasıtları infak etmekten kaçınmak değildir, müminlere itiraz etmektir. Onun için Allah Teâlâ âyette kâfirlerin gönülsüzlüklerini açıkça ifade etmiştir.²⁰⁷

Ayeti tefsire devam ederken sözünü hadis-i şerifle teyid eder ve bir gün Amr b. Kurre hazreti peygamberin yanına gelerek “Ey Allah'ın Rasûlü! Allah bana şekaveti takdir etti. Bu sebeple rızıkımı elimle çaldığım defimde görüyorum. Ahlaksızlık telkin etmediği sürece şarkı söylemem için bana izin ver” demiş, Hazreti Peygamber de ona cevaben; “Sana ne izin ne ikram ne de nimet vardır ey Allah'ın düşmanı! Yalan söyledin. Allaha yemin olsun ki Allah seni güzel rızıklarla rızıklandırdı ama sen, Allah'ın sana helal olarak verdiği rızığın yerine haram kıldığı rızıkı tercih ettin.”²⁰⁸ Buyrulmuştur. Bu durumda ehl-i sünnete göre, rızık helal veya haram yoldan elde edilebilmektedir. Yine “قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا” kavli-i şerifi de bu konuyu açıkça ifade etmektedir ki, bahsedilen kâfirlerin infak emrine karşı aşırı derecede kaçınmaları küfür ve delalette son noktaya ulaştıklarına işaret içindir der. Ardından müfessir, Mekke kâfirlerinin iki gruba ayrıldığını, bunlara muattıla ve müşrikîn denildiğini, muattıların da kendi içinde gruplara ayrıldığını ve onların inkârdaki boyutlarını da anlatarak âyetin tefsirini tamamlar.²⁰⁹

Sûrenin elli beşinci âyetine geldiğimizde, müellif Esad Efendi'nin âyetin izahı noktasında yine hadis-i şeriflere müracaat ettiğini görürüz. Şöyle ki “إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ”²¹⁰ âyetinin Arapça metnini verip, uygun başlıklar da her zamanki dilsel açıklamalara değindikten sonra el-beyân başlığında âyeti genişçe tefsire başlar; “إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ” sözünde cennet ashabı müminlerdir. Cenab-ı Hak Teâlâ hazretleri

²⁰⁷ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 93 a, 93 b.

²⁰⁸ İbni Mâce, Hudud 38.

²⁰⁹ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 94 b, 95 a.

²¹⁰ Yâsin 36/55, “O gün cennetlikler sefa sürmekle meşguldürler.”

insanları mü'min ve kâfir olmak üzere iki çeşit yaratmıştır. İcmâ ile denilmiştir ki, kâfirler ebediyen cehennemliktirler. Müminler de âsi ve itaatkâr olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. İtâatkar müminler icmâ ile cennettedirler. Asi müminler ise iki gruba ayrılmışlardır ki, biri asi olup büyük günah işleyenler, diğeri ise asi olup küçük günah işleyenlerdir ki bunlarda ittifakla cennetliktirler. Asi olup büyük günah işleyenler de iki grupturlar ki, bunlardan biri tövbe edenler diğeri de ısrar edenlerdir. Tövbe edenlerde icmâ ile cennetliktirler. İsrar edenler de kendi içinde iki çeşittir, bunlardan bir kısmının cehennemlik olduğunda icmâ vardır, diğeri kısmının hali ise Allah'a kalmıştır, dilerse affeder, dilerse azap eder.²¹¹

Cennet ehline gelince, onlar dört gruba ayrılmışlardır ki, bunların cennete gireceklerine ve cennetteki derecelerine Kur'an'ı Kerim delalet etmektedir. Buna göre cennetin isimleri ve dereceleri sekizdir. Şeyh Muhyiddin İbnü'l Arabî²¹² (ö. 638/1240) hazretlerinin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*²¹³ isimli eserinde de belirttiği üzere cennetin en yüksek mertebesi Adn cennetidir ve orada yüksekçe bir tepe vardır ki, Cemâl-i İlahî'ye mazhar olanların toplandığı yerdir. Bir sonraki derece, Firdevs cennetidir, daha sonraki ise cennetü'l-huld, onun ardından da Naim Cenneti'dir. Bundan sonra cennetü'l-me'va vardır, daha sonra darü's-selam gelir, ardından darü'l-mukame bulunur.²¹⁴

Yalnız cennetin dereceleri arasında en yüksek yerde Hak Teâlâ'nın Habibi Muhammed Mustafa (s.a.s.) e tahsis ettiği adn cenneti bulunur. Burada zikredilen sekiz cennete de cennet ehli olan müminler, amellerinin çokluğu nispetinde derecelendirilerek girecekleridir. Bazı âlimler derler ki, cennetin dereceleri Kur'an'ı Kerim'in ayetleri kadar, yani altı bin altı yüz atmış altı tanedir. Cennet hakkında rivayet olunan bir hadis-i şerif şudur ki; "Cennet dümdüz bomboştur, orada herhangi bir yapı yoktur. Dünyada iken cennete fidan dikmeyi çoğaltınız. Denildi ki "Ey Allah'ın Rasulü cennetin fidanı nedir? Peygamber (s.a.s) tesbih sübhanallah ve tehlil leileheillallahtır."²¹⁵ Ya Rasulallah, cennet fidanları nelerdir? Diye sorulduğunda, dünyada yaptığınız tespih ve tehlillerdir diye buyurdular. Cennet ve orada bulunan ağaçlar ve meyveler huri ve

²¹¹ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 112 a, 112 b.

²¹² Mahmud Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, DİA, İstanbul, 1999, c.20 s. 493-516.

²¹³ İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Dâru Sâdır, I-IV, Beyrut, ts.

²¹⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 113 a, 113 b.

²¹⁵ Tirmizî, Daavat 60, "biz burada sahih hadis kaynaklarında bulunan kısmı naklettik. Orijinal metinde Esad Efendi'nin naklettiği kısım sahih kaynaklarda yer almamaktadır."

gılman ve saraylar müminin amel, ahlak ve derece ve halleri, Kur'an'ı Kerim'deki sûrelerde benzetilerek anlatılmıştır ki; Hak Teâla; “كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا”²¹⁶ diye buyrulmuştur. Yani cennette onlara amellerinin karşılığı olarak sunulan her bir rızık karşısında, resim ile gerçek arasında benzerlik kurarak, bu dünyada daha önce rızık olarak gördüğümüz şeylerdir derler.²¹⁷

Müellif, âyetin tefsirinde hadis-i şerife yer verdikten sonra, cennetin makamlarını ifade sadedinde iki cennet daha olduğunu ve burada müminlerin ibadet ve amellerinin karşılığına göre dereceler ve farklarla bulunacağını belirtir. Ardından cennet ve cehennem şu anda yaratılıp yaratılmadığı hakkında ehl-i sünnet ve mutezile'nin arasında görüş farklılığı bulunduğunu, yalnız ulemanın çoğunluğuna göre yaratılmış olduğunu ifade eder. Ayette yer alan “فِي شُغْلٍ فَكَاهُونَ” ifadesini, cennetliklerin ne ile meşgul olduğunu izah için tekrar ele alır. Cennet ehlinin meşguliyetini ifade için kelimelerin yetersiz kalacağını söyler. Konuyu izah ederken bu meşguliyetin ne olduğu hususunda farklı görüşler belirtir ve der ki: birinci görüşe göre, o gün cennetlikler kıyametin dehşetli halinden emin olup lezzet ve sürur ile meşguldürler. İkinci görüşe göre, cennetliklerin halini ifade etmek için kullanılmıştır. Oysaki herhangi bir şeyle meşgul değillerdir. Üçüncü görüşe göre, cennet ehli dünyada güzel işler yapmak istemişlerdir ki, cennette bunları isterler ve dünyadakinden daha farklı bir şekilde verilir ve bununla meşgul olurlar demektir. Dördüncü görüşe göre Rablerini müşahede talebi ile meşguldürler. Beşinci görüşe göre, yakınlarından sevdiklerinden cehennem ehli olanlar var ise onların halinin üzüntüsünü düşünmemekle meşguldürler. Altıncı görüş ise, cennet ehli iki gruptur ki, birinci grup şehadet ehlidir ki, Allah'a kavuşmanın sonsuz aşkı ile meşguldürler. Diğer grup ise nimetlerin lezzeti ile meşgul olurlar. Alimlerin büyüklerinden aktarılan “Cennet ehlinin çoğu eblehlerdir.”²¹⁸ Hadis-i şerifin manası sorulsa, denilir ki, ebleh diye bilinenlerin asıl istekleri cennete

²¹⁶ Bakara 2/25, “İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, “Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir” derler. O kendilerine benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca orada kendileri için tertemiz eşler de vardır ve orada onlar sonsuza kadar kalıcıdırlar.”

²¹⁷ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 114 a, 114 b.

²¹⁸ Rivayet için bakınız; Ebubekir Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *el-Câmi'li-Şüâbi'l-İmân*, (thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid) Mektebü'r-Rüşd, Beyrut 2003, II/ 497-498.

girmek değil, Cemâl-i İlâhî'yi müşâhede etmek olduğu bildirilen bir gruptur diyerek konuyu noktalar.²¹⁹

3.6.3 Sahabî Kavlinin Kullanılması

Hayat rehberimiz Kur'an-ı Kerim'in ilk önce kendi bütünlüğü içinde anlaşıldığını, bunun örneklerinin de bir âyeti tefsir ederken, yine kitabın kendisinden yararlanarak, âyetin âyetle tefsir edilerek sergilendiğini belirtmiştik. Ardından hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim'i en güzel anlayan ilk muhatap ve canlı Kur'an olan Hazreti peygamber olacaktı ki bu konuya Kur'an'ın hadislerle tefsiri başlığında değinerek örneklerine de eser bağlamında sergiledik. Hazreti peygamberin yanında yetişen ve her fırsatta ona ulaşır, anlayamadığı âyetlerin izahını sorarak ilk kaynaktan öğrenen sahabe efendilerimizin yeri de Kur'an'ın anlaşılmasında elbette ilk sıralarda yerini alacaktır.

Sahâbe tefsiri, Kur'an tefsirinin doğuşunda önemli bir yere sahiptir. Çünkü onlar, Arap dili ve adetlerine vakıf idiler. Sahâbilerin iman ve idrak gücünün yanı sıra, eski medeniyetlerin ve felsefi akımların etkisinden uzakta yaşamaları nedeniyle zihinleri berrak, dilleri ise fasih Arapça idi. En önemlisi de Kur'an'ın inişine şahit oluyor, âyet ve sûrelerin nüzul sebebini biliyorlardı. Yirmi üç sene boyunca sahâbiler, anlamadıkları âyet ve sûreleri efendimize sormak suretiyle ve vahiy ortamını bizzat yaşayarak, hem ilim hem de iman noktasında çok ileri seviyeye ulaşmışlardı. Bu durum da Kur'an âyetlerini tefsir konusunda ashâbı, Rasûlullah'tan sonra en güvenilir konuma getirmişti.²²⁰

Sahâbenin tefsir alanındaki bu yetkinliğini bilen tefsir erbabı da eserlerinde sahâbe kavlinde yararlanmaktan geri durmamışlardır. Müellif Esad Efendi'de Yâsin sûresi tefsirinde sahâbe kavlini kullanmış, sûrenin elli ikinci âyetinde sahâbe sözlerine şu ifadelerle yer vermiştir. ²²¹“قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ” İbn-i Abbas (ra) ve Dahhâk ile İbn-i Nüheyk'ten rivayet edilmiştir ki, âyette yer alan “مَرْقَدٍ” kelimesinin mastar olarak gelmiş olması da caizdir. “مَرْقَدٍ” manasında ismi mekan olarak gelmiş olması da caizdir. Kelime müfrettir, toplanma yerine kalkıp getirilmek

²¹⁹ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sureti Yâsin*, vr. 115 a 115 b.

²²⁰ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 71-72.

²²¹ Yâsin 36/52, “Derler ki: “Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim kaldırdı? Rahmânınvaad ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!”

anlamındadır. İbn-i Abbas (ra) Übey b, Ka'b (ra) ve Katade (ra) rivayet edildiğine göre, bahsedilen kâfirlerin “يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا” demelerinin sebebi şudur ki, Hak Teâlâ hazretleri, sûra üfürülmedeki iki nefhâ arasında, onlardan azabı kaldırdığı için o arada uyurlar ve sûr'a ikinci defa üfürülüp yeniden diriltince, kıyametin halini görüp geç kalmış olarak وَيْلَنَا diye dua ederler. Bu kâfirlerin alışlagelmiş vasıflarıdır ki, veyl demelerinin sebebi, cehennemdeki çeşitli azabı gördüklerinde, bunun yanında daha önce gördükleri kabir azabı uyku misali geleceğinden “مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا” dedikleri beyan edilir.²²²

“هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ” ifadesindeki الرَّحْمَن kelimesinde ihtilaf vardır. Bazıları dediler ki, lafza-ı celâl gibi özel isim olduğunda ittifak vardır, ama sıfat olarak kullanılmıştır. Bir kısım âlimler de dediler ki özel isim değildir, sıfat olması gerekir, manası “rahmet, şefkat, lütuf ve ihsanın ulaştığı kemal noktası demektir. Lafzatullah ile eş anlamlı olup, Allah cc. un zatına mahsus bir isim değildir. Seyyid Şerif²²³ (ö. 816/1413) Allah ona rahmet etsin, الرَّحْمَن bilinen ve bilinmeyen Allah'ın ism-i zatına ortak bir kavram ifade etmektedir diye belirtti. Bu nedenle ki bazı âlimler “لا اله الا الرحمن” kelimesinin lügat itibari ile ifade ettiği tevhit olmaz ise de örf-i hukuk itibari tevhit ifade edeceğini söylerler. Sûre-i celîle'nin başlangıcında dahi, bununla alakalı mana art arda gelmiştir. Bu âyet-i kerimenin manası Allah'ü âlem budur ki; “Ey kavim azap ve helak olan halimize bir bakın bizi yattığımız mezardan kim kaldırdı? Bu Rahman olan Allah'ın vaad ettiği ve gelen peygamberler doğru söylediler demektir. Bundan sonra tekrar diriliş mevtanın yeniden kalkışı ve mahşerin çeşitli halleri büyük korkunç işler olduğu için ne zaman ve nasıl olur diye hayal edilir iken, hemen aniden olacağını Allah Teâlâ “إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً” buyurur.²²⁴

Sûrenin elli yedinci ve elli sekizinci âyetlerine geldiğimizde, müellifin İbn-i Abbas (ra) dan rivayet edilir ki, ifadesiyle “Tefsir-i İbn-i Adil”²²⁵ de bahsedildiği üzere “لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ” ve “سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ”²²⁶ âyeti kerimesinde يَدْعُونَ ifadesinde dört farklı yön vardır. Birinciye göre mana, dualarına icabet olunan nefisleri için olan

²²² Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin, vr. 106 b, 107 a.

²²³ Sadrettin Gümüş, “Cürcânî, Seyyid Şerif”, DİA, İstanbul, 1993, c8, s.134-136.

²²⁴ Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin, vr. 107 b, 108 a.

²²⁵ Ahmet Özel, “İbn Âdil”, DİA, Ankara 2020, II. Basım ek, c.1, s. 582-584

²²⁶ Yâsin 36/57-58, “Orada onlar için her tür meyve vardır ve bütün istekleri yerine getirilir. Engin merhamet sahibi Rabden gelen söz şu olacak: “Selam size!”

istekleri talep etmeden hâsıl olan demektir. Yani baktıkları şeyin kendi nefisleri için istemiş olup talepleri kabul edilmiş ve verilmiş olur ikinciye göre mana, cennet ehlinin birbirlerinden isteyebilecekleri şeylerin hepsi veyahut da birbirlerinden istedikleri şeylerin toplamı verilir demektir. Üçüncüye göre mana, kendileri için temenni ettikleri şey hemen elde edilmiş olur demektir. Dördüncüye göre ise *يَدْعُونَ* davadan olduğu için mana, cennet hayatında dünya hayatı gibi olmayıp, nefisleri için dava ettikleri şeylerin hepsi kendilerine verilir demek olur ki davalarının kendilerine verileceğini haber verir.²²⁷

Rahmân ve Rahîm olan Hak Teâlâ hazretleri evvelki ayette “*هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَكَبِّرُونَ*”²²⁸ buyurduğu cennet ehline hiçbir vahşet yoktur. Müminlerden yakınlık duydukları kimseler de yanlarında oldukları halde vahşetten uzaktırlar. Büyük vezir Rablerinin himayesinde her türlü kederden emin ve selim olup, gayet güzel hallerde ve mükemmel bir boşluğun ve hoşluğun içerisinde rahmeti ve merhameti sonsuz Rablerinin kurduğu tahtlara kurulmuş ve her şeyden arınmış olarak çıkacaklarına bu âyet işaret eder. Yine “*سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ*” âyeti ile her türlü zahir ve batın görünen görünmeyen afattan beridirler, yani selâmet gibi. Şu bir gerçektir ki, selâmet sadece cennettir. Çünkü cennette bekâ var fena yok, zenginlik var fakirlik yok, izzet var zelillik yok, sıhhat var hastalık ve sıkıntı yoktur ve selâm ismi Allah’ın isimlerinden bir ismi şeriftir. Nitekim Haşr sûresinin sonunda yer alan “*هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ*”²²⁹ âyeti kerimesi bunu ispat eder. Bunun manasında âlimler ittifak edip selam nispettir, takdiri “selâmet sahibi” demektir. Nispetin manasında ihtilaf ederek, bazı âlimler her türlü ayıptan sâlim ve her türlü noksanlıktan beri olandır dediler. Bazıları ise cennette kullarına selam vericidir, öyle ki bu ayeti kerime bunu açıklar dediler.²³⁰

İbn-i Abbas (ra) dan rivayet edilir ki; kıyamet gününde ehl-i tevhid ateşten çıkarılır. İlk önce ateşten çıkarılanlar Rasülü Ekrem (s.a.s.) in ismine vakıf olanlardır. Onlar tamamlandıktan sonra geride kalanlara Ğaffara’z-zünüp ve Settâru’l-uyup olan Cenab-

²²⁷ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 117 a, 117 b.

²²⁸ Yâsin 36/56, “Kendileri ve eşleri gölgelik yerlerde, tahtlarına kurulacaklar.”

²²⁹ Haşr 59/23, “O kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır; egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözetendir ve üstündür, iradesine sınırlı yoktur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir.”

²³⁰ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 118 a, 118 b.

1 Hak Teâlâ hazretleri “انتم مسلمون و ان السلام وانتم مؤمنين و ان المؤمن” buyurarak, anılan iki ismi şerifi hürmetine tüm ehl-i tevhidi ateşten kurtarıp çıkarır. Bundan sonra cennet ehli naim cennetinde ferahlık ve lezzet ile çadırlarda kuvvet kudret ve rahatlıkta iken üzerlerine donuk bir zerre ile ulaşan ve canlara derecelerine göre yayılarak serpilip bir nur-i ziya ile oturan ve ayakta olan herkesin görebileceği bir konumda Zat-ı Zül-Celâl Hazretleri nazar eyler ve “-Esselem’ü Aleyküm ey Cennet ehli” diyerek kendilerine rahmet ve gufran nazarı ile nida eylediğinde, cennet ehli her türlü lezzeti unutarak, tüm dikkatlerini Rablerinin cemaline çevirerek müşahede ederler ki, Rablerinin cemalini izlemenin nuru ve parıltısı daha sonra da yüzlerinde kalır. “ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ”²³¹ İbn-i Abbas (ra)’den nakledilen bu rivayette bahsedilenlere Rablerinden bir lütuf olduğunu belirtir.

Esad Efendi âyeti tefsir ederken devamında şu ifadeler yer verir; “قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي” “وَأَمْتَأَزُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ” âyet-i kerimesine kadar olan âyetlerde aralarında ki irtibat nedeni ile manası ve muradı Allah-ü alem budur ki, Biz, Habib-i Neccar’ın kavmi üzerine gökten asker indirmediğimiz. Biz ki kahretmek için askere muhtaç da değiliz. Bu kavmi helak etmek için Cibrîl-i Emin’in bir sayhası yeterli oldu da ateş gibi hareketli iken birden sönuverdiler. Adı geçen ey kâfir kavim, sizden önce ne zaman bir peygamber gelse onunla alay eder oldular. Şimdi Mekke kâfirleri görüp bilmezler mi ki, Biz Azimü’ş-şan kendilerinden önce gelen ne kadar nesilleri helak eyledik. Hani önce helak ettiğimiz kavimlerden kendilerine dönüp gelenler var mı? Mekke kâfirleri için delil ve alâmet ölü topraktır, ondan türlü taneler hububat biter de yer dururlar.²³²

Yine biz arz-ı yerkürede hurma ve üzümden bahçeler yaratıp pınarlar akıttık ki, o hurma ve üzümün kendi elleri ile ekip biçip yesinler faydalansınlar diye. Hala bu kadar nimeti görüp te şükretmezler mi? Cenâb-ı Hak Teâlâ’yı her türlü kusur ve noksanlıktan tenzih ederiz. Allah celleşânühü yarattığı çift şeylerin tamamını, yerden bitirdiği nebatat ve onların bilmedikleri şeylerden ve kendi nefislerinden yarattı. O’na ibadet ile O’nu her türlü noksanlıktan tenzih ederiz. Yine bu kâfirler için gündüzden geceyi, geceden gündüzü çıkarmamız da mutlak ve sabit alâmetlerdendir, güneşin

²³¹ Cuma 62/4, “Bu Allah’ın lütfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.”

²³² *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 119 a, 119 b.

karar kılacağı yere kadar akıp gitmesi de açık delillerdendir. Yine âyetlerimizdendir ki, ay'a menziller takdir ettik, hatta öyle ki dönüşünün sonunda eğilip ince hurma dalı gibi kalır. Güneşin ve ay'ın bu seyir ve cereyanlarında süratlerini idrak etmek layıkıyla mümkün değildir. Güneş ve ay her biri kendine özgü bir yörüngede geminin denizde yüzdüğü gibi akıp giderler.²³³

Mekke müşrikleri için sabit alâmetlerdendir ki, biz onların zürriyetlerini dolu gemiye yüklettik ve onların kullanım ve faydaları için gemi benzeri binecek şeyler yarattık. Eğer biz onların suda boğulmalarını dileseydik onları suda boğardık. Onları boğulmaktan kurtaracak kimse yoktur. Biz onları rahmetimizle kurtardık ve onların ecel vakitleri gelene kadar dünya ile zinetlendirip dünya nimetlerinden faydalandırdık ve o kâfirlere önünüzdeki şirk ve dalâletin azabından sakının ve ardınızda kalacak dünyaya aldanarak mağrur olmayın, ondan korkun. O zaman ümit edilir ki bağışlanırsınız denilse yüz çevirirler. Kendilerine Rablerinin âyetlerinden bir âyet geldiğinde onu gönülsüzce karşılar, sonra da uzaklaşırlar. Ve o kâfirlere hak Teâlâ'nın sizlere verdiği rızıktan fisebilillah fakir ve muhtaçlara infak edin dendiğinde kâfirler müminlere: "O kimseleri biz mi doyuracağız? Eğer Allah dileseydi onları doyururdu. Ey müminler sizler gerçekten dalâlettesiniz." derler. Öyle ki ey müminler doğru sözlü iseniz bize olan vaat ne zamandır deyip hazır olmazlar. Ancak birbirleriyle muamelat ve ticaret üzere oldukları halde onları bir sayha yakalar. Ne hazır olanlar vasiyette bulunabilirler ne de yakın akrabalarına geri dönebilirler. Muhtemelen buldukları yerde helak olurlar.²³⁴

Yeniden diriliş için sûr'a üflendiğinde, kabirlerde olan mevta Rablerinin emri olan yere hesap ve ceza için süratle giderler ve "Ey kavim, bizim azap ve helak olmuş halimize bir bakın, bizi mezarımızdan kim diriltip kaldırdı? Bu Rahman'ın vaad ettiği, nebi ve rasüllerin doğru söyledikleridir" derler. O gün insanlar, birinci nefha ile Rabbinin huzuruna hemen toplanırlar ve o gün hiçbir kimseye zulüm ile ceza verilmez, ancak kendi işlediği ameller sebebiyle ceza verilir. O gün gerçekten cennet ehli büyük bir işle meşgul oldukları halde türlü zevk ve safa içindedirler. Onlar ve onların aile efradı da bu zevk ve safa içinde ziynetlerle süslenmiş ve tahtlara yaslanmışlardır. Onlar

²³³ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 120 a, 120 b.

²³⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 121 a, 121 b.

için türlü meyveler hazırlanmıştır ve diledikleri şey hemen hazır oluvermiştir. Onlara Cenab-ı Hak Teâlâ hazretleri “Selam size ey cennet ehli” diye seslenmektedir. Bundan sonra müminler diriliş ve cennete girmek için hazır oldukları halde, müntakım²³⁵ olan Rabbi Teâlâ, günahkârlara, “وَأَمْتَارُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ”²³⁶ diye buyurur.²³⁷

3.6.4 Esbab-ı Nüzûlün Kullanılması

Allah’üTeâla her şeyi bir sebebe bağlamıştır. İnsanlar ise bu sebeplerin bir kısmını görüp anlayabilsede bir kısmını bilip izah edemezler. Kur’an-ı Kerim’in son kitap olarak gelmesinin de bir sebebi vardır ve kendisi bunu özetle hidayet ve yol göstermek diye olarak ifade eder. Ayetlerine baktığımızda iki kısma ayırmak mümkündür ki, bir kısmı Allah Teâlâ tarafından bir sebebe bağlayamadığımız veya hut doğrudan doğruya indirildiğini söyleyebileceğimiz ayetlerdir ki, çoğunluğu böyledir. İkinci kısım ise nüzûlündeki sebebi görebildiğimiz ayetlerdir. Üzerinde duracağımız mevzu da burasıdır. Hz. Peygamber’e bir soru sorulması veya meydana gelen bir hadise dolayısıyla birkaç âyetin yahut da bir sûrenin tamamının inzal olmasına amil olan şeye “sebeb-i nüzul” demektediriz. Naslarda ve vesikalarda tarihi hakikatler gizlidir. Olaylara de en doğru olarak şahitlik eden şüphesiz tarihtir. Tarih ise yalnız başına sonuçlara ulaşamaz. Bir sonucun hâsıl olması için, tabii sosyal ve edebi ilimler, tarihle birlikte çalışırlar. Bu açıdan tefsir ilmindeki sebeb-i nüzul konusunu sadece tarih yönü ile mülâhaza etmemek gerekmektedir. Hüküm teşrii, hüküm tahsis edilmesi ve Allah’ın kelimasının anlaşılması gibi farklı yönlerden de düşünölmelidir.

Bilhassa tefsir ilminde, âyeti izah edip açıklaması yönünden sebeb-i nüzulün önemi büyüktür. Zaten tefsir alanında sahabeyi yükselten en mühim etken de budur. Sahabe efendilerimiz, Hazreti Peygamber’e bir âyet nazil olduğu esnada yanında olmaları hasebiyle, nüzule sebep olan olayı ve sebebini yahut da bir sual soranın durumunu ve suali niçin sorduğunu bilirlerdi. Farklı sebeplerle ve çeşitli olaylara göre nazil olan âyetlerin ayrı ayrı hükümleri ihtiva ettiğini müşahede ederlerdi. Sahâbenin bazıları

²³⁵ Bekir Topaloğlu, “Müntakım” Allah’ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) birisidir. *DİA*, İstanbul 2006, c.32, s 23-24.

²³⁶ Yâsin 36/59, “Ve “Ey günahkarlar! Siz bugün şöyle ayrıldınız” (denir)”

²³⁷ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 122 a.

özellikle de sürekli Hz. Peygamberin yanında bulunan sahâbe, gelen hükümlerle sebepler arasındaki münasebeti çok iyi tesis edebilmişti.²³⁸

Kadim gelenekten bu yana sebab-i nüzulün, İlahi muradın anlaşılmasında ciddi bir yere sahip olduğu açıktır.²³⁹ Murad-ı İlahiyi anlamaya vesile olması ve Hazreti peygamberden sonra ilk kaynaktan bize aktarılması gibi etkenlerle nüzul sebepleri müfessirler tarafından daima itibar görmüş ve yararlanılmıştır. Âlim Mehmet Esad Efendi de sûreti tefsir ederken sebab-i nüzule dair rivayetlere yer vermiştir.

“Hazreti Peygamberin, Risalet döneminde vuku bulan ve Kur’an’ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olayı, durumu yada soruyu ifade etmek üzere “esbabu’n-nüzul”²⁴⁰ kavramını kullanıyoruz. Bazı âyetlerin inmesine yol açan birtakım olaylar, sorular veya durumlar mevcut iken, bilinen bir sebep olmadan nazil olan sûre ve âyetler çoğunluğu teşkil eder. Böyle âyet ve sûrelerde, herhangi bir dış olay olmaksızın asıl iniş sebebini sûrenin genel olarak ihtiva ettiği anlamda aramak gerekmektedir.²⁴¹

Müellif Esad Efendi sûrenin nüzul sebebini bu usulle sûrenin içerisinden almış olmalı ki, kısaca sûrenin nüzul sebebine değinmiş ve eserde şu ifadelere yer vermiştir. “Tefsir âlimlerinin açıklamalarına göre, nübüvvet kitabının anahtarı ve risâlet menzilinein mührü, Habib-i Hüdâ, Rasûlüllah (s.a.v.) Efendimize karşı, kötü huylu küffarın, inkâr dolu hayretleri ile “Sen de bizim gibi bir insansın, peygamber değilsin” diye ısrarla yalanlamaları üzerine, Cenâb-ı Hak, Habib’ini teyid ve dini mübin-i İslâm’ı kuvvetlendirmek, özellikle de müşrikleri inkârdan alıkoymak amacıyla, Arapça olarak ve risalet-i yeminle destekleyerek pekiştirme kastıyla;

”يَسَ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ“

buyurdu.²⁴² diyerek sûreyi tefsir etmeye başlar.

²³⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 2007.

²³⁹ Sebeb’i-Nüzul konusunda detaylı bilgi için bkz: Süyûtî, *El-İtkan Fi Ulûmi’l-Kur’an*, I, s.92-101

²⁴⁰ Demirci, *Tefsir Usulü*, s.220.

²⁴¹ Demirci, *Tefsir Usulü*, s.221-224.

²⁴² *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.21-a.

Müellif sûrenin yedinci âyetini tefsir ederken, “لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ”²⁴³ âyetinde “bu makamın izahı böyledir ki, “فا” tefrî’ için olup onların üzerine “قَوْل”in sübutu imansızlıklarına sebep olduğunu ifade eder, eğer malum ilme tabi kılınırsa. Bazı kimseler ki onların üzerlerine azap yazıldı ise, onların mümin olmayacakları Allah Teâlâ’nın malum ilmi ile tebeyyet hükmü gereğince mümin olmamaları vacib olur. Eğer ki “فا” ta’lil²⁴⁴ için olsa onların mümin olmamaları sözün gerçekleşmesi ile murad olunan azap kelimesinin sübutuna illet olur, eğer ilmi maluma tabi olunursa. Çünkü onlar azap kelimesinin üzerlerine hak olduğu kimselerden olmaları ve imansızlıkları sebebiyledir. Bu takdirde ilm-i malıma tabi olmuş olur. Akabinde et-tefsir başlığında; Allah’ü-Alem manası budur ki, “biz Allah’ü Azimü’ş-şân hakkı için, o kavmin çoğunluğu üzerine kesin azap sabit oldu ki o kavmin çoğunluğu iman etmezler” demektir.²⁴⁵

Esad Efendi âyetin manasını ifade ettikten sonra sebab-i nüzule dair şu rivayete yer verir; Ebu Cehil, Kureyş kâfirlerinin toplantısında, Peygamberlerin en faziletlisi Rasül’i Müctebâ Muhammed Mustafa sallallâhü aleyhi ve selem efendimizi namaz kılarken görürse, Allah’a sığınırız mübarek başını taş ile yaracağına dair yemin etti. Hemen bulunduğu yerden ayrılarak bir taş alıp hazreti peygamberin yanına koştu, kendisini namaz kılarken görüp elindeki taşı peygamber efendimize atmak için kaldırdığı esnada taş eline yapışarak eli boynuna asılı kalmış bir vaziyette kavmine döndü. Olanları anlatırken herkesin gözü önünde taş elinden düştüğünde, Benî Mahzûm kabilesinden kötü bir adam: “Bu taş ile ben helak ederim” diyerek edepsizce ve kötü niyetle Rasülullah’ın yanına vardı. Hak Teâlâ o anda adamı âmâ kıldı. Fahr-i kainat efendimizin sesini duyduğu halde kendisini göremedi. Şaşkın bir halde kavminin yanına vardığında onları da göremedi, onlar kendisine ne yaptın bize haber ver dediklerinde olayı anlatıp “Benim ile onun arasında çok iri cüsseli azgın deve gibi bir acayip hayvan belirdi ve beni kuyruğu ile engelledi, sesini duyduğum halde kendisini göremedim. Eğer biraz daha yanına varsam o acayip havyan beni yemeye muktedir idi” diye anlattığında işte bu âyet-i kerime inzal oldu; “إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ

²⁴³ Yasin 36/7, “Andolsun ki onların çoğu hakkında o söz (azap) gerçekleşeceklerdir; çünkü onlar iman etmeyeceklerdir.”

²⁴⁴ H. Yunus Alpaydın, “Ta’lil; Bir eylemin veya hükmün illete bağlanması anlamında kelam ve fıkıh usulü terimi.” *DİA*, İstanbul, 2010, c.39, s. 511-514.

²⁴⁵ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 28 b, 29 a.

”أَغْلَا لَا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ“²⁴⁶ diyerek müellif, aslında sûrenin yedinci âyetini tefsir ederken sekizinci âyetinin de sebebi nüzulunu ifade etmektedir. Böylelikle âyetler arasındaki siyak sibak ilişkisini de ortaya çıkarır. Bu sebeple burada her iki âyeti birlikte aktarmak uygun olacaktır.²⁴⁷

Müellif sûrenin yetmiş altı ve yetmiş yedinci âyeti tefsir ederken ”فَلَا يَحْزَنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا“²⁴⁸ ve ”أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانَ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ“ ve ”تَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ“²⁴⁹ ifadelerine yer vermiştir. Bu âyeti kerime Rasulü Allah’ın kalbini teselli etmekle O’nun Peygamberliğine işarettir. Öncesinde ”أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا“²⁴⁹ buyrulmasının Allah’ın varlığına uzak bir delil olduğunu; ”أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانَ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ“²⁵⁰ kavli-i şerifi ile de Cenab-ı Hakk’ın varlığının yakın delili olduğunu belirtir.²⁵¹

Bazıları bu âyette “insan” diye bahsedilen kişinin Übeyy b. Halef el-Cümühi olduğunu söylerler. Kendisi yeniden dirilişi inkâr edip Hz. Peygambere gelerek Hz. Peygamber ile atışmış, eline aldığı kemik parçasını ufalayarak “Allah bu çürümüş kemiklere mi hayat verecek bu mümkün müdür?” dediğinde, Rasül-i Ekrem de “Evet, seni dahi diriltecek ve cehennemde karanlığında aşağıların aşağısına indirecektir.” Buyurdularında bu âyet-i kerimenin nazil olduğu rivayet edilir. Fıkıh usulünde açıkça belirtilir ki, böyle bir ayette lafzın umumi olmasına itibar edilir, ayette bahsedilen hususi sebebe değil. Yine Kur’an-ı Kerim’de ”قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الْتَّبِيِّ تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا“²⁵² âyeti bir fert için nazil olmuş ise de hüküm ile küll murat edilmiştir. Yani sebebi özel, ama hükmü geneldir. Burada tefsir edilen âyet-i kerimede Allah-ü Teâlâ’yı veya yeniden dirilişi yok sayan münkirleri reddetmek içindir. Yine ”مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ“ ifadesi ise münafık ve müşriklere tehdit olmakla beraber onların inkârını üç yönü ile kapsar. Birincisi, nifakta ısrar edip küfrü ilan etmektedirler. İkincisi Rasülüllah’ın hak

²⁴⁶ Yâsin 36/8, “Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik, bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır.”

²⁴⁷ *Hülâsatü’t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 29 a, 29 b.

²⁴⁸ Yâsin 36/76-77, “Onların sözleri seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette biliyoruz. İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur.”

²⁴⁹ Yâsin 36/71, “Görmezler mi ki kendi kudretimizin eseri olmak üzere onlar için sahip oldukları nice hayvanlar yarattık.”

²⁵⁰ Yâsin 36/77, “İnsan kendisini bir nutfeden yaratmış olduğumuzu görmez mi?”

²⁵¹ *Hülâsatü’t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 147 b, 147 a.

²⁵² Mücadele 58/1, “Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir.”

peygamber olduğunu bildikleri, halde O'nun risaletini inkâr ederek kâfir olduklarını ilan ederler. Üçüncüsü ise bozuk itikatta ısrar edip kabahatlerini ilan etmeleridir.²⁵³

Müellif burada âyetin tefsirine dair şu ifadelere yer verir; Allah'ü Alem manası budur ki; Habibim Muhammed aleyhi's-selam, kâfir kavmin sözleri seni mahzun etmesin, biz gerçekten onların gizlediklerini de açığa çıkardıklarını da biliriz. İnsan hiç görüp bilmez mi ki, hakikaten Biz kudreti sonsuz onu meniden yarattık, insan ise fazlasıyla çekişen rakip olmaya çalışandır. Öyle düşmandır ki, bunu açıkça beyan etmektedir. İşte bu kâfir kavim düşman olup, ba's ve haşr'ı inkarda ısrar edince delilsiz ve burhansız bir şekilde imkansız olduğunu düşündüklerini Hak Teâlâ beyan ederek “أَوَلَمْ يَضْرَبْ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ” “يَرِ الْإِنْسَانَ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ”²⁵⁴ diye buyurmuştur. Bu şekilde müellif ayetin izahını tamamlamış olur.²⁵⁵ Esad Efendi, sûrenin başlangıcında sûrenin sebebi nüzulüne kısaca değinmiş, burada zikrettiğimiz âyetlerin sebebi nüzulü hakkında ise daha detaylı açıklamalarda bulunmuştur.

3.6.5 Eserde Kıssaların Kullanılması

Kur'an-ı Kerim'de tarihi kişilerle olaylara dair yer alan haberler ve bunlardan bahseden ilime²⁵⁶ “kıssa” denilmektedir. Kıssalar Kur'an'da oldukça fazla yer almaktadır. Allah Teâlâ, geçmiş milletlerin başından geçen olayları anlatarak insanların ibret almasını amaçlamıştır. Kur'an-ı Kerim'de kıssaların, peygamberlerin tevhid mücadelesi, peygamber olup olmadıkları bilinmeyen şahısların başından geçen olaylar ve Hz. Peygamberin yaşadığı bazı hadiselerin anlatımı gibi çeşitlendiği görülür.²⁵⁷ Olayların anlatımı sıralı değildir ve detaylara değinilmez, sadece ibret için bahsedilen miktarına yer verilir ve çıkarılacak derse vurgu yapılır.

Yâsin sûresinde de ashab-ı karye olarak zikredilen kıssa eserde detyalı bir şekilde anlatılmıştır. İsa aleyhisselam zamanında Antakya halkına gönderilen iki elçinin,

²⁵³ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 148 b, 149 a.

176 Yâsin 36/78-79 “Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve “Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?” diyor. De ki: “Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüünü bilir.”

²⁵⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 149 b.

²⁵⁵ İdris Şengül, “Kıssa”, *DİA*, Ankara, 2022, c. 25, s. 498-500.

²⁵⁷ Remzi Kaya, “Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri,” TC. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi c. 11, s.2, 2002.

insanları bir olan Allah'a davet ettiği, halkın iman etmekten çekinmesi üzerine bazı mucizeler ile insanların imana geldikleri ifade edilmektedir. Her devirde insanların tevhid inancından uzaklaşarak putlara veya ilah edindikleri bazı şeylere tapınmaya meyilli oldukları müşahede edilir. Yarattıklarını en iyi bilen Allah cc. kullarına bu sebeple her devirde peygamberler göndermiş, onları imanî, itkadî ve ahlakî boyutta sapkınlıktan korumayı amaçlamıştır.

Ashab-ı karye kıssasında da gelen iki elçiden bahsedilir ama bunların isimleri bilinmemektedir. Elçilerin Haabib-i Neccar adında bir zata gelerek onu imana davet ettikleri, onun iman etmesi sonucu halk arasında tepki çektiği belirtilir. Elçilere iman edenin az olduğu onların ise davete devam ettikleri bildirilir. Şehrin uzak bir tarafından koşarak Habîb-i Neccâr isminde bir kimsenin geldiği, “-Ey kavmim, gelen bu resullere tabi olun ki; bu peygamberler tebliğ için sizden bir ücret de istemezler ve sizi hidayete davet ederler. Benim için ne engel vardır ki, beni yoktan var eden bir ilaha niye inanıp ibadet etmeyeyim, sizler de ona dönüp ibadet edesiniz. Ben Allah'tan gayrı bir kimseyi ilah edinir miyim? Eğer Hak Teâlâ bana bir zarar dilese, sizin ilahlarınız bunu geri çeviremez ve onların bana bir faydası dokunmaz. Bende o ilahları kendime ilah edinsem delalette kalmış olurum. Hakikaten ben âlemlerin Rabbi olan Allah'a iman ettim, gelin sizde sözümü dinleyin, sizde iman edin” diye nasihat ettiği sırada; kafir kavmin türlü işkencelerle Habîb-i Neccâr'ı şehit ettiğinden bahsedilir. Cenab-ı Hak'ta Habîb-i Neccâr'a dereceler vererek cennetime gir buyurduğunda, nimeti celileye vasıl olmanın sevinciyle –Ah ne olaydı da, Rabbimin beni mağfiret edip ikramlarda bulunduğunu kavmim bilseydi- dediği, Yâsin sûresinde ifade edildiği gibi eserde de detaylı olarak zikredilmektedir.

3.6.6 Eserde İsrâiliyatın Kullanılması

İsrâiliyat; Yahudilik ve Hıristiyanlık'tan İslam kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgiler için kullanılan bir terimdir.²⁵⁸ İslamiyet'in doğduğu dönemde Arabistan'da önceki dinlere mensup insanlar bulunmaktaydı. Hz. Peygambere ilk vahiy geldiğinde akrabası olan, Hanîf dinine mensup Varaka b. Nevfel'e giderek yaşadıklarını anlatması ve onun da Hz. Peygamberin risaletini tasdik edip, teselli etmesi bunu destekler

²⁵⁸ İbrahim Hatiboğlu, “İsrâiliyat”, *DİA*, İstanbul, 2001, c. 23, s. 195-199.

mahiyettedir. Aslen önceki ilahi dinlerde de gelecek olan son peygamberin bilgisi mevcuttur. Bu durum bize göstermektedir ki, önceki dinlerin inananları ile İslam dininin mensupları birbirinden etkilenmişlerdir. Bu etkileşim devam ettikçe de ilerleyen zamanlarda önceki bilgilerden İslamiyete de aktarım olabilmıştır.

“İslam’a ve özellikle tefsir ilmine girmiş olan Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup, Hz. Peygamber’e ve O’nun asrında yaşamış olan sahâbe ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber, İsrâîliyat kelimesinin manası içine girer. Tek kelime ile, İslam’a yabancı olan her şey, bu kelimenin bünyesinde mütâla’a edilmelidir.”²⁵⁹

Kur’an-ı Kerim’de, ibret alınması kastıyla geçmiş milletlerin kıssaları anlatılmaktadır. Yalnız bu kıssalarda zaman, mekân ve gereksiz ayrıntılara yer verilmemiş, olaydan çıkarılması gereken ibret ve ders için yeteri kadar bahsedilmiştir. Aynı kıssalar, Tevrat ve İncil’de daha detaylı ve olay bazen de olduğundan farklı anlatılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de özetle bahsedilen olayların, detayını öğrenme merakı, âlimleri kıssa da kapalı bırakılan mevzuları araştırmaya itmiş, böylece sahabe döneminden itibaren ehl-i kitaptan bilgi edinmeye çalışılmıştır. İlk dönem sahabeler, Peygamber efendimizin, “*Dini konularda Ehl-i Kitaba hiçbir şey sormayın. Zira kendileri sapıtmış olan bu insanlar sizi asla doğru yola iletmezler.*”²⁶⁰ İfadesiyle niçin cevaz vermediğinin, yine Efendimizin, “*...Benî İsrâîl’den nakilde bulunun bunda bir sakınca yoktur.*”²⁶¹ Sözüyle, İslam’a uygun olan nakil’e ruhsat verdiği bilinci ile hareket etmişlerdir. Ancak zamanla Hz. Peygamber’in bu izni yanlış anlaşılaraq her türlü bilginin nakledildiği anlaşılmaktadır.²⁶² Tefsirde zayıflık noktası sayılabilecek İsrâîliyat’da böylelikle nakledilerek, tefsir eserlerinde yer alabilmıştır.

Eserde rastladığımız İsrâîli haberlere bizde burada yer vermeye çalışalım; müfessir sûrenin on dördüncü âyetinde “*إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مَّرْسَلُونَ*”²⁶³ tefsirinde; “İş bu kıssada bahsedilen resuller, İsa aleyhisselam tarafından

²⁵⁹ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyyat*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1992, s.29.

²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* III, 378.

²⁶¹ Buhârî, *Enbiyâ*, 50; Müslim, *Zühd* 72.

²⁶² Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 124-125.

²⁶³ Yâsin 36/14, “Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Onlar “Biz size gönderilmiş elçileriz” dediler.

vekil olarak tayin edilmişlerdir. Cenâb-ı Hak buyurur ki, İsa'nın irsali bizim irsalimizdir. Bir zamanlar, Antakya şehrine yakın bir yerde Habib-i Neccar'ı koyun otlatırken gördüler. Habîb-i Neccâr bu iki kişiye, -sizler kimsiniz, dedi. Onlar da –İsa Aleyhisselam tarafından gönderilen resulleriz, sizi Cenab-ı Hakka davet ve ibadete çağırarak için gönderildik dediler. Habîb-i Neccâr onlara –Resulullah'ın resulleri olduğunuza dair bir deliliniz var mıdır? –Evet vardır dediler, biz körlerin gözünü açabilir, abras hastalarını iyi edebiliriz dediler. Habîb-i Neccâr'ın uzun zamandan beri hasta bir oğlu vardı, onu elleriyle sığadıkları zaman çocuk şifa bulup iyileşti. Habîb-i Neccâr bunun üzerine imana geldi ve mümin oldu.²⁶⁴

Bu durum halk arasında duyulup yayılınca, birçok hasta gelerek resullerin elinden şifa buldu. Bu haber o kavmin reisi Antihaş b. Antihaş'a ulaştı, melik bu iki resulü çağırıp, -Bizim ilahlarımızdan başka ilah var mıdır? dedi. Resuller –Evet, seni ve ilahlarını yaratan yoktan var eden, yaratmayı örneksiz yapan her şeyin yaratıcısı Hak Cella ve Âla vardır, dediler. Melik –Tamam gidebilirsiniz, bakalım sizin emriniz ile ne yaparız- diyerek onları gönderdi ama arkalarından gönderdiği adamları ile onları çarşı pazar ortasında yalanlayıp darp ederek hapse attırdı. Bu haber Hz. İsa Aleyhisselam'a ulaşınca Şem'ûn es-Safa'yı onları teyid ve destek için gönderdi. Şem'ûn tebdili kıyafet ile Antakya'ya vardı ve melikin yakın adamları ile hoş sohbet ederek onların, ardından da melikin ülfetini, dostluğunu kazandı. Bir gün melik ile sohbet ederken bilmeden, -Duydum ki, siz iki kişi hapsetmişsiniz. Onların davalarının ne olduğunu ve ne söylediklerini biliyor musunuz? Melik –Hayır, ben onlara karşı öfkeli olduğum için onlarla konuşmak istemedim- dedi. Şem'ûn –Eğer uygun görürseniz, onlar hapisten çıkarılıp huzuruza getirilsin de davalarının ve maksatlarının ne olduğu anlaşılrsa, ona göre hareket ederdiniz- deyince, melikin emriyle resuller getirildi.²⁶⁵

Şem'ûn onlara –Sizi kim gönderdi- dedi. Onlar da –Her şeyin yaratıcısı olan ve her türlü şirk ve şüpheden münezzehtir olan Allah celle ve Âla gönderdi- dediler. Şem'ûn es-Safa, -Peki buna âyet ve alâmetiniz nedir- dedi. –Her ne isterlerse yaparız dediler. Bunun üzerine melik gözleri mahvolmuş ve göz çukurları dahi kaybolmuş bir köleyi getirmelerini emretti ve getirdiler. Bu resuller Allah Teâlâ'ya dua edince o anda gözleri

²⁶⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 42 a.

²⁶⁵ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr 43 b, 44 a.

açıldı. Bu iki resul balçıktan iki fındık kadar habbe yapıp göz bebeği yerine koyduklarında, köle o anda görmeye başladı. Melik bu hale ziyadesiyle şaşırıp, Şem'un'a –Sende İlahına söyle, sana da böyle harikulade bir güç versin ve sana ve İlahına ba's (ölüleri diriltme) şerefi verilsin dedi. Melik Şem'un'a –Benim senden gizli bir sözüm yoktur. Bizim ilahlarımız işitmez ve görmezler ve kimseye fayda sağlayamazlar dedi. Çünkü Şem'un ne zaman melik ile beraber onların putlarının yanına varsa sırrını saklamak ve onlardan gibi görünmek için putlarına karşı saygı ve sevgi gösterirdi ki, hatta melik onu kendi milletinden zannetmişti.²⁶⁶

Melik resullere dedi ki, -Eğer ölüyü de diriltirseniz sizin ibadet ettiğiniz Rabbinize iman edeceğim. Onlar da –Bizim İlahımız her şeye kadirdir- dediler. Bunun üzerine öleli yedi gün olmuş ama defnedilmemiş soylu birisinin oğlu vardı, onu getirdiler. Resuller açıkça Şem'un'da gizlice dua edince, bi-iznillahi Teâlâ ölü hayat bularak kalktı ve –Ben ölmüştüm, müşrik olarak öldüğüm için beni cehennemden yedi kat çukuruna attılar, nar-ı azabı gördüm. Şimdi imana gelin ve kendinizi o azaptan fazlasıyla sakının. Gök kapıları açıldı ve nuranî genç gördüm, Cenab-ı Bari'nin izniyle şefaata eden üç kişi gördüm- dedi. Melik bu üç kişinin kim olduğunu surdu. O iki resul ile Şem'un'u gösterdi. Melik bu hale hayran kaldı ve bu olayın tesirinde kaldığını Şem'un bilince, kendisinin de bu iki resulü takviye için geldiğini ve ba's ile desteklendiğini açıklayıp Hakk'a davette gayretle ısrar edince, melik ve kavmin bir kısmı bunun üzerine iman ettiler.²⁶⁷ Burada zikredilen rivayetlerin Yahudî ve Hristiyan kaynaklardan alınmış olabileceği düşünülmektedir.²⁶⁸

3.7 Eserin Dilbilimsel Yönü

Kur'an-ı Kerim katıksız bir Arapça ile indirilmiştir, bu sebeple onun dil açısından tahlile tabi olması bir zorunluluktur. Kur'an'ı anlamaya yorumlamaya gayret eden herkes, onu dilbilimsel yönden bir tahlile tabi tutmuştur. Kur'an'ın ilk muhataplara izahı esnasında, bazı kelimelerle ilgili açıklamalar bizzat Hz. Peygamberin şahsı

²⁶⁶ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 45 a, 45 b.

²⁶⁷ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 46 a.

²⁶⁸ Ahmet Sait Sıcak, "Ashâbü'l-Karye Kıssası Hakkındaki Rivayetlerin ve Tefsir Anlatılarının Sihhati Bağlayıcılığı ve Telif Süreci" *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Dergisi*, sy. 1, 2021, c.4, s. 64-107.

tarafından da yapılmıştır. Arap olmayan toplumların da İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte, Kur'an üzerindeki dilbilimsel çalışmalar hız kazanmıştır.²⁶⁹

Kur'an'ı doğru anlama ve izah etme çabasıyla kaleme alınan eserlerde dilsel izahlar yer almaktadır. Yalnız üzerinde çalıştığımız eserde Esad Efendi, bu izahları ayrı başlıklar altında ele almış, kendisinin Arap dilindeki maharetini böylelikle gözler önüne sermiştir. Öyle ki daha önce üç dilde şiir yazabilecek kadar dil bilgisi olduğunu ve bir divanı bulunduğunu belirtmiştik.

Esad Efendi tefsir ettiği her âyette ilk önce el-Lüga başlığında kelime anlamlarını vermiş, sonrasında el-İrab başlığı ile de Arapça gramer bilgisini detaylıca aktarmıştır. Eserin her âyetinde bulunan bu dilsel izahlardan birkaçına, bizim de bu başlık altında yer vermemiz uygun olacaktır.

Müellif Yâsin Sûresi altıncı âyetinde “لِيَتَذَكَّرَ قَوْمًا مَّا أَنْذَرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ”²⁷⁰ adeti üzere ilk önce el-lüga başlığında kelime anlamlarına yer verir. نذر sözlükte kişiyi korkutmak için söylenen sözdür. قوم sözlükte erkektir, kadın değildir ve kendi lafzından müfredi yoktur ve رهط gibi müennes ve müzekkeri aynıdır. Çoğulu اقوام ve çoğulunun çoğulu ise اقادم gelir. Genelde adam denildiğinde kadını da kapsadığı için bayanlarda bu kavme dahil olur. Bu makamda kavim ile kastedilen Rasûlullah (s.a.s.) uyarısı umumi herkese olduğundan bayan erkek şamil olmaktadır. Devamında ابااء kelimesi اب'in çoğuludur. Aslı hareke ile yazıldığında ابو dür. Burada واو hazf olunmuştur ve tesniyesine ابوان denilir اقلون ise غافل kelimesinin çoğuludur. Gaflet sözlükte, unutarak terk etmek manasındadır.²⁷¹

Müellif bu ifadelerin ardından her âyeti tefsir ederken olduğu gibi el-irab başlığında Arapça gramer bilgisine yer vermiştir. Bizde Esad Efendi'nin Arapça dilbilgisini sergilemek adına, âyeti ele alırken cümlenin öğelerini nasıl izah ettiğini, eserin kendi dili ile aktarmamızın yerinde olacağı düşüncesindeyiz.

“لِيَتَذَكَّرَ”da lam harfi cerdir. “تَذَكَّرَ” if'al babında muzari' muhatabdır. “ان” masdariyye, mukadder ile mansubdur. Fa'ili, zamir-i hitab-ı müstetirdir. Cümlesi te'vil-i masdarda

²⁶⁹ Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, Şûle Yayınları, Ekim 2011, s.143.

²⁷⁰ Yâsin 36/6, “(Bu kitap) izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından, ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde bulunan bir topluma uyarısını diye indirilmiştir.

²⁷¹ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 25 b, 26 a.

lam ile mecrur olup تنزِيل'in mef'ul-i gayr-ı sarıhidir. Yahud mukadder مرسَل cümlesinde olan مرسَل'e müte'allıktır. "تُنذِرُ قَوْمًا مَا"nın mef'ul-i sarıhidir. "مَا أَنْذَرَ آبَاؤُهُمْ" da mevsule ya mevsufe ya masdariyye ya nafiyyedir. Mevsule ya mevsufe olduğunda تَنْذِرُ'nın mef'ul-i sanisidir. "أَنْذَرَ آبَاؤُهُمْ" cümlesi sıla ya sıfattır, ما'ya 'aid mahzuftur. "مَا أَنْذَرَ" ya takdirindedir. Masdariyye olduğunda cümle te'vil-i masdarda olup mesel-i mukadder muzafun ileyhi olur. Ve mesel-i mukadder تَنْذِرُ in mef'ul-i sanisidir. Nafiye olduğunda cüml "قَوْمٌ" e sıfat olur. Ve "تُنذِرُ"nın mef'ul-i sanisi mahfuz "عَذَابًا" olur. "فَهُمْ غَافِلُونَ" da فا üç veche göre ta'liliyye olup "أَنْتَ لِمَنْ أَلْمَسْتَهُمْ" mefhûmuna, yahud "تُنذِرُ" ya müte'allık olur. Vech-i ahir ki "مَا" nafiye olduğudur, "فَا" tefri'iyye olup مَا أَنْذَرَ cümlesi üzere tefri' olur. هُمْ zamir-i cem, قَوْمٌ'e' yahud اِبَاءٌ'ya raci' mübtedadır, غَافِلُونَ haberidir. Cümlesi ta'liliyye yahud tefri'iyyedir.²⁷²

Müfessir âyette her bir kelimenin harfin irabını detaylıca ele aldığı halde, el-beyan başlığında yine ağır bir dil kullanarak ve dilsel açıdan ayeti ele almış ve açıklamalarına şu şekilde devam etmiştir.

تُنذِرُ tekrar uyarmayı gösteren muzari sigası ile gelmiştir ki, yeniden تنزِيل ile alakalıdır. Şüphe yoktur ki yeniden uyarış yeniden inzal ile olmuştur. Çünkü nüzul adım adım tedricen olduğu için uyarıda sürekli olmakta insanlığı tesiri altına almaktadır ve hikmete uygun olandır. Eğer ki nüzul bir defada topluca olsaydı, nüzulün bitmesi ile uyarı da kesilmiş olması gerekirdi ki, burada yeniden uyarmaya delalet eden müzari sigası ile gelmiştir. Yahut da "لِمَنْ أَلْمَسْتَهُمْ" âyetinin dalâlet ettiği mana ile ilgili olarak gelmiştir. Zannımca "تُنذِرُ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا" demektir. Bu örnekteki gibi durumlarda denilir ki, bu âyetin illeti gaye yönü üzere değildir. Zira maksat için fail olan o gaye ile zatını tamamlamış demek olur ki bu ise eksiklik gerektirir. Allah-ü Teâlâ belki fiilin zuhûru esnasında bulunmakla maksada benzemiş olur. Metinden anlaşılana yorumlayanlara göre böyledir. Yalnız keşif ehline göre ise Hak Teâlâ için iki kemal vardır. Biri zatının kemalidir ki, vacibu'l-vücûd olması gereği hayat, ilim ve vahdet gibi sıfatları vardır lakin bu sıfatlarla anılmaya ve bilinmeye, yani kendisinden başkasına hiçbir yönden ihtiyacı yoktur. Bir diğeri de esmâ'sının kemalidir ki, onlarla nitelendirilmesi ile alakalıdır. Esmâ'sının kemali eserlerinin görünmesi ve onun üzerine hükümlerinin tertibi ile olsa da tamamlanmış olmaz ancak görünenin mevcudiyeti ile tamamlanır. Öyle ise zatının kemali mertebesi vardır lakin esmasının kemali mertebe değildir.²⁷³

²⁷² Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin, v.26-a, 26-b

²⁷³ Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin, vr. 26 b, 27 a.

مَا نُذِرْ أَبَاؤَهُمْ kelimesi ya mevsule veyahut da mevsufedir. لِنُذِرْ'nın ikinci mefûlü olmak üzere aidi mahzuftur. Takdiri اُنْذِرْ اَبَاؤَهُمْ اَلَّذِي اَلْعَذَابُ اَلَّذِي اُنْذِرْ اَبَاؤَهُمْ veya "اُنْذِرْ اَبَاؤَهُمْ عَذَابًا" demektir. Yada ما نافيye olup kavminin hepsi rasüle şiddetle ihtiyaç duymakta olduklarını beyan eden sıfat olup ikinci meful olan عَذَابًا hazf edilmiştir. Burada اَبَاؤَهُمْ ile kast edilen yakın olan babalarıdır ki, bunlarda Kureys'ten Benî Kinâne²⁷⁴ topluluğudur. Bir süre vahiy gelmemiş ve Rasûlullahtan önce onlara nebî gelmediğinden uyarılmamışlardır ama daha uzak babalarından uyarılan olmuştur. Öyle ise ما'nin nafiye olmasıyla babalarının uyarılması gerçeğine delil olan önce bahsettiğimiz hususlar arasında bir çelişki yoktur. Burada bahsedilen gerçekten öz babaları mı yoksa mecazi anlamda mı kullanıldığı sorulacak olsa deriz ki; gerek babaları kastedilmiş olsun gerekte yakın büyük babaları kastedilmiş olsun, bu tür yerlerde hakikat ve mecaz anlam birbirine yüklenerek mana verilmesi de caizdir.

"فَهُمْ عَافُونَ" kelimesinde ise, daha önceden belirttiğimiz "مَا نُذِرْ" da bulunan ما'nin durumu yani, mevsûle, mevsûfe veya masdariyye olarak yorumladığımız görüşe göre "لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ" sözünün manası ile ilgili olur. Aslında evvela akıllarına uymuş olan babaları uyarılmayan bu kavmin durumlarını gözden geçirir ve kendilerinin gaflet içinde olduklarını belirtir. Yoksa kendilerine resul gönderilme sebebi gaflet içinde olmaları değildir.²⁷⁵

Müellif devamında şu ifadeler yer verir; Allah-ü âlem bu âyetin manası budur ki; "Ya Muhammed, Biz Aziz ve Rahim'in indirdiği Kur'an-ı Hakîm hakkı için hakikaten sen Rasûl-i Mükerrerem dosdoğru yol üzere olan peygamberlerdensin. Babaları azap ile korkutulmayan bir kavmi korkutmak için gönderildin. O öyle bir kavimdir ki uyarılmaktan korkutulmaktan gafildirler," demek olur ifadeleri ile diğer ayete geçer.²⁷⁶

Dilbilimsel izaha bir diğer örnekte sûrenin otuz yedinci âyetini gösterebiliriz. "وَآيَةٌ لَهُمْ" Müfessir âyeti tefsire genel usulü üzere el-lüga diyerek sözlük bilgileri ile başlar. آيَةٌ mucize, alâmet demektir. لَيْلٍ gecedir, çoğulu kuralsız olarak يا harfi ilavesiyle لَيْلَى olur, لَيْلَةٌ güneşin batışından doğuşuna kadar ki

²⁷⁴ Casim Avcı, Kinâne; "Adnânilere mensup büyük bir Arap kabilesi", *DİA*, Ankara, 2002, c.26, s.31-32.

²⁷⁵ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 27 b, 28 a.

²⁷⁶ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 28 b.

²⁷⁷ Yâsin 36/37, "Gece de onlar için açık bir kanıttır. Gündüzü ondan çekip alırsınız da karanlıkta kalıverirler."

vakittir. **سلخ** deri yüzmek demektir. **نهار** güneşin ışığının yayıldığı, gün doğumundan batımına kadar olan vakittir. "مُظْلَمُونَ" if'al babında gelmiş ismi failin çoğuludur. Sülasinin masdarı olan **ظلمت** kara gölge demektir.²⁷⁸

El-irab **واو** atıf harfidir. **أَيَّةٌ** mübtedadır. **لَهُمْ** da **ل** harfi cerdir, **هُمْ** zamiri ise cem-i müzekkerdir. **عَارٌ** ve **مَعْرُورٌ** zarf-ı müstekar olup cümlelerin haberidir. **لَيْلٍ** mübtedadır. **نَسَلَخُ** kelimesi fiil ve faildir. **مِنْهُ** da ise **مِنْ** harf-i cer, **هَا** zamiri **عَارٌ** ve **مَعْرُورٌ** nun mefulün bih gayr-i sarividir. Buradaki zamir **لَيْلٍ**'e döner. **النَّهَارَ**, **نَسَلَخُ** kelimesinin mefulüdür. Cümlesi mübtedanın haberidir. **فَادَاهُمْ** de ise, **فَا** harfi takiptir, **إِذَا** anilik bildiren zaman zarfıdır. **هُمْ** çoğul zamiridir, mübtedadır, **مُظْلَمُونَ** onun haberidir. Zamir ise kavme döner.²⁷⁹

Müellif burada asıl dilsel izahı el-beyan başlığında yapar ve "وَأَيَّةٌ لَهُمْ اللَّيْلُ نَسَلَخُ مِنْهُ" **النَّهَارَ** âyeti kerimesinde, **سلخ** kelimesinin iki anlamda kullanılır. Birincisi, örtüsünü kaldırmak, çekip çıkarmak manasındadır. Diğeri ise, dışarı çıkarmak manasındadır. **Nez'** manasındaki misali, "سلخت الاهداب عن الشات" koyundan deriyi yüzerek çıkarmak manasındadır. İhrac-u izhar manasının misali de "سلخت الشات من الاهداب" yani koyunu deriden çıkardım demek olur. Öyle ise **سلخ** kelimesinin her iki manadaki kullanımına göre de âyeti kerime istiare²⁸⁰ türündendir. İlk manaya göre koyundan deriyi çıkartmak yine istiareden olup, ışığın kaybolması ile gece olması gibi postun çıkarılması ile koyunun görünmesi aynı sayılır ki aralarındaki benzerlik gecenin olması için ışığın kaybolması gerektiği gibidir. Burada iki istiare meydana gelir, birincisi cins ismi olan masdarda olur ve istiare-i aslıyye; ikincisi türemiş olan **نَسَلَخُ** fiilinde olur ki istiare-i tebiyye denir. Bu manada kullanıldığında zaman zarfı olan **إِذَا**'nin içeriği pek görünmemiş ancak **فَا** harfi takip olmuş olur.²⁸¹

İkinci manaya gelince, burada Şeyh Abdülkâhir²⁸² ve Sekkâkî'nin²⁸³ görüşüne göre, **سلخ** kelimesi çıkarmak manasında olduğundan, **سلخت الشات من الاهداب** örneğinde olduğu

²⁷⁸ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 72 a.

²⁷⁹ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 72 b.

²⁸⁰ İsmail Durmuş, İskender Pala; "İstiare", "İlgisi benzeşme olan en önemli mecaz türü ve edebi sanat." *DİA*, İstanbul, 2001, c.23, s.315-318.

²⁸¹ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 72 b, 73 a.

²⁸² Nasrullah Hacimüftüoğlu, "Abdulkahir el-Cürcânî", "Arap dilbilgini ve edebiyat nazariyatçısı", *DİA*, İstanbul, 1988, c.1, s.247-248.

²⁸³ İsmail Durmuş, "Sekkâkî, Ebu Ya'kûb", "Arap belâğâtında çığır açmış dilbilimi âlimi", *DİA*, İstanbul, 2009, c.36, s. 332-334.

gibi istiare türünden, gündüzü geceden çıkarırız demek olur. Bu takdirde **إذا** anlık zaman zarfı durumunda olur ve **ف** takib harfinin işlevi pek görünmez. **سَلَخ**'nin bu anlamdaki kullanımına baktığımızda bazı çelişkili görüşler ve yönlendirmeler olsa da mana kitaplarında bahsedilen çelişkiler ve farklı görüşler detaylıca ele alınmıştır. Sonuç olarak cumhur ulemanın görüşü **سَلَخ**'nin soyup çıkarmak anlamında kullanıldığıdır.

Müellif şu ifadelerle âyetin tefsiri tamamlar; “Allah ü Âlem âyeti kerimenin manası budur ki, o meşhur kâfirler için, “Allah Azimüş-şan’ın gündüzü geceden çekip çıkarması mucize ve alâmettir. Gündüz geceden ayrılınca o kavim karanlığa zulmete dâhil olurlar. Yine Cenâb-ı Hak Teâlâ aşağılık kâfirler için açık bir mucize olarak **“وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ”**²⁸⁴ buyurmuştur.²⁸⁵

Esad Efendi, Arapça, Farsça ve bir sözlük yazacak kadar engin Türkçe ve diğer dillerin bilgisine hakimdir. Bu alandaki donanımını eserde olabildiğince sergilemiştir. Her âyeti tefsir ederken gerek ayırdığı başlıklarla gerek dili kullanımı gerektiğinde de kaynak belirterek veya belirtmeden yaptığı nakiller ile dildeki ve tefsirdeki yetkinliğini gözler önüne koymuştur. Bizde müellifin bu yönünü az da olsa yukarıdaki örneklerle açığa çıkardığımız kanaatindeyiz.

3.8 Eserin Rivâyet Yönü

Birçok ilimde olduğu gibi tefsir ilminde de rivayetler önemli bir yer tutar. Hatta tefsir ilminin doğuşunun Hz. Peygamberin Kur’an’ı Kerimi açıklaması ile başladığını göz önüne aldığımızda, tefsir ilminin rivayetle oluştuğunu ve günümüze bu şekilde geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta ilk dönemlerde Kur’an’ı Kerim’in âyetleri tefsir edilirken, Peygamber veya ashâbının açıklamaları, belirli bir isnad zincirine dayalı olarak aktarılmaktaydı. Bu rivayetler ilk önceleri şifahî yolla bir sonra gelen nesile aktarıldığı halde; müstakil tefsir eserleri kaleme alınmaya başladığı dönemlerden itibaren yazılı kaynaklar haline gelmişti. Zamanla bu yazılı malzemelerden, büyük bir tefsir rivayet külliyyatı meydana geldi.”²⁸⁶ Yalnız tefsir

²⁸⁴ Yâsin 36/38, “Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde akıp gider. Bu çok güçlü ve her şeyi bilen Allah’ın takdiridir.”

²⁸⁵ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.73 a, 73 b.

²⁸⁶ Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, Şüle Yayınları, Ekim 2011, s.100.

ilminde isnad ve rivayet dediğimizde, hadis ilminde ki aynı anlamı kapsamadığı malumdur.

İslam ilimlerinde, her ilim dalının rivayetlere bakışı aynı şekilde değildir. Hadis ilmi, rivayetlerin isnadlı olarak zikredilmesini önemser ve bu noktadan hareket ederek hadislerin sahih veya uydurma olanını seçmek ister. Tefsir ilminde ise rivayetleri araştırıp ve tenkit etme noktasında Hadis ilmi kadar titiz davranılmaz. Bu nedendir ki müfessirler, bir hayli rivayeti tefsirlerine izah amacı ile alabilmişlerdir. Hadisçi yönü ile öne çıkan müfessirler dahi, tefsir amacıyla eserlerinde zikrettikleri hadislerin sıhhati ve isnadlı zikredilmesi konusunda diğer haberlerdeki kadar daha dikkatli davranmadıkları göze çarpar. Bu durum müfessirlerin tefsir rivayetlerine karşı hadis rivayetlerinden daha farklı bir bakış açısı ve tutum içerisinde olduklarını göstermektedir. Tefsir rivayetlerinde, hadis ilminde olduğu gibi merfu, mevkuf ve maktu diye bir ayırtım olmaksızın; ayetlerin anlamını tesbit etmeye yardımcı olacak her türlü bilgiyi aktaran nakillere yer verildiği âşikardır. Bu durum ise, tefsir ilminde rivayetin bilinen manada ki rivayetten farklı anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.²⁸⁷

Rivayetlerin tefsirde ki durumunu göz önünde bulundurarak eserde bulunan bazı rivayetlere yer vermemiz uygun olacaktır. Eserde, müellifin ilk önce surenin fazileti ile ilgili rivayetlere yer verdiğini ve bu rivayetlerde “*Enes (r.a.) den mervidir ki*” şeklinde isnad belirttiğini ifade etmiştik.

Sûrenin yedinci âyetinde “لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَىٰ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ”²⁸⁸ “O kavmin çoğunluğu iman etmezler, onların üzerlerine azap sabit olmuştur.” İfadesinin ardından; rivayet olunur ki, diye başlayarak şu rivayete yer verir: “Ebu Cehil Kureyş’in önde gelenlerine yemin ederek, Peygamber (s.a.s)’i namaz kılarken görür ise neûzü billah, mübarek başlarını taş ile yaracağını söyledi. Hemen bir taş alarak şeytani planını gerçekleştirmek üzere, namaz esnasında peygamberin yanına vardığı vakit, eli

²⁸⁷ Ali Karataş, “Tefsir İlminde Rivayet Algısı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 18 sy. 1, s. 21-57.

²⁸⁸ Yâsin 36/7, “Andolsun ki, onların çoğu hakkında o söz (azap) gerçekleşecektir; çünkü onlar iman etmeyecekler.”

boynuna asılı kaldı ve taş eline yapıştı. Bu halde iken kavminin yanına döndüğünde eline yapışan taş herkesin içinde yere düştü.²⁸⁹

Bu durumu gören Ben-î Mahzûm kabilesinden bir adam bu taş ile varıp ben helak ederim diyerek, namazda olan Peygamber (s.a.s.)’in yanına vardığında, Hak Teâlâ Hazretleri o adamı kör kıldı ve Allah Rasûlünün sesini duyduğu halde kendisini göremedi. Bu hal üzerine mahcup bir şekilde kavmine dönen adama oradakiler ne yaptığını sordular. Adam cevaben –Benim elim ile O’nun arasında iri cüsseli deve şeklinde bir şeyin kendisini kuyruğu ile men ettiğini belirtti. Eğer daha fazla yaklaşmış olsaydım o şey beni yutmaya muktedir idi.” diye anlattığında “ **إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا** ”²⁹⁰ âyeti nazil oldu. İfadeleri ile yedinci âyeti tefsir ederken yer verdiği rivayette isnadına hiç değinmemiştir.²⁹¹

Müellif sûrenin on dördüncü âyetinde “ **إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَهُكُمُ** ”²⁹² tefsir ederken beyan sadedinde; “bu âyette nukte-i latife vardır, açıklaması budur ki” diyerek sened veya herhangi bir kaynak belirtmeden şu rivayete yer verir: “İş bu kıssada bahsedilen resuller, İsa aleyhisselam tarafından vekil olarak tayin edilmişlerdir. Cenâb-ı Hak buyurur ki, İsa’nın irsali bizim irsalimizdir. Hak Teâlâ’nın izni ile Rasûlullah’ın gönderdiği, Allah’ın gönderdiği. Şimdi ‘Habibim, onlar resulün resulüdür, ben ise Allah’ın Rasulüyüm, nasıl temsil olunurum diye düşüncede olma. Bu minval üzere olanlar da Rasûlullah’tır. Senin zatı mükerrermini yalanlayanlar, onları da yalanlamış gibidir. Cenab-ı Hak burada resulünü teselli etmektedir. Bu meselenin fikhî boyutu da böyledir.²⁹³

Bundan sonra gönderilen o iki resulün isminde ihtilaf vardır. Hakikati budur ki, birinin ismi Yahya birisi de Bûleş’dir. Bir zamanlar, Antakya şehrine yakın bir yerde Habîb-i Neccar’ı koyun otlatırken gördüler. Habîb-i Neccâr bu iki kişiye, -sizler kimsiniz, dedi. Onlar da –İsa Aleyhisselam tarafından gönderilen resulleriz, sizi Cenab-ı Hakka davet ve ibadete çağırarak için gönderildik dediler. Habîb-i Neccâr onlara –

²⁸⁹ *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.28 b.

²⁹⁰ Yâsin 36/8, “Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik, bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır.”

²⁹¹ *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 29 a.

²⁹² Yâsin 36/14, “Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Onlar “Biz size gönderilmiş elçileriz” dediler.

²⁹³ *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 41 b.

Resulullah'ın resulleri olduğunuza dair bir deliliniz var mıdır? –Evet vardır dediler, biz körlerin gözünü açabilir, abras hastalarını iyi edebiliriz dediler. Habîb-i Neccâr'ın uzun zamandan beri hasta bir oğlu vardı, onu elleriyle sığadıkları zaman çocuk şifa bulup iyileşti. Habîb-i Neccâr bunun üzerine imana geldi ve mümin oldu.²⁹⁴

Bu durum halk arasında duyulup yayılınca, birçok hasta gelerek resullerin elinden şifa buldu. Bu haber o kavmin reisi Antihaş b. Antihaş'a ulaştı, melik bu iki resulü çağırıp, -Bizim ilahlarımızdan başka İlah var mıdır? dedi. Resuller –Evet, seni ve ilahlarını yaratan yoktan var eden, yaratmayı örneksiz yapan her şeyin yaratıcısı Hak Cella ve Âla vardır, dediler. Melik –Tamam gidebilirsiniz, bakalım sizin emriniz ile ne yaparız- diyerek onları gönderdi ama arkalarından gönderdiği adamları ile onları çarşı pazar ortasında yalanlayıp darp ederek hapse attırdı.²⁹⁵

Bu haber Hz. İsa Aleyhisselam'a ulaştınca Şem'ün es-Safa'yı onları teyid ve destek için gönderdi. Şem'ün tebdili kıyafet ile Antakya'ya vardı ve melikin yakın adamları ile hoş sohbet ederek onların, ardından da melikin ülfetini, dostluğunu kazandı. Bir gün melik ile sohbet ederken bilmeden, -Duydum ki, siz iki kişi hapsetmişsiniz. Onların davalarının ne olduğunu ve ne söylediklerini biliyor musunuz? Melik –Hayır, ben onlara karşı öfkeli olduğum için onlarla konuşmak istemedim- dedi. Şem'ün –Eğer uygun görürseniz, onlar hapisten çıkarılıp huzurunuzda getirilsin de davalarının ve maksatlarının ne olduğu anlaşılrsa, ona göre hareket ederdiniz- deyince, melikin emriyle resuller getirildi.²⁹⁶

Şem'ün onlara –Sizi kim gönderdi- dedi. Onlar da –Her şeyin yaratıcısı olan ve her türlü şirk ve şüpheden münezzeh olan Allah celle ve Âla gönderdi- dediler. Şem'ün es-Safa, -Peki buna âyet ve alâmetiniz nedir- dedi. –Her ne isterlerse yaparız dediler. Bunun üzerine melik gözleri mahvolmuş ve göz çukurları dahi kaybolmuş bir köleyi getirmelerini emretti ve getirdiler. Bu resuller Allah Teâlâ'ya dua edince o anda gözleri açıldı. Bu iki resul balçıktan iki fındık kadar habbe yapıp göz bebeği yerine koyduklarında, köle o anda görmeye başladı. Melik bu hale ziyadesiyle şaşırıp, Şem'ün'a –Sende İlahına söyle, sana da böyle harikulade bir güç versin ve sana ve

²⁹⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 42 a.

²⁹⁵ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 42 b.

²⁹⁶ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr. 43 a.

İlahına ba's (ölüleri diriltme) şerefi verilsin dedi. Melik Şem'un'a –Benim senden gizli bir sözüm yoktur. Bizim ilahlarımız işitmez ve görmezler ve kimseye fayda sağlayamazlar dedi. Çünkü Şem'un ne zaman melik ile beraber onların putlarının yanına varsa sırrını saklamak ve onlardan gibi görünmek için putlarına karşı saygı ve sevgi gösterirdi ki, hatta melik onu kendi milletinden zannetmişti. Melik resullere dedi ki, -Eğer ölüyü de diriltirseniz sizin ibadet ettiğiniz Rabbinize iman edeceğim. Onlar da –Bizim İlahımız her şeye kadirdir- dediler. Bunun üzerine öleli yedi gün olmuş ama defnedilmemiş soylu birisinin oğlu vardı, onu getirdiler. Resuller açıkça Şem'un'da gizlice dua edince, bi-iznillahi Teâlâ ölü hayat bularak kalktı ve –Ben ölmüştüm, müşrik olarak öldüğüm için beni cehennemden yedi kat çukuruna attılar, nar-ı azabı gördüm. Şimdi imana gelin ve kendinizi o azaptan fazlasıyla sakının. Gök kapıları açıldı ve nuranî genç gördüm, Cenab-ı Bari'nin izniyle şefaata eden üç kişi gördüm dedi. Melik bu üç kişinin kim olduğunu surdu. O iki resul ile Şem'un'u gösterdi. Melik bu hale hayran kaldı ve bu olayın tesirinde kaldığını Şem'un bilince, kendisinin de bu iki resulü takviye için geldiğini ve ba's ile desteklendiğini açıklayıp Hakk'a davette gayretle ısrar edince, melik ve kavmin bir kısmı bunun üzerine iman ettiler.²⁹⁷

Daha sonra, diğerlerinin ilmullah ile kâfir olacakları sabit olduğu için cehennemde ebedi olarak ateşte kalacaklardır.” ifadeleri ile rivayeti detaylıca aktaran müellif, yukarıda da belirttiğimiz gibi herhangi bir sened veya kaynak vermez. Öyle ki “Cenab-ı Hak Teâlâ buyurur ki” diyerek naklettiği kutsi hadislerde de kaynak olmadığı görülmektedir.²⁹⁸

Müellif Esad Efendi sûrenin yirmi altı ve yirmi yedinci âyetlerini tefsir ederken “قَالَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقْوَاهُ ۖ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ”²⁹⁹ âyetin metnini verip surenin başından yirmi altıncı âyete kadar olan kısmın kısa ve öz toplu bir izahattan sonra sûrede darb-ı mesel olarak bahsedilen resullerin kıssasına dair rivayetin devamına yer verir. Müşrik Antakya halkı gelen resullere, “Siz bize uğursuzluk getirdiniz. Eğer söyleyip durmakta olduğunuz bu peygamberlik davasından vazgeçmezseniz, sizleri taşılayacağız ve sizi şiddetli bir şekilde helak edeceğiz” dediklerinde; Rasul-i kiram

²⁹⁷ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.43 b, 44 a.

²⁹⁸ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 44 b.

²⁹⁹ Yâsin 36/26-27, “Rabbimin beni bağışladığını ve güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini keşke kavmim bilseydi” dedi.

kafirler –Sizin uğursuzluğunuz kendinizden kaynaklanır. Bizim peygamberliğimizi kabul etmeyip birde hayret mi edersiniz? Siz gerçekten küfürde ısrar ederek haddi aşan bir kavimsiniz- dediler.³⁰⁰

O esnada şehrin uzak bir tarafından koşarak Habîb-i Neccâr isminde bir kimse gelip, “-Ey kavmim, gelen bu resullere tabi olun ki; bu peygamberler tebliğ için sizden bir ücret de istemezler ve sizi hidayete davet ederler. Benim için ne engel vardır ki, beni yoktan var eden bir ilaha niye inanıp ibadet etmeyeyim, sizler de ona dönüp ibadet edesiniz. Ben Allah’tan gayrı bir kimseyi ilah edinir miyim? Eğer Hak Teâlâ bana bir zarar dilese, sizin ilahlarınız bunu geri çeviremez ve onların bana bir faydası dokunmaz. Bende o ilahları kendime ilah edinsem delalette kalmış olurum. Hakikaten ben âlemlerin Rabbi olan Allah’a iman ettim, gelin sizde sözümü dinleyin, sizde iman edin” diye nasihat ettiği sırada; kafir Antakya kavmi türlü işkencelerle Habîb-i Neccâr’ı şehit ettiler. Cenab-ı Hak’ta Habîb-i Neccâr’a dereceler vererek cennetime gir buyurduğunda, nimeti celileye vasıl olmanın sevinciyle –Ah ne olaydı da, Rabbimin beni mağfiret edip ikramlarda bulunduğunu kavmim bilseydi- dedi. Geçmişte olan bu kıssa ile; senin risaletini inkar eden, Rahmete’n-lil-Alemin olduğunu yalanlayan müşriklere darb-ı mesel olarak, Rabbi Teâlâ Habîb-i Ekrem’ine hitap buyurmuştur.³⁰¹ Habîb-i Neccâr’ın öldürülmesinden sonra kâfir kavme Kakhâr-ı İlahî’den zuhûr eden azabı, Hak Teâlâ şöyle beyan eder; “وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِلِينَ”³⁰²

Sûrenin otuz sekizinci âyetine baktığımızda “وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ”³⁰³ müellif şu şekilde izah eder; “وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا” kavli-i şerifinde, bize sahih hadisle ulaştığı üzere, güneşin karar kıldığı yer arş-ı âlâ’nın altında bulunur. Rasûl-i Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem bir gün Ebu Zerr el-Gıfârî’ye hitaben “-Ey Ebâ Zerr, güneşin nerede gurûb ettiğini bilir misin?” Ebû Zerr “-Allah ve Rasülü daha

³⁰⁰ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 57 a, 57 b.

³⁰¹ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 57 b-60 b.

³⁰² Yâsin 36/28, “Ondan sonra kavmi üzerine gökten bir ordu indirmedik, indirmeyiz de.”

³⁰³ Yâsin 36/38, “Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah’ın takdiridir.”

iyi bilir” dedi. Bunun üzerine buyurdular ki, “-Güneş arş-ı Âla’nın altına gidip secde etti ve Allah Teâlâ’dan izin istedi. Onun doğup batmasına izin verildi.³⁰⁴

Güneş yaratılmaya başladığı günden beri bu şekilde doğar ve batar. Yalnız bundan sonra bir vakit güneş yine gelip arşın altına secde eder ve izin ister ki, ona izin verilmez ve batıdan doğ denilir. Hakk’ın emri sadır olduğunda güneşin bunu tutmamasına imkan yoktur ki; güneş batıdan doğar ve semanın tam ortasına geldiğinde, yine tersine dönerek batıdan batması gerekir. Bu hali üç gün devam eder ve bundan sonra yine adeti üzere doğudan doğar. İşte o zaman tövbe kapısı kapanıp kâfirlerin imanı ve tövbe edenlerin tövbesi kabul olmaz. “يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمْنَتْ مِنْ قَبْلُ”³⁰⁵ ayeti kerimesi ile buyrulan hüküm gerçekleşmiş olur ve bu hikmetli işten sonra dünya yüz yirmi sene daha kalıp sonra harap ve viran olması gerektir.”³⁰⁶ Şeklindeki hadis-i şerifi senediyle birlikte nakleder.³⁰⁷

Sûrenin elli yedi ve elli sekizinci âyetini tefsir ederken, “لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ”³⁰⁸ lafzı celilini beyan ederken, “سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ”³⁰⁹ ayetinde ki “سَلَامٌ” kelimesi, her türlü zahiri ve batini afetlerden sıyrılmak selamete ermekdir. Gerçek selamet ise muhakkak ki cennettedir. Çünkü orada bekâ vardır fanilik yoktur, zenginlik vardır fakr yoktur, izzet vardır zelillik yoktur, sıhhat afiyet vardır hastalık sıkıntı yoktur. Selam ismi aynı zamanda Allah’ın isimlerinden biridir ki, Haşr sûresinde “هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ”³⁰⁹ ayeti kerimesi bunu ispat eder. Selam isminin manasında ulema ittifak etmişlerdir, selam nispettir, takdiri selamette olan güvenlikte olan demektir dediler. Daha sonra nispetin tercümesinde ihtilafa düştüler. Bazı âlimler, “selâm” her türlü kusurdan ayıptan uzak noksanlıktan beridir dediler. Bazıları da cennette kullarına selam vericidir dediler.³¹⁰

³⁰⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sureti Yâsin*, vr. 73 b.

³⁰⁵ En’âm 6/158, “Daha önce inanmış yahut inancı kendisine iyilik kazandırmamış kimseye, rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz.”

³⁰⁶ Buhârî, *Bed’ü'l-Halk*, 4; Müslim, *Îmân* 250.

³⁰⁷ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sureti Yâsin*, vr. 74 a, 74 b.

³⁰⁸ Yâsin 36/57-58, “Orada onlar için her tür meyve vardır ve bütün istekleri yerine getirilir. Engin merhamet sahibi rabden gelen söz şu olacak: “Selam size!”

³⁰⁹ Haşr 59/23, “O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır; egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir.”

³¹⁰ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sureti Yâsin*, vr. 117 b.

İbni Abbas (r.a.) rivayet olunmuştur ki; kıyamet günü olduğunda ehl-i tevhid³¹¹ cehennemden çıkarılır. İlk önce çıkarılan, Rasül-i Ekrem, Nebiyy-i Muhterem Hz. Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi ve selemin ismini kabul edenlerdir. Onlardan sonra Ğaffar-üz-zünub ve Settar-ül-üyub olan Allah Teâlâ “*انتم مسلمون و ان السلام وانتم*” diye buyurarak, “Selâm” ve “Mü’min” ismi şerifi hürmetine cümle ehl-i tevhidi cehennemden azad eder. Müellif Esad Efendi, bu rivayetin “*Tefsîr’i İbn-i Adil*’de”³¹² nakledildiğini belirtir. Cennette, Rabbi Teâlâ’nın kullarına daha nasıl ikramlarda bulunduğunu ve cennetin güzelliklerini, en güzel lütuf ve ikramın ise Cemalullah’ı seyretmek olduğunu ifade ederek ayetin izahını tamamlar.³¹³

Müellif Esad Efendi, eserde bir hayli rivayete yer vermiş, bu rivayetlerin bir kısmında sened ve metnine yer verirken, bazılarında hiç değinmemiştir. Eserin başında surenin fazileti ile ilgili rivayetlerin metnini vermiş, senedini kısmen de olsa zikretmiştir. İlerleyen âyetlerde ise kendi reyine göre hareket edip sened ve metine yer vermeden mealen nakilde bulunduğu görülmektedir.

3.9 Eserin Dirâyet Yönü

Kur’an-ı Kerim’in anlaşılması ve açıklanması noktasında, rivayet ve dirayet tefsiri adı altında iki ana yöntemle incelendiği bilinmektedir. Rivayet tefsiri Kur’an, sünnet ve sahâbe kavli gibi ana kaynaklardan nakille yapılan tefsire denir. Dirayet tefsiri ise; yalnızca bu gelen rivayetlere bağlı kalmayıp, müfessirin dil, mantık, kıyas ve daha başka ilimlere dayanarak yaptığı Kur’an tefsiri demektir. Buna *rey* veya *aklî tefsir* de denilmektedir.³¹⁴

Genel anlamda tefsirleri rivayet ve dirayet olarak kesin çizgilerle ayırmak ta zordur. Çünkü her dirayet tefsiri, rivayete konu olan ana kaynaklardan yararlanmak mecburiyetindedir. Öyle ki rivayet tefsirinde bir âyeti tefsir ederken yine Kur’an’ın kendisinden yararlanılacağı gerçektir, buna âyeti âyetle tefsir etmek de diyebiliriz.

³¹¹ Muhittin Bağçeci, “Ehl-i tevhid”, Allah’ın birliğine inanan bütün müslümanlar veya gerçek tevhidin kendi inanç sistemlerince temsil edildiğini savunan Ehl-i sünnete, Mutezile veya mutasavvifeye bağlı olanlar anlamında bir tabirdir.” *DİA*, İstanbul, 1994, c. 10, s. 531.)

³¹² Ahmet Özel, “İbn Âdil”, “el-Lübâb fi ‘ulûmi’l-Kitâb adlı tefsirin müellifi, Hanbelî âlimi”, *DİA*, Ankara, 2020, II. Basım, ek-1, s. 582-584.

³¹³ *Hülâsatü’t-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 118 a, 118 b.

³¹⁴ Mustafa Ünver, *Tefsir Tarihi ve Usulü*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No 2056, Açıköğretim Fakültesi Yayını No 1090, Ankara, Ocak 2013, s. 121.

Yalnız müfessir bir âyeti bu anlamda ele alırken açıklamak için kullandığı âyet yine müfessirin kendi ilmi derinliği ve reyine kalmaktadır. Bu bağlamdan yola çıkarak her bir tefsir eserinde rivayet ve dirayet usulü iç içe meczolmuştur diyebiliriz.

Esad Efendi'de eserinde bahsettiğimiz iki ana yöntemi uygun ve yerinde kullanabilmiş, rivayetlere dayandığı görüşlerini kendi reyî istikametinde sergilemiştir. Bizde eserde tespit edebildiğimiz noktaları burada örneklendirmeye çalışalım.

Müellif, sûrenin sekiz ve dokuzuncu âyetini tefsir ederken, “إِنَّا جَعَلْنَا فِيْ أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ”³¹⁵ ve “وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَعْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ” ve “إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُّقْمَحُونَ”³¹⁶ “Bu âyetin açıklaması budur ki, bu kavmin küfürde ısrar etmelerinden, günah ve dalâletlerinin uzayıp gitmesinden ve Hakk’a yönelmemelerinden dolayı, kalpleri mühürlenmiş olup, onlara uyarıcı ve açık delillerin fayda sağlamadığını, içlerinden bir güruhun elleri çenelerine döndürülmüş olduğu halde boyunlarına bukağılar geçirilmiş olup, kafaları yukarda, önlerinde ne olduğunu göremeyen bir halde önlerine bakmaya muktedir olmadıklarını ifade sadedinde böyle tarif edilmiştir.³¹⁶

Yalnız bunların arasında önlerindeki engelleri sökmeye çalışan bir grup mevcut olsa da burada zikredilen kendilerine mani olan setlerden dolayı küfür ve delalette devam eden, İslam’ı kabul etmekten uzak cehalet çukuruna gömülmüş ve orada hapsolmuş durumda oldukları için, boyunlarına geçirilen demir halkalarla azap çukurunda mahpus olup çevrelerinde olandan bir şey göremedikleri tarif edilen gruptur ki, buda istiâre-i temsiliyye olur. Yada teşbih-i mürekkebe³¹⁷ olmuş olur ki, zillet üzere oldukları halde küfürde ki ısrarları, boyunlarına bukağı geçirmeye benzetilmiş; inat ve kibirlerinden dolayı haktan yüz çevirmeleri gerekene yönelmemeleri ve yüzyıllarca ki geçmişlerinden ibret alamamaları, arkalarında bir set diye teşbih edilmiş; son hallerini yani içinde oldukları durumu görememeleri de önlerinde bir set şeklinde teşbih

³¹⁵ Yâsin 36/8-9, “Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik, bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır. Onların önlerinden bir set, arkalarından bir set çektik, böylece gözlerini perdeledik; onlar artık göremezler.”

³¹⁶ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 29 b.

³¹⁷ İsmail Durmuş, “Teşbih” “Beyan ilminde iki veya daha fazla şeyin bir vasıfta ortak olduğunu ifade eden terim.” *DİA*, İstanbul, 2011, c. 40, s. 556-557.

olunmuştur. Bu yönü ile ele alındığında bu iki ayeti teşbih-i mürekkebe kabilinden görmek caiz olacaktır.³¹⁸

Müellif âyetleri beyan ettikten sonra; Allah'ü a'lem, Biz o kavmin çoğunluğunun önüne ve arkasına bir set çektik ve onları bürüyüp örttük ki, onlar her taraflarını göremezler. Özetle âyeti kerimenin manası budur ki; o kavmin üzerlerine kelime-i azap vacip olmuş idi. Onların boyunlarına bukağılar asmak sureti ile önce ve sonra kendilerine yapışık setler yaptık. Ateş çukurunun ortasında kuşatılmış ve delaletlerinin zirvesinde kapalı kıldık, artık onlar cihetten bir yönü göremezler. Kavmin çoğunluğu bu halde olunca; “وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ”³¹⁹ âyeti gelmiştir.³²⁰

Yine sûrenin otuz altıncı âyetini tefsir ederken; “سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ”³²¹ ifadesi kelime olarak ve itikadi anlam olarak ta her türlü eksiklikten ve noksanlıktan tenzih manasında olan tesbihin adıdır. Yerde, havada ve suda süratli bir şekilde seyir eden manasında olan سبوح ‘dan türemiştir. Bu takdirde سُبْحَانَ kelimesinin açık anlama delaleti dört cihetten olur. Birincisi “merri serî” manasında سبوح ‘dan türemiş halidir, ikincisi ise tef’il babında kullanılması, üçüncüsü cins isme delalet eden masdardan özel isim haline gelmesi, dördüncüsü ise fiil ile masdar makamında bulunmasıdır. Bu şekilde ifade edildiğinde her biri de mübalağa ifade etmektedir.³²²

Burada “سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ” ile ahiri âyeh, سُبْحَانَ yaratılmışlar, ile’l-ebed Adem’den bu yana kullar Cenab-ı Vacibü’l-vücut سُبْحَانَ celle şanühüyü yüceltiklerinin tesbih ettiklerinin ilanıdır. “سبحان الله” bazı zamanlarda hayret ifadesi olarak kullanılmaktadır ki, “سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا”³²³ âyetinde olduğu gibi aslen veya nezihçe bir ifadeye göre de olsa hayret manasınadır. Bazen de hayret kast edilip tenzih ifade olunur ki “سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ”³²⁴ âyetinde olduğu gibi. Zira burada emir ile kast edilen iftiranın

³¹⁸ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 30 a – 31 a.

³¹⁹ Yâsin 36/10, “Kendilerini uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler.”

³²⁰ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 31 a, 32 b.

³²¹ Yâsin 36/36, “Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri çifter çifter yaratan Allah her türlü eksiklikten uzaktır.”

³²² *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 70 b, 71 a.

³²³ İsra 17/1, “Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir.”

³²⁴ Nûr 24/16, “O kulağımıza geldiğinde “Bunu konuşmak bize yakışmaz, fesühânal-lah, bu apaçık bir iftiradır” deseydiniz ya!”.

büyüklüğüne hayret سُبْحَانَ manasındadır. Nasr sûresinde ise “فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ”³²⁵ ifadesi demektir. Burada tesbih sebebiyle hayretten mecazdır. Zira hayret verici bir durumla karşılaşan kimse الله سبحان der.³²⁶

“Allah-ü âlem manası budur ki; Hak Teâlâ ve tekaddes hazretlerini her türlü noksanlıktan ve kusurdan tenzih ederiz. Allah azimüş-şân her türlü şeyden yerden bitirdikleri ve kemdi nefislerinden olan ve bilmedikleri şeylerden çifter çifter yarattı. Ona ibadet eder ve O’nu şirkten ve şüpheden tenzih ederiz” demektir. Burada ayetin tefsirinde müellif gerek سبح kelimesinin izahında, gerekse de âyetin içinde ki kullanımında ve âyeti izah bağlamında farklı âyetleri örnek getirirken seçtiği âyetlerle tefsirde ki rey’ini ortaya koymuştur.³²⁷

3.10 Eserin İşâri (Sûfi) Yönü

Tasavvufi tefsir, sûfi müfessirlerin ve âlimlerin Kur’an-ı Kerim ayetlerindeki lafızları zahiri anlamlarının dışında tasavvufî açıdan başka manalar aramaları sonucu ortaya çıkmış bir tefsir tarzıdır. Tasavvufî bu yorumlar, sadece Kur’an-ı Kerim tefsirinde mevcut değildir. Kur’an tefsirlerinin haricinde de ortaya konulan birçok tasavvuf literatüründe de bunun örneklerine rastlanmaktadır. Mesela Muhyiddin İbnu’l-Arabî’nin ve Gazâlî’nin bazı âyetlerle ilgili yorumlarını bunlara örnek göstermek mümkündür.³²⁸

Müellif Esad Efendi’nin de sûreyi tefsir ederken işâri yorumlara oldukça fazla yer verdiğini, hatta onun sûfi meşrepli bir kimse olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Eserde öncelikle mukattaa harflerini tefsir ederken tasavvufî tefsirin çarpıcı bir örneğine görülmektedir. Müellif şu ifadelerle yer verir; Şeyh Sadreddin Konevî (ö.673/1274)³²⁹ dedi ki diyerek Konevî’den nakledilen bir rivayetle başlar. Buna göre, bu harfler ile murad, harflerin ruhanileridir. Rufâ’a b. Râfî’den rivayet olunan hadis-i şerifin şerhi budur ki; bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) birlikte namaz kılariken, mübarek

³²⁵ Nasr 110/3, “Rabbine hamederek şanınım yüceliğini dile getir ve ondan af dile; şüphesiz O tövbeleri çok kabul edendir.”

³²⁶ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 71 b.

³²⁷ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 72 a.

³²⁸ Albayrak, *Tefsir Usulü*, s.106.

³²⁹ Ekrem Demirli, “Sadreddin Konevî”, *Vahdet-i vücûd düşüncesinin Muhyiddin İbnü’l-Arabî’den sonraki en mühim temsilcisidir.*, *DİA*, İstanbul 2008, c.35, s. 420-425.

başlarını rükudan kaldırdıklarında “semiallahü limen hamideh” dediler. Bende “ رَبَّنَا لَكَ ” dedim. Efendimiz (s.a.v.) de: “Ben otuz küsur melek gördüm ki, hangisi bunu önce yazacak diye yarışıyorlardı³³⁰” buyurdular.³³¹

Öyle ise, şeriata ve keşfe göre sabittir ki her şey sureti ile tam olmaz, onun illa ki bir ruhu vardır” diyerek, ruhla ilgisini açıklamaya ve ispatlamaya çalışır ve özetle der ki; bu ruhun izleri insanların çoğunluğuna açık değildir. Ekseriyetle o ruha öncekilerin ruhu da yardım edip taraftar olmakla izleri ortaya çıkar. Bundan malum oldu ki; cümle sûrelerin işlevi ve sözleri şarta bağlıdır. Onların yükselmeleri olmaz, illa kendilerine yakın bir refakatçinin desteği ile yükselebilirler. Yardımcıları dahi onlar gibi o ruha eylem ile niyetlerinin ve ilimlerini tabi olan himmetlerinin alakalarıyla tesir eden, olacakları emre sahih bir itikat kararıyla yardım eder.

Harfler ve kelimeler dahi tek tek veyahut birleşerek anıldığında değerden de özellik vardır ki telaffuz olduğunda veya yazıldığında suretleri vasıtasıyla ruhlarının görüldüğü hak şahitlerine ve kesin tecrübe ile evliya ve enbiya şahittirler. Böyle olduğundan yukarda bahsedilen husus ki rivayet eden kişinin okuduğu terkib-i hamdde otuz üç harf vardır. Her harfin de bir ruhu vardır ki o harflerle hitap edilen şeyin suretini ispat, amilin niyeti ve nefsi yönelişi ve ilim ve itikadına bağlı himmetinin neticesi, onun niyetine göre sonuçlanır.

Yukarıda bahsedilen hadis’i şerifte, “بضعة و ثلاثين” buyurulup, bid’in evveli üç ahiri dokuz olmakla terkib-i hamdde olan otuz üç harfin ruhları olan otuz üç meleğe işaret edilmiştir. O zaman bu esasa binaen, zeki ve kabiliyetli kimselere gizli değildir ki, bazı sûrelerde olan harflerin ruhları, o sûre-i kerimeyi değiştirilmekten ve tahrif edilmekten koruması içindir. Bu yüzden bilinmesi gerekir ki, hurûf-ı mukattaa’dan olan harflerin asılları Allah Teâlâ için sûrelerin ilmindedir. Lakin muhatap bu harflerin hakikatini, hakkıyla veya bilebildiği kadarıyla yorumlamaya çalışmakla ilahi iradeyi ilimde üstün tutmuş olur.³³²

³³⁰ Buhari, Ezan 126; Müslim, Mesâcid 149; Tirmizi Salât 179.

³³¹ *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr.10 b.

³³² *Hülâsatü’-t-Tebyin fi Tefsiri Süreti Yâsin*, vr.11 a,11 b.

Âlimlerin bazıları da, bu harflerin kelimelere işaret ettiğini ve her birinin bir kelimedenden kıtisâr olduğunu söylemiştir. Yine âlimler, Yâsin’de olan “یا” yevm-i misaka, “س” harfi ise aşk ehli ile yaratan arasındaki sırra işarettir demişlerdir.

Gizli sırlı ilimleri bilenler, telaffuz olunan harflerin mahreci itibari ile latif manalara işaretler, “س” in mahreci halk ile şefeh arasında olmakla orta bir seviyeye işaret eder. Ve “یا” nin da mahreci “سین” in de mahreci olduğu için ona yakın bir seviyeye işarettir dediler. Harflerin derece bakımından orta seviyesinde “سین” yazılmıştır ki ismi “س” dir ve açılımı da “یا” ve “ن” dur. Onların arasında da eşitlik ile özel oldu. Zira isminin rakamı altmış, arasında yazılan “ya” ve “nun” un rakamı da altmıştır. Bu harfin rakamı, harflerin kalbidir denildiği kalp de orta derecede olduğundan bunun ismiyle isimlendirilerek, harflerin kalbi oldu. Bu yüzden “سین” harfinden murad, Rasûlullah sallallahü aleyhi ve selem Hazretleridir ki; yaratılıştaki, itikat olarak, ahlak olarak, gerçek ılımlı ve erdemlilik O’nun zât-ı âlî’lerine mahsustur.³³³

Esad Efendi’nin eserinde bir hayli yerde ve bahsettiğimiz âyette işâri aktarımlarda bulunduğu görülmektedir. Tasavvufî eserlere aşina olduğu ve bunlardan gerek isim vererek gerekse belirtmeden nakilde bulunması tasavvufî yönünün güçlü olması ile yorumlanabilir. Bu açıdan bakıldığında “tasavvufî tefsir” sayılabilecek kadar işâri yorumların olduğu eserde göze çarpmaktadır.

3.11 Eserin Bilimsel Yönü

Kur’an-ı Kerim, insanın Rabbi ile olan ilişkisi hakkında genel hükümler koyduğu ve açıklamalarda bulunduğu gibi, onun evren ve eşya ile olan münasebetleri hususunda da bazı prensipler ortaya koymuştur. Yalnız, ortaya konulan bu prensiplerin ve her türlü bilimsel gerçeklerin araştırılıp geliştirilmesini insanın zeka ve kabiliyetine bırakmıştır. Kur’an insana sıklıkla aklını bilim yolunda kullanmayı öğütleyerek kainatın en üstünü olma konusunda yolunu açmaktadır. Kur’an’ın bu bilimsel hakikatleri açıklaması, indirildiği yüzyılın ilmî ihtiyaçlarına göre değil, kıyamete kadar her asrın ihtiyacına göre genel ilkeler şeklinde olmuştur.³³⁴

³³³ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr.10 a,10 b.

³³⁴ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 230.

Kur'an'ın indiriliş gayesi bilimsel konuları açıklamak değil, insanları hidayete ulaştırmaktır. Yalnız bu gayeye binaen, insanların dikkatini toplamak ve imanını kuvvetlendirmek için bilimsel verilere işaret ettiği malumdur. Bilimsel konulara işaret eden âyetlerin açıklanmasına yönelik tefsirlere ilmî tefsir denilmektedir. Kur'an'ın ifadelerini bilimsel terimlerle hükümlendirmeye, bu naslardan bilimsel ve felsefi görüşler ortaya koymaya çalışan tefsire “bilimsel tefsir” veyahut “ilmî tefsir” denilmektedir.³³⁵ Mülleif Esad Efendi de sûreyi tefsir ederken, ilmî konulara ışık tutan âyetleri, yaşadığı asrın bilimsel verilerine uygun olarak tefsir edebilmiştir. Konuyu eser üzerinden örneklendirecek olursak;

Sûrenin kırkıncı âyetinde “لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الْبَيْتُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ”³³⁶ güneş gündüz ve gece seyr ederek, her aşamada kısa bir derece kaydeder ve yörüngesinde bir senede dönüşünü tamalar demektir. Ay ise kendi yörüngesinde Allah Teâlâ'nın takdir ettiği şekilde bir düzen içerisinde yüzüp gider demektir.³³⁷

Esad Efendi, “malum olunduğu üzere evvela âlemi izah edecek olursak, kürre-i arz, yani yer küre denilen dünyanın şekli yuvarlak küre halindedir. Lakin bu yuvarlaklık hissedilmez. Tamamen yuvarlak olmasına ise yüksek dağlar manidir. Bunun için yeryüzünün şekline tam olarak küre değil de, kürevî denilmektedir. Yer küre dört kısma ayrılmıştır” diyerek yer kürenin kısımlarını sayar. Batlamyus'un verilerine göre yedi iklim olduğunu belirtir ve bu iklimleri isimleri ile izah eder. Her bir iklim arasında saat ve dakika farkların olduğunu belirtir ve bunları detaylıca izah eder. Yeryüzünün kutup kesimlerinde gece ve gündüzün altı ay olarak yaşandığını, burada bulunan kimseye namaz kılma gerekliliği olmayacağını ifade eder.³³⁸

Güneş sistemini ve tam ortasına koyduğu dünyayı yuvarlak daireler şeklinde bir resim çizerek anlatmaya çalışır. Yaşadığı yüzyılın verileri ve geçmişin kadim bilgileri üzerine ayeti tefsir etme yoluna gider. Allah-ü âlem manası budur ki, güneşin dönüş hızı ile ayın dönüş hızını ölçmek ve tam anlamıyla idrak etmek doğru olmaz. Güneş ve ay her biri bir felekte, kendilerine mahsus bir sürat ile dönerler. Bu ise müşrikler

³³⁵ Muhammed Hüseyin Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, I-II, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1976, Kâhire.

³³⁶ Yâsin 36/40, “Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider.”

³³⁷ Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin, vr. 83 a.

³³⁸ Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin, vr. 83 b, 84 a.

için bir âyet ve alâmettir. Allah Teâlâ bu şekilde âyetlerini sıralar ve varlığının delili olarak gösterir, akabinde “Onlara bir delil de, soylarını dolu gemide taşımamız ve kendileri için daha nice binekler yaratmış olmamızdır.”³³⁹ Buyurur.

3.12 Eserde Mezhebî Tefsir

Kur’an-ı Kerim’in tefsirine hız kazandıran en önemli etkenlerden birisi de, İslamın birinci asrından bu yana dini veya siyasi bir anlayış ile ortaya çıkmaya başlayan mezhepler ve fırkalarıdır. Her şeyden önce müslüman olduklarının bilinci ile hareket eden bu fırkalar, dini veya siyasi alanda yaptıkları işlerinin doğruluğunu isbat etmek için Kur’an’a başvuruyorlardı. Çıktıkları yolun doğru olduğunu göstermek amacıyla Kur’an âyetlerini kendi görüşlerini destekleyecek şekilde te’vil edebiliyorlardı.

Bu fırkalardan herhangi birine ait Kur’anî anlayışa mezhebî tefsir denilmektedir. Yalnız mezhebî tefsir ifadesiyle bu fırkaların fıkhi görüşleri değil, inanç sistemlerini oluşturdukları Kur’anî anlayış kastedilmektedir. Hicri ilk asırlara dayanan mezhebî görüş doğrultusunda tefsir yazımı, bazen de tefsirler arasında birkaç âyetten ibaret olarak görülebilmektedir. Eserde mevcut bazı mezhebî görüşleri burada aktaralım.

Esad Efendi sûrenin kırk yedinci âyetine geldiğinde, “وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ،”³⁴⁰ “الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْطِعُوا مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطَعَهُ إِنَّ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ” ayetinin metnini verip, “وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ،” ifadesinde bahsedilen kâfirlerin, “size rızık olarak verdiklerimizden infak edin denildiğinde” bu teklife karşı cimrilik ettiklerini belirtir. Oysaki mükellef olana Allah’ın emrine tazim, yarattıklarına şefkatle davranmak vacip kılınmıştı. Kâfir kavim ise buna uymadılar. Onlara Allah’tan sakının denildiğinde sakınmadılar, Allah’ın onlara verdiği rızıktan infak edin denildiğinde ise bundan kaçındılar ve Allah’ın yarattıklarına şefkat etmediler. Kâfirler aslında yemek yedirmenin güzel işlerden olduğunu bilir ve söylerlerdi. Hatta gelen misafirlerini yemek yedirmekle iftihar ederler ve müminlere derlerdi ki; bu yemek yedirmek bizim işimizdir, eğer biz yedirmesek misafirler aç kalacaktı. Oysa siz diyorsunuz ki, bizim İlahımız dilediğine rızık verir. Eğer öyle ise bize niçin infakı emir buyuruyor? Gerçek

³³⁹ *Hülâsatü’l-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 84 b, 85 a.

³⁴⁰ Yâsin 36/47, “Onlara “Allah’ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın” dendiğinde, inkarcılar müminlere derler ki: “Dilese Allah’ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Doğrusu siz açık bir yanılığın içindediniz.”

şu ki, kâfirlerin buradaki kasıtları infak etmekten kaçınmak değildir, müminlere itiraz etmektir. Onun için Allah Teâlâ âyette kâfirlerin gönülsüzlüklerini açıkça ifade etmiştir.³⁴¹

Âyette yer alan “مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ” ifadesinde rızık, Mûtezile’ye göre sadece helali kapsar, haramdan elde edilmez. Haramdan elde edilebilecek olsa “وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ”³⁴² âyeti kerimesinde övgü ile bahsedilmeyeceğini öne sürerler. Yalnız Ehl-i Sünnet’e göre rızık, helalden de haramdan da elde edilebilir. Çünkü kulun rızık elde etmesi iki şekilde olur. Biri kulun kendi çabası ile elde ettiği ki, ticaret, gasp, hibe, sadaka, hırsızlık ve buluntu eşya buna dâhildir. Bir de kulun kendi çabası olmadan elde ettiği rızık vardır ki bu da miras gibi. Buna göre, rızık sadece helalden elde edilecek olsaydı, haram yiyenler ömürleri boyunca hiç rızık yememiş olurlardı. Bununla beraber Allah Teâlâ Kur’an-ı Keriminde “وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا”³⁴³ buyurmuştur der ve rızıkla ilgili mezheplerin görüşlerini belirtir.³⁴⁴

Âyeti kerimeyi tefsire devam ederken sözünü hadis-i şerifle teyid eder ve bir gün Amr b. Kurre hazreti peygamberin yanına gelerek “Ey Allah’ın Rasûlü! Allah bana şekaveti takdir etti. Bu sebeple rızıkımı elimle çaldığım defimde görüyorum. Ahlsızlık telkin etmediği sürece şarki söylemem için bana izin ver” demiş, Hazreti Peygamber de ona cevaben; “Sana ne izin ne ikram ne de nimet vardır ey Allah’ın düşmanı! Yalan söyledin. Allaha yemin olsun ki Allah seni güzel rızıklarla rızıklandırdı ama sen, Allah’ın sana helal olarak verdiği rızığın yerine haram kıldığı rızığı tercih ettin.”³⁴⁵ Buyrulmuştur. Bu durumda ehl-i sünnete göre, rızık helal veya haram yoldan elde edilebilmektedir. Yine “قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا” kavlı-i şerifi de bu konuyu açıkça ifade etmektedir ki, bahsedilen kâfirlerin infak emrine karşı aşırı derecede kaçınmaları küfür ve delalette son noktaya ulaştıklarına işaret içindir der. Ardından müfessir, Mekke kâfirlerinin iki gruba ayrıldığını, bunlara muattıla ve müşrikîn denildiğini, muattılanın

³⁴¹ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sureti Yâsin*, vr. 93 a, 93 b.

³⁴² Bakara 2/3, “(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar.”

³⁴³ Hûd 11/6, “Yeryüzünde kılmıdayan hiçbir canlı yoktur ki, rızığı Allah’ın üzerine olmasın. Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir; hepsi apaçık kitapta vardır.”

³⁴⁴ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sureti Yâsin*, vr. 94 a.

³⁴⁵ İbni Mâce, Hudud 38.

da kendi içinde gruplara ayrıldığını ve onların inkârdaki boyutlarını da anlatarak âyetin tefsirini tamamlar.³⁴⁶

³⁴⁶ *Hülâsatü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsin*, vr. 94 b, 95 a.

4. SONUÇ

Yâsîn sûresi en çok tefsiri yapılan sûreler arasındadır ki, Hz. Peygamberden gelen rivayetler bunda önemli rol oynar. Osmanlının son yıllarında Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi'nin sûre tefsiri olarak kaleme aldığı "Hulâsâtü't-Tebyin fi Tefsiri Sûreti Yâsîn" isimli eserde, Yâsîn sûresinin anlaşılması adına ortaya konulmuştur. Çalışmada bu eserin okunup anlaşılması ve tefsir ilminin konuları bağlamında aktarılması amaçlanmıştır.

Eserden müellif Esad Efendi'nin ciddi bir bilgi birikimi ve çok yönlü bir kişiliği olduğu anlaşılır. Sûreyi tefsir ederken kendine göre bir usul takip ettiği ve pek çok kaynaktan yararlandığı, bunları bazen belirtip bazen belirtmeden verdiği görülür. Tefsirin âyet sırası ile yapıldığı, âyetler arasındaki uyumu görüp kullandığı, Kur'an ilimlerini esere serpiştirmesi ile tefsir alanında mahir olduğu ortaya çıkar. Diğer dini ilimlere vukufiyeti eseri okurken fark edilir. Müellifin dildeki maharetini sergilemek kastıyla eserin dibace ve ilk sayfalarında ağır bir dil kullanması anlaşılmayı güçleştirmiş, sözlük ve kişisel destekler ile okunmuş ve tetkik edilmiştir. Yapılan tetkik sonucunda, tefsir ilminin yöntemleri ile açıklanmış, âyet bağlamında örneklendirilmiştir.

Eser öncelikle tefsir çeşitleri açısından ele alınmış ve uygun başlıklarda rivayet, dirayet, bilimsel, sûfi ve dilbilimsel tefsir açısından âyetler ile örneklendirilerek çalışmada yerini almıştır. Kur'an ilimleri açısından bakıldığında ise anlamı, tarihi ve yorumu ile alakalı olan bilgiler de, hurûf'ı mukattaa, sebab-i nüzul, kıssalar, siyak-sibak, fazileti, tefsir ve te'vil gibi başlıklar, âyetlerle örneklendirilerek çalışmada yer verilmiştir.

Yâsîn sûresi tefsiri olarak sayılı teliflerden biri olan eser, oldukça geniş hacimli olması, dönemin padişahına ithafen yazılması ve müellifin farklı bir metot kullanarak kaleme alması gibi nedenlerle önem arz etmektedir. Yâsîn sûresinin fazileti de malumdur. Bu açıdan bakıldığında çalışmanın yeri ve değeri artmaktadır. Araştırma Yâsîn sûresini tefsirini kütüphane raflarından indirmiş, anlaşılır bir dile dönüştürmüş ve tefsir yöntemleri açısından sınıflandırılarak güncel bilgi dünyasına kazandırmıştır.

KAYNAKLAR

- Abay, M. (1999), “Osmanlı Döneminde Yazılan Eserler Bibliyografyası,” *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, (nşr, Ebû Hâcir Muhammed Said Besyûnî) Beyrut.
- Akça, H. İbrahim (2016), *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, Karatay Yayınları, Ankara.
- Akgün, Ö. Faruk (1996), “Fıtnat Hanım”, *DİA*, c.13, s. 39-46, TDV Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, H. (2011), *Tefsir Usulü*, Şûle Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, H. (2016), *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şûle Yayınları, İstanbul.
- Alpaydın, H. Yunus, (2010) “Ta'vil”, *DİA*, c.39, s. 511-514, TDV Yayınları, İstanbul.
- Alpaydın, M. Akif, (2017), *Şeyhülislam Ebu İshakzâde Mehmed Es'ad Efendi Hulâsatü't-Tebyin fi Tefsîri Sûreti Yâsîn*, Yasin Yayınevi, İstanbul.
- Alpaydın, M. Akif, Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi ve Hulâsatü't-Tebyin Fi Tefsîri Sureti Yasin İsimli Eseri, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8, s.01-38.
- Avcı, C. (2002) “Kinâne”, *DİA*, c.26, s. 31-32, TDV Yayınları, Ankara.
- Aydemir, A. (1992), *Tefsirde İsrâîliyyat*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, A. (2009) *Tefsirde İsrâîliyyat*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Azamat, N. (2004) “Melekût”, *DİA*, c. 29, s. 47-48, TDV Yayınları, Ankara.
- Bağçeci, M. (1994) “Ehl-i Tevhid”, *DİA*. c. 10, s. 531, TDV Yayınları, İstanbul.
- Baltacı, B. (1998), *Müdâyene Âyeti Tefsiri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baltacı, B. (2013) *Müstakil Âyet Tefsirleri –Kastamonu Yazmaları-*, Emin Yayınları, Bursa.

- Baysun, C. (1964) “*Es’ad Efendi*”, *İ.A.*, 4. Basım, MEB. Ankara.
- Beyhâkî, (2003) Ebubekir Ahmed b. El-Hüseyin b. Ali, *el-Câmî’ li-Şüâbi’l-Îmân*, (thk. Abdülali Abdülhamid Hâmid) Mektebü’r-Rüşd, Beyrut, II.
- Bolay, M. Naci, (1994) “Delalet” *DİA*, c. 9, s. 119, TDV Yayınları, İstanbul.
- Buhârî, (1410/1990) Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cûfî, *Sahihu’l-Buhârî*, I-VII, Mustafa Dib. El-Buğâ, Dâru İbn Kesir, Beyrut.
- Çağrı, M.; Demirli, E.; Demirci, K., (2013) “Yaratma”, *DİA*, c. 43, s.324-332, TDV Yayınları, İstanbul.
- Cerrahoğlu, İ. (1988), *Tefsir Tarihi*, c I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Cerrahoğlu, İ. (2007), *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara.
- Darimi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. (1413/1992) *Sünen*, (Haz. Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Demir, Z. (2006), “*Osmanlı Müfessirleri*”, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Demirci, M. (2014) *Tefsir Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Demirci, M. (2017) *Tefsir Usulü*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (1964) *Osmanlıca-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü*, Doğu Matbaacılık, Ankara.
- Doğan, M. Nur, (1995), “Es’ad Efendi, Ebûishakzade” *DİA*, c.11, s. 338-340, TDV Yayınları, İstanbul.
- Dönmez, İ. Kâfi, (1992), “*Beyân*”, *DİA*, c. 6, s. 23-25, TDV Yayınları, İstanbul.
- Durmuş, İ. (2009), “Sekkâkî, Ebu Ya’kûb”, *DİA*, c. 36, s. 332-334, TDV Yayınları, İstanbul.
- Durmuş, İ. (2011), “Teşbih” *DİA*, c. 40, s. 553-556, TDV Yayınları, İstanbul.
- Durmuş, İ.; Pala, İ., (2001), “İstiare” *DİA*, c.23, s. 315-318, TDV Yayınları, İstanbul.
- Efendi, F. İsmet (1984), “*Şekâiki Nu’maniyye ve Zeyilleri*, neşr. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, c.5 İstanbul.

- Es-Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, (1987/1408) *ed-Dürrül Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur*, Dâr'u- İbni Kesir, Beyrut.
- Gezgin, A. Galip, (2018), “Âyetler ve Sureler Arasındaki Tenâsüb” ile Surelerin Tertîbinin Tevkîfilîği'nin Kur'an'ın “Metin İçi Bağlam”ı Açısından Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 30.
- Güler, N. (2016). “Osmanlı Türkçesi İle Basılmış Tefsir Neşriyatının Osmanlı Toplumunun Kur'an Tefsirine Yaklaşımında Yol Açtığı Değişim,” *Kırkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 2.
- Gümüş, S. (1993) “*Cürcânî, Seyyid Şerif*”, *DİA*, c. 8, s. 134-136, TDV Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, İ. (1993) “Ceberût”, *DİA*, c.7, s. 193-194, TDV Yayınları, İstanbul.
- Gür, S. (2018), Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* sayı 12.
- Hacımuftuoğlu, N. (1988), “Abdulkahir el-Cürcânî” *DİA*, c.1, s. 247-248, TDV Yayınları, İstanbul.
- Hatiboğlu, İ. (2001) “*İsrâîliyyat*”, *DİA*, c. 23, s. 195-199, TDV Yayınları, İstanbul.
- Hodzha, S. (2012), “*Şeyhülislân M. Esad Efendi'nin Tefsîru'l-Âyâtî'l-Musadderâ bi-Kelîmeti Rabbenâ Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîlî*” Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- İbn'i Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (h.275), *Sunen*, I-II, Dâr'u'l-Hadis, Kahire ts.
- İşpirli, M. (1994), “Ebû Said Mehmed Efendi” *DİA*, c.10, s. 281, TDV Yayınları, İstanbul.
- İşpirli, M. (2006), “Mülâzemet”, *DİA*, c.31, s. 536-537, TDV Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, F. (2013) “Hz. Peygamber (s.a.s)'in Tefsirinin Kur'an İlimlerindeki Yeri”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 49.
- Kandemir, M. Yaşar, (1992) “Beyhâkî Ahmed b. Hüseyin”, *DİA*, c.6, s 58-61, TDV Yayınları, İstanbul.
- Kandemir, M. Yaşar, (2010) “Şa'bi” *DİA*, c. 38, s. 217-218, TDV Yayınları, İstanbul.

- Karaçam, İ. (2012), *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İFAV, İstanbul.
- Karadeniz, O.; Yavuz, Y. Şevki, (1998) "Heyûlâ" *DİA*, c. 17, s. 295-296, TDV Yayınları, İstanbul
- Karaman, H.; Özek, A.; Dönmez, İ. Kâfi; Çağrıçı, M.; Gümüş S.; Turgut, A.; (2010) *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara
- Karataş, Ali, (2018) Tefsir İlminde Rivayet Algısı, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* c. 18, s. 1, 21-57.
- Karlığa, H. Bekir, (1991) "Anâsır-ı-Erbaa" *DİA*, c. 3, s. 14151, TDV Yayınları, İstanbul
- Kılıç, M. Erol (1999), "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, c.20, s. 493-516, TDV Yayınları, İstanbul.
- Kırca, C. (1989) "Aksâmü'l-Kur'an" *DİA*, c. 2, s. 290-291, TDV Yayınları, İstanbul.
- Kırkkılıç, H. Ahmet, (1999), *Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi Lehçetü'l-Lügat*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kutluer, İ. (2003) "Mebde" *DİA*, c. 28, s. 210-211, TDV Yayınları, Ankara.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, (2005) *Te'vilâtu'l-Kurân*, "Mukaddime", I, Dâr-u'l-mîzan, İstanbul.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyri (1412/1991), *Sahihu Muslim*, I-V, (thk. Muhammed Fuad 'Abdulbâkî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- Öğüt, S. (1995) "Emir" *DİA*, c. 11, s. 119-121, TDV Yayınları, İstanbul.
- Özcan, T. (2003), "Mehmed Şerif Efendi" *DİA*, c. 28, s. 531-532, TDV Yayınları, Ankara.
- Özel, A. (2020). "İbn Âdil" *DİA*, c. 1, s. 582-584, TDV Yayınları, Ankara.
- Özel, M. (2003), Şeyhülislâm Esad Efendi'nin Âyetü'l-Kürsi Tefsiri, *İslam Araştırmaları Dergisi*, s. 10. İstanbul.
- Özşenel, M. (1988), "Araştırma Notları, İlk Yaratılan Varlık Konusundaki Rivayetler" *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, y.1988/1.

- Öztürk, M. (2011), *Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoromik Bir Bakış*, Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları, İstanbul.
- Razi, M. Fahrudin b. Ömer (1411/1990) *et-tefsiru'l-Kebir* (Mefâtihu'l-Ğayb) I-XXXII+F, Dâru'l-Kutûbu'l-İlmiyye, Beyrut.
- Şengül, İ. (2002) "Kıssa", *DİA*, c. 25, s. 498-501, TDV Yayınları, Ankara
- Sıcak, A. Sait (2021), "Ashâbü'l-Karye Kıssası Hakkındaki Rivayetlerin ve Tefsir Anlatılarının Sıhhati Bağlayıcılığı ve Telif Süreci" *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Dergisi*, sy. 1, c.4, Hatay.
- Süreyya M. (1996), *Eski Yazıdan Yeni Yazıya Sicilli Osmani*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul.
- Tahir, B. Mehmet, (1972) *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen) Meral Yayınevi, İstanbul
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sevre (h.279), *el-Câmiu's-Sahîh* (Sunenu't-Tirmizî), I-V, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut ts.
- Topaloğlu, B. (2006) "Müntekim" *DİA*, c. 32, s. 23-24, TDV Yayınları, İstanbul
- Topaloğlu, B. (2013) "Yâsîn Sûresi" *DİA*, c. 43, s. 340-341, TDV Yayınları, İstanbul.
- Toprak, S. (1997) "Haşir" *DİA*, c.16, s. 416-417, TDV Yayınları, İstanbul.
- Türer, O. (2003) "Letâif-i Hamse" *DİA*, c. 27, s. 143, TDV Yayınları, Ankara.
- Uludağ, S. (2002), "Abdürrezzâk Kâşânî", *DİA*, c. 26, s. 5-6, TDV Yayınları, İstanbul.
- Ünver, M. (2013), *Tefsir Tarihi ve Usulü*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No 2056, Açıköğretim Fakültesi Yayını No 1090, Ankara.
- Uzun, M. İsmet, (1994) "Ebced" *DİA*, c.10, s. 68-70, TDV Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, Y. Şevki, (2012) "Te'vil" *DİA*, c.41, s. 28-31, TDV Yayınları, İstanbul.
- Yazır, E. Muhammed Hamdi, (2007) *Hak Dini Kur'an Dili*, (sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boelleli, Abdullah Yücel) Azim Dağıtım, İstanbul.
- Yücedoğru, T. (2011) "Tekvin" *DİA*, c. 40, s. 388-390, TDV Yayınları, İstanbul.

Yüceışık, Z. Sema (1990), “*Şeyhülislam Esat Efendi ve Atrabü'l-Âsâr fî Tezkireti 'Urefâ-I'l-Edvâr (Giriş-Metin-Tercüme-Terimler-Dil Notları)*”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora tezi, İstanbul.

Zehebi, M.H., (1976), *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, I-II, Kâhire.